Barta Gábor

KERESZTESEK ÁLDOTT NÉPE

Móra

Barta Gábor

KERESZTESEK ÁLDOTT NÉPE

Barta Gábor

KERESZTESEK ÁLDOTT NÉPE

MÓRA FERENC KÖNYVKIADÓ
BUDAPEST, 1977

A BORÍTÓ- ÉS KÖTÉSTERV ZIGÁNY EDIT MUNKÁJA

© BARTA GÁBOR, 1977

EGY PÁPAVÁLASZTÁS 1513-BAN

Azok között, akik a XVI. századi Magyarországon írásba foglalták mindazt, amit láttak, s ami velük történt, volt egy különös ember is. Pap volt, s ha hosszú élete során nem is szerzett magának fényes címeket, két király mellett is szolgált mint az udvartartás lelkeit gondozó káplán: II. Lajos és Szapolyai János mellett. Egyházi szokás szerint családnevét nem használta, György atyának szólíttatta magát. Ma ismert nevét csak szülőföldje után, utólag ragasztották rá: Szerémi György.

Nem volt különösebben művelt ember, nem volt hatalma sem; a magyar történelem talán legviharosabb fél évszázadát leginkább királyi paloták előszobáiból, a konyháról, a cselédszállásokról figyelte. Egyvalamivel mégiscsak kitűnt: örökös, mohó kíváncsiságával, a szállongó híresztelések lankadatlan fürkészésével és továbbadásával.

Alighanem pontosan ezért a hírharangtermészetéért figyelt föl rá az akkori évek egyik legtanultabb magyar államférfia, a hazánk történelmének megírására készülő Verancsics Antal püspök. Ő kérte meg valamikor az 1540-es évek közepén az öregedő György atyát, írná már le számára emlékeit.

Így keletkezett a *Levél Magyarország romlásáról,* ez a rendhagyó emlékirat, amely a tudós beavatottak okos fejtegetései helyett a valóságnak, a pletykáknak és az írói fantáziálásnak megkapóan színes keverékével szórakoztatta annak idején Verancsics püspököt – s bűvöli el a mai olvasót.

Ebben a műben maradt ránk a következő elbeszélés is arról a történelemben egyetlenegyszer előfordult esetről, amikor egy magyar főpap pályafutása csúcsán sikerrel kecsegtető kísérletet tehetett a pápai trón elfoglalására.

Akivel ez történt, s akinek cselekedeteivel ekkor indult meg az az eseményláncolat, amely 1514 véres harcaihoz vezet majd Magyarorszá-

Bakócz Tamás

gon: hazánk keresztény egyházának feje, Bakócz Tamás esztergomi érsek.

„Tamás érsek volt már a rangidős a királyi felség tanácsosai között; közöttük ülve előadta ügyét, hogy:

– Isten kegyelméből Rómában engem óhajtanak, hogy jelen legyek a pápaválasztáson.

A magyar mágnások egy lélekkel felelték:

– Jól van ez nekünk, magyaroknak, tisztességére és gyarapodására.

Mondja az esztergomi mint apa ülve közöttük, mert ifjak voltak:

– Jó lenne-e, ha a török ellen szent keresztet hoznék Rómából attól,

aki az új szentatya lesz, legfőbb felhatalmazással, a büntetés és a bűn alól feloldozást adó búcsúkkal?

Ezt hallva az ifjú mágnások egyszerre felkiáltottak s mondták:

– Jól van, jól van, tiszteléndő érsek atyánk, s egyáltalában ne legyen másképp!

Az esztergomi elment főpapi székvárosába, s mindennap a lehető legjobban kezdett felkészülni a római székhez való utazásra. Drágakövekkel, aranyos öltözetekkel s más különféle ékességekkel megrakott tíz aranyos és díszes négyfogatú kocsit rendelt, s bele voltak rakva ágyneműi. Udvarának, nagyoknak, kicsinyeknek négyféle öltözet ruhát készíttetett. Először háromszáz cselédjének zöld színű bársonyból készíttetett ruhát, másodszor csináltatott háromszázat fehér tafota selyemből, harmadszor csináltatott háromszáz különböző színű atlaszselyemből és aranyos bársonyból öltönyt, negyedszer készíttetett háromszáz személyre fekete bársonyból öltönyt. Az útra rendelt három hordó bort...

Amikor... hallották őt Rómában jönni, feldíszítették a város utcáit és tereit. Meghallotta Tamás érsek, hogy a város fel van díszítve. Megparancsolta intézőjének, hogy adja ki először a zöld színű aranyos bársonyöltözetet, hogy öltsék magukra. Némelyik ruha csiszolt gyöngyökkel, némelyik drágakövekkel volt elkészítve. Én ezeket saját szememmel láttam! A rómaiak csodálkoztak gazdagságának ily pompáján...

Amikor Tamás érsek megszállt palotájában, megparancsolta szakácsainak, hogy mindegyiknek legyen a fején aranyos szalag, főkötő, s mindnyájan bársony- vagy selyemruhában legyenek. Körülbelül tíz asztalt s még egy hosszú asztalt díszíttetett fel olasz módra aranyedényekkel, ezüstedényekkel, s körülbelül huszonöt aranyozott tállal hordatta föl a fogásokat. A harmadik napra meghívatta a pápaválasztásra jogosult főpapokat, a bíbornokokat. De egy közülük, a rangidős, György nevű, nem jelent meg az ebéden... Megtöltötték asztalait, s három napra vendégül látta őket. Erős volt a hír Tamás kerékgyártóról, hogy ő lesz a pápa. Némelyek azonban mondták, hogy ne más nemzetiségű legyen, hanem olasz, mint azelőtt. Az esztergomi úr mondja:

– Menjünk be a választó gyűlésre, a konzisztóriumba, s mindenki tegye meg szavazatát cédulán.

Úgy is lett. György szenior azt akarta, hogy ő maga legyen a pápa. Az esztergomi Tamás mondta:

– Akire a sors esik, az legyen közülünk.

Összevesztek ketten: György, a bíbornokok szeniora s ez a magyar, a másik szenior. Nem kímélték egymást.

– Micsoda gazdagságod van neked velem szemben? Annyi pénzem van, hogy Róma összes tereit és utcáit be tudnám vele vettetni!

Válaszolta Tamás kerékgyártó:

– Nekem annyi ezüstöm van, hogy kétszáz pénzverő sem tudná pénzzé verni két évig!

Azután mindegyik letette a szavazatát, és kezdték megszámlálni, s csak egy szavazattal volt kevesebb, hogy a magyar legyen a pápa, mert az olaszok mind azt akarták, hogy az esztergomi legyen. Ez Györgyön múlt.

– Bizony te sem leszel, ha én nem! – és a maga szavazatát mások szavazatához adta le, akié kevesebb volt, ahhoz adta szavazatát. És ez lett X. Leó néven a pápa, és tizenkét évig volt az...

Tamás kerékgyártó négy évig tartózkodott Rómában, és amikor 1514-et írtak, elindult Magyarország felé... Kérte a pápától, hogy a bűn és büntetés feloldozására, felhatalmazásával, búcsúbiztos legyen Magyarországon. Így is lett. És midőn megérkezett Magyarország határára, egész Magyarország ujjongott jövetelének, mert a pogányok ellen vörös keresztet hozott. És mindnyájan előkészítették már hadifegyvereiket a keresztes háborúra."

1514-et írtak, s az esztergomi érsek törökellenes keresztes hadjárat tervét hozta magával Rómából. A történet, amelynél elidőztünk, a maga mesésnek látszó híreivel vagy szinte bántóan realisztikus jelenetével itt válik érdekességből a magyar történelem egyik legfontosabb eseményévé. A magyar jobbágyság nagy felkelésének előjátékát pergette le előttünk a krónikás, Szerémi György. Azét a felkelését, amelyet „Dózsa-parasztháborúként" mindenki ismer, s amely ebből a keresztes hadjáratból nőtt, robbant ki az 1514-es esztendő nyarán.

S mivel ilyen jelentős dologról van szó, illendő ellenőrizni György

páter elbeszélését. Mese-e az, ami annak látszik? Igaz-e, amit annyira valóságosnak érzünk?

Ma már tudjuk, hogy a derék királyi káplánnak sok eseményről fölöttébb kusza értesülései voltak. Ráadásul jó harminc év eltelt 1514 után, mire tollat ragadott. Az emlékezet természetes halványulása még azt is elmoshatta, ami annak idején jól rögződött memóriájában.

Az igazságot keresve mindjárt kezdetben meglepetés éri az érdeklődőt. Amit mesének vélt, Tamás érsek gazdagsága, hihetelen fényűzése – az megfelel a valóságnak. A részletek talán nem pontosak, de a lényeget jól tudta Szerémi: Bakócz valóban két kézzel szórta a pénzt római tárgyalásai idején.

A képzelet inkább csak a pápai koronáért, a tiaráért folyó vetélkedés elbeszélésében kerekedik a rideg tények fölé. Hiába oly valószerű a Szent Péter trónjáért kufárok módjára alkudozó főpapok jelenete. A valóságban a jelöltek, bár mindegyikük fitogtatta vagyonát, a vitában és a titkos alkukban gondosan kerülték a pénzre való hivatkozást. Jelölt sem kettő volt, hanem vagy négy. Bakócz az első szavazási menetben valóban másodikként végzett ugyan, de nemcsak egy szavazat különbséggel; a második menetben viszont a bíborosok testülete egyhangúan döntött Giovanni Medici mellett: ő lett az új pápa, X. Leó. Esztergom érseke nem négy, hanem csak bő egy esztendeig időzött ekkoriban az örök városban – és így tovább.

A legfontosabb tévedés azonban a keresztes hadjárattal kapcsolatos. György atya azt állítja, Bakócz Tamás eleve azért ment Rómába, hogy annak hirdetésére jogot nyerjen. Ez aligha történt így. A magyar állam vezetői ugyan hosszú évek óta ostromolták a Szentszéket, adna segítséget a török ellen – de hogy ez a segítség keresztes vállalkozás formájában érkezzen, arról, legjobb tudomásunk szerint, soha nem esett szó.

De hát akkor ki és miért határozta el a szent háború meghirdetését? Mi volt Bakócz valódi szerepe az egész történetben? Miért ment valójában Rómába, s mit tervezett, mikor onnan hazaindult?

Hogy mindent megérthessünk, messzire vissza kell kanyarodnunk az időben. Meg kell ismerkednünk Tamás érsek egyéniségével s azzal a Magyarországgal, amelyben ő élt.

BAKÓCZ TAMÁS ÉS TERVEI

Esztergom messze földön híres érseke, a magyarországi egyház feje érdekes figurája volt a XV–XVI. század fordulójának. Az önálló feudális magyar állam talán utolsó európai szintű politikusa nem született az uralkodó osztály tagjának. Hogy is nevezi Szerémi? Kerékgyártónak. Azon egyszerű oknál fogva teszi ezt, mert a főpap apja ezt a tisztes mesterséget űzte a Szilágyságban levő Erdőd mezővárosban Drágffy Bertalan nagyságos úr jobbágyaként.

A Bakócz család talán nem is volt szegény, de ebben a korban a nemesi származás hiánya sokkal nagyobb hátrány volt, mint a vagyoné. Az érvényesülni vágyók e hátrány leküzdését legkönnyebben a papi rendbe való belépéstől remélhették. Ezt az utat választotta hősünk egyik bátyja, Bakócz Bálint is, aki utóbb családjának nemességet, jó eszű öccsének, Tamásnak pedig kitűnő tanulási lehetőséget biztosított.

Tamás, miután végigjárta a hazai alacsonyabb szintű egyházi iskolákat, bátyja, a titeli prépost segítségével eljutott előbb a krakkói, majd a padovai egyetemre is. Úgy harmincéves lehetett, mikor 1470 körül hazatért. Bár szeretett volna jó állást, szép jövedelmet szerezni, a jobbágyi születés még az ő tanultságával is nagy hátrány maradt. Csak az erdélyi püspök titkára lehetett. Tíz évet s az életbe belefáradt idősebb testvér visszavonulását kellett kivárnia, hogy megkapja a titeli prépostságot, s 1483-ban a király, Hunyadi Mátyás kinevezze titkárává.

Mátyás király titkárának lenni végre igen nagy megtiszteltetést s még több munkát jelentett. A nagy uralkodó ekkor már korlátlan ura volt az országnak, a főurak és főpapok, akik korábban kezükben tartották a hatalmat, a háttérbe szorultak. Illetve: a háttérbe szorították őket, miután kiderült, hogy nem hajlandók vagy nem képesek együttműködni Mátyással. Pedig az eleinte ezt szerette volna, s a legfontosabb kormányhivatalokat, méltóságokat meghagyta az arisztokraták kezén. Azok azonban lázadással feleltek a bizalomra, s ettől

fogva a nagy király lemondott róluk. Hivatalaikat, szép nevű tisztségeiket meghagyta – de a kormányzásba többé nem szólhattak bele. Mátyás mindenben maga döntött, s csak olyan emberekben bízott meg, akik mindenben tőle függtek, szinte szolgái voltak. Ezért vett titkárokat is maga mellé: ezek lettek bizalmasai, akaratának legfőbb végrehajtói, olykor talán tanácsadói is.

Bakócz Tamás megtanulhatta a kormányzás, a diplomácia mesterfogásait – és egyben örökre emlékezetébe vésődött a korlátlan hatalomnak, az emberi uralomvágy végső céljának képe. Vele született ambícióját ez az eszménykép növelte óriásira – s ez az óriási ambíció röpíti majd hamarosan a magyar állam vezetői közé, később pedig, élete alkonyán, Rómába.

A budai Mátyás-emlékmű a Szent Miklós-tornyon

Corvin János herceg

Talán a lehetőségeken múlott, talán az emberi természeten – de Bakócz Tamás végül csak az uralkodás iránti vágyban követte példaképét. Módszerei és főleg az eredmény nem volt méltó Mátyás korához.

Már élete első nagyobb politikai akciója is gyanút keltett. Mátyásnak nem volt törvényes örököse, ezért ő házasságon kívül született fiát, Corvin János herceget szánta utódául. Beatrix királyné természetesen féltékenykedett a „fattyúra", s titokban azon mesterkedett, hogy maga örökölje Mátyás trónját. Váradi Péter, a törökverő kalocsai érsek látszott e törekvésében a legfőbb akadálynak; Bakócz a királyné pártjára állt, és börtönbe juttatta a főpapot, rossz nyelvek szerint besúgás révén.

A felesége intrikáiról mit sem tudó s a Váradi elleni rágalmaknak hitelt adó király győri pöspökké tette Bakóczot. S ha a királyi titkár eddig Beatrixnak segített, most teljes lelki nyugalommal vett részt azokban a tárgyalásokban, amelyekben Mátyás II. Frigyes német császárral akarta elismertetni Corvin János jogát a trónörökléshez.

Azután meghalt a nagy király – Tamás püspök úr pedig újból fordított egyet a köpönyegén. Úgy találta, János herceg sem a magyar urak előtt, sem a szomszédos országok szemében nem kívánatos. A Magyarországra szintén igényt emelő Habsburgokat a hagyományos ellenszenv zárta ki a valószínű győztesek közül. A legerősebb főúri párt Jagelló Ulászló cseh király mellett állott – velük szemben viszont Beatrix jelentette volna a hatalom folytonosságát.

Bakócz előbb gondolkodott, azután cselekedett. Addig hitegette Corvin Jánost és híveit, míg azok el nem szalasztották a hatalomátvétel lehetőségét, majd a tolnai Csontmező mellett hadseregük is vereséget szenvedett. Következett az özvegy. Tamás püspök megígérte neki, hogy Ulászló feleségül fogja venni, ha beleegyezik uralmába. Igaz, hogy a cseh királynak gyűrűs menyasszonya volt Brandenburgban, s hogy ugyanakkor egy milánói hercegkisasszony kezére is pályázott, de hát sem ő, sem Bakócz nem gondolták komolyan a Beatrixnak tett ajánlatot. Ulászló titokban nyilatkozatot írt alá, mely szerint csak kényszerből veszi el Mátyás özvegyét, majd titkos esküvőt rendeztetett Tamás püspök úrral. Ez utóbbinak még arra is volt gondja, hogy a szertartásban olyan formai hibákat vétsen, amelyek érvénytelenné tették a házasságkötést!

Bizony csúnya színjáték volt mindez, de ennek révén a becsapott Beatrix többé nem léphetett föl Ulászló ellen. A hálás király pedig nemsokára kancellárjává tette Bakócz Tamást. Ettől kezdve ő kormányozza Magyarországot, előbb Ulászlóval egyetértésben, majd amikor az lassan teljes apátiába merül, saját belátása szerint. „Dobzse László", a mindenbe belenyugvó, életunt király még hálás is volt ezért: osztogatta neki a kitüntetéseket, esztergomi érsekké tette, elhalmozta birtokadományokkal, hozzásegítette a bíborosi méltóság elnyeréséhez.

Így lett Bakócz Tamás azzá, aminek 1512–13-ban Rómában megismertük: hatalomvágyó, gátlástalan, gazdagságával kérkedő tipikus re-

Bakócz Tamás püspöki mellkeresztje

neszánsz főpappá. A valóságos lehetőségeket azonban minden esetben pontosan meg tudta különböztetni a szép, de bizonytalan reményektől: másképp nem is tudta volna e zavaros korban fenntartani magát.

Igen ám, de hogy fér össze ezzel a vitathatatlan politikusi józansággal éppen a római kaland? Okos ember olyan rossz cserét nem csinál, hogy az itthoni, valóságos teljhatalmat veszni hagyja egy esetleg elnyerhető, de még könnyebben elszalasztható magas méltóságért!

Nem is Bakócz érsek tisztánlátásával történt baj, hanem a magyar és az európai politikai helyzet változott meg az 1510-es évekre.

Magyarországon az történt, hogy a király helyett is kormányzó

kancellárnak veszedelmes vetélytársai támadtak. Egyikük sok mindenben hasonlított hozzá: Szatmári György pécsi püspök volt ez, egy kassai polgár fia, ugyanolyan tanult, tehetséges és gátlástalan ember, mint ő, csak éppen akár fia lehetne Tamásnak. Már az alkancellári hivatalt is megszerezte: csak egy lépés hiányzott ahhoz, hogy Bakócz helyére lépjen.

A másik vetélytárs viszont főúr volt, azok között is a leghatalmasabb. Szapolyai János, egy huszon-egynéhány éves fiatalember, az ország legnagyobb földbirtokosa, több tucatnyi vár, mezőváros, sok száz falu és sok tízezer jobbágy tulajdonosa.

Ahogy ilyenkor lenni szokott, az új igénylők összefogtak a kancellár ellen. Szapolyai 1510 óta Erdély kormányzója, vajdája volt, szövetsége az alkancellárral olyan politikai erőt hozott létre, amely a legkomolyabban fenyegette az esztergomi érsek hatalmát. Az öreg Bakócz nagyon jól tudta: az idő ellene dolgozik, a fiatalabbakat segíti. Vonuljon vissza? A szívósságáról ismert főpap természetéhez ez sehogyan sem illett volna. Küzdjön velük, míg erejéből futja?

Bakócz Tamás, szerencséjére, nemcsak e két, egyaránt nem sok jóval

Esztergom a XVI. században

kecsegtető megoldás között választhatott. Egy harmadik lehetőség is mutatkozott, amelyet nem a magyar, hanem az európai politika kínált föl neki. Európának a középkorban szinte mindig Itália volt a legérzékenyebb pontja, s így volt ez a XVI. század elején is.

Az olasz félsziget félúton feküdt a Földközi-tenger keleti partvidéke, a Levante és az Északnyugat-Európában kialakult első ipari gócok (Flandria, Champagne) között. A Közel-Kelet pótolhatatlan festékanyagokat, drága fűszereket kínált cserébe a flandriai posztóért, európai iparcikkekért. Virágzó kereskedelem fejlődött ki, melynek legnagyobb haszonélvezője a közvetítő Itália lett. Először csak bankárai váltak a kontinens leggazdagabbjaivá, majd nemsokára saját ipart is kifejlesztett, hiszen pénze volt rá elég.

A XV. századra Európa leggazdagabb vidéke lett az olasz félsziget. Virágzó városaiból: Firenzéből, Velencéből, Milánóból indult hódító útjára az európai kultúra és tudomány megújhodása, a reneszánsz.

A gazdasági virágzás azonban nem járt politikai megerősödéssel. Itália korábban kisebb-nagyobb feudális államok kusza szövevénye volt, a mai Olaszország helyén tucatnyi ország létezett. A születő új rend, amely a kereskedő, iparűző polgárság erejére támaszkodott, nem tudta megváltoztatni ezt a széttagoltságot. Önálló városállamok, mint Firenze, feudális királyságok, mint Nápoly, arisztokratikus kereskedőköztársaságok, mint Velence és végül az egyházi állam éltek egymás mellett a XV. század végén – egyáltalában nem békés egyetértésben. A helyi marakodások, kicsinyes háborúk mindennaposak lettek. Ha akad valamely külső hatalom, amely elegendő szabad energiával rendelkezik, könnyű zsákmányt szerezhet a gazdag városokban.

A kor uralkodói korán fölismerték a nagy lehetőséget. Elsőnek VIII. Károly francia király, akinek országa épp a század végére heverte ki a százéves háború megpróbáltatásait. 1494-ben francia hadak vonulnak át az Alpok hágóin. A példát nemsokára a német császár, majd a spanyol uralkodók is követték. A századfordulóra a magyar és lengyel határtól nyugatra fekvő országok mindegyike belebonyolódott az Itáliában vagy Itáliáért folyó, folyton meg-megújuló háborúkba. Zűrzavaros időszak volt ez, amelyben szinte évente alakultak s bomlottak föl szövetségek, mindenki harcolt mindenki ellen.

Velence a XVI. században

Természetesen maguk az érintett olasz államok szintén részt vettek a harcokban közöttük maga a pápaság is, amelynek kegyeiért nagy verseny folyt. Ha világi hatalma már nem is volt a régi, szellemi tekintélye és anyagi ereje még mindig sokat nyomott a latban...

1511-ben Velence, Anglia és a német császár szövetkezett a franciák ellen, s hozzájuk csatlakozott II. Gyula pápa is. XII. Lajos, a francia uralkodó, nehéz helyzetbe került. Ekkor támadt az az ötlete, hogy letéteti II. Gyulát, s franciabarát pápát ültet a helyébe. Az ő pártján álló bíborosok által zsinatot hirdettetett Pisa olasz kikötővárosba, s meghívatta arra az európai bonyodalmaktól addig távolmaradt magyar bíborost, Bakócz Tamást is. Talán arra gondoltak a szervezők, hogy az esztergomi érsek személye révén hazánkat is megnyerhetik szövetségesül? Mindenesetre tény, hogy Bakócz előtt megcsillantották a lehetőséget: II. Gyula helyett őt ültetik Szent Péter székébe.

Ekkor születhetett meg a nagyra törő főpapban a vágy: elhagyni Magyarországot, a pápai udvarban feledni az itthoni tekintélyvesztést.

Annál azonban jobb politikus volt, semhogy beleugorjon egy olyan kalandos vállalkozásba, mint XII. Lajos próbálkozása. Tudta, hogy ő a magyar államot képviseli – márpedig nem is olyan régen sikerült csak kierőszakolnia, hogy Magyarország ne a franciák vezette szövetség (az ún. „cambrai-i liga"), hanem a másik tábor, az ún. „Szent Liga" megsegítésére tegyen ígéretet. A franciák számításon kívül hagy-

ták, hogy ha hazánk Dalmácia elhódítása miatt neheztel is Velencére, mindenható kancellárja annál jobb kapcsolatban van a kereskedő-köztársasággal. Velence pedig a Szent Ligához tartozott...

Tamás érsek tehát udvariasan elhárította a Pisába szóló meghívást – arra külön vigyázott, meg ne sértse a meghívókat –, viszont személyesen Rómába utazott a II. Gyula által meghirdetett törvényes zsinatra. Velence támogatását ígérte, s az öreg bíboros most már egyre komolyabban bízott benne: sikerül valami nagy dolgot véhezvinnie az örök városban.

Úgy tűnt, a szerencse is kedvez neki. II. Gyula 1513 februárjában meghalt, a zsinat egyszeriben pápaválasztó konklávévá alakult. Bakócz Tamás becsvágya föllángolt. Minden erejét megfeszítve igyekezett elérni: ő legyen az új pápa.

A sok energiát s még több pénzt fölemésztő kísérlet nem sikerült. Mint azt Szerémi mesternél is olvashattuk: a pápai tiara Giovanni Medici fejére került.

Ami eddig a pillanatig történt, voltaképpen két okra vezethető tehát vissza: egy ember mértéktelen hatalomvágyára s az európai politika szeszélyes fordulataira. Hazánknak, Magyarországnak csak annyiban volt köze mindehhez, hogy Bakócz, a nagyravágyó államférfi az ő vezetői közül került ki. Ezt tudva, a folytatás egyszeriben érthetetlenné válik. Az új pápa keresztes hadjárattal bízza meg Bakóczot. De miért? Hazánk sorsa, a török elleni védekezés fontossága jutott volna eszébe az új egyházfőnek, akinek minden figyelmét lekötötte a Szentszék részvétele az európai háborúban? Ismerjük el: nem túl valószínű feltevés.

A KERESZTES HADJÁRAT MEGHIRDETÉSE

1513. március 11-én döntötte el a bíborosok testülete Giovanni Medici, most már X. Leó megválasztását. Az új pápa beiktatásának ceremóniája hamarosan lezajlott, a napi politikai gondok hamarosan elfeledtették az ünnepségek hangulatát.

Az egyik ilyen gond Bakócz Tamás érsek magatartása volt. A magyar főpap többeknek elmondotta, hogy egyelőre nem szándékozik visszatérni hazájába. Nem csoda, hogy így döntött. Mialatt ő Rómában időzött – s ennek már több mint fél éve –, Magyarországon vetélytársai, Szatmári püspök és Szapolyai vajda teljesen kezükbe kaparintották a hatalmat. Egy félresikerült, minden konkrét eredmény nélküli római útról hazatérve, bizony nem lett volna könnyű őket újra visszaszorítani.

Másrészről pedig itt Itáliában újból változott a helyzet. Az európai háború újból föllángolt, a franciák három nagy csatát vesztettek egymás után. A Szent Liga sikere fölbomlasztotta a győztes szövetséget: Velence, attól félve, hogy a német császár hatalma túl nagyra nőne, sürgősen kilépett a Szent Ligából, s a franciák mellé állott. Az új pápa támogatói közül pontosan az az állam vált ellenséggé, amely a választás előtt egy ideig Bakócz jelölését fontolgatta Szent Péter trónusára.

Már ez is elég lett volna ahhoz, hogy X. Leó rossz szemmel nézze legyőzött magyar versenytársát. Tegyük még hozzá, hogy az esztergomi érsek, hála a franciabarát zsinatra küldött óvatos üzenetének, a Rómával eleve szemben álló bíborosokkal (és országaikkal) is mindvégig megőrizte jó kapcsolatait. Gondoljuk meg azt is, hogy a keresztény egyház feje aligha tarthatta hasznos dolognak, hogy újabb ország sorakozzon az Itáliát marcangoló idegen hatalmak közé: márpedig Bakócz mégiscsak Magyarország egyik vezető politikusának számított.

Teljesen érthető tehát, hogy Leó pápa örömest látta volna, ha Tamás érsek úr mielőbb útra kel hazafelé.

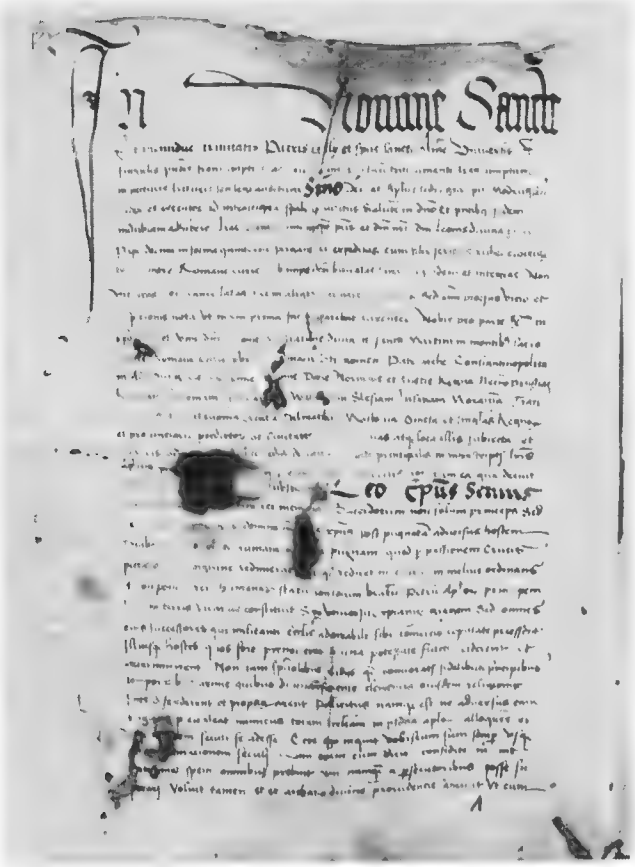

A pápai bulla első –

Esztergom érseke azonban konokul kitartott elhatározása mellett, s nem óhajtott elutazni.

Ebben a szentatya számára egyre kellemetlenebbé váló helyzetben született meg a keresztes hadjárat ötlete, mégpedig vagy magának Leónak, vagy valamely tanácsadójának fejében.

Egy keresztény főpap, mikor a „hitetlen" török elleni szent háború vezetésével bízzák meg, bizony nem mondhat nemet. Főleg akkor nem, ha az illető annak az országnak viseli legmagasabb egyházi méltóságát, amely idestova száz esztendeje harcol a török előnyomulás megállításáért. Ráadásul Sztambulból készülő belháború hírei érkeztek: Bajazid szultánt fia, Szelim megmérgeztette, s most testvérei fegyvert fogtak ellene.

A keresztes megbízatásnál jobb módot arra, hogy Bakóczot szépsze-

– és utolsó lapja

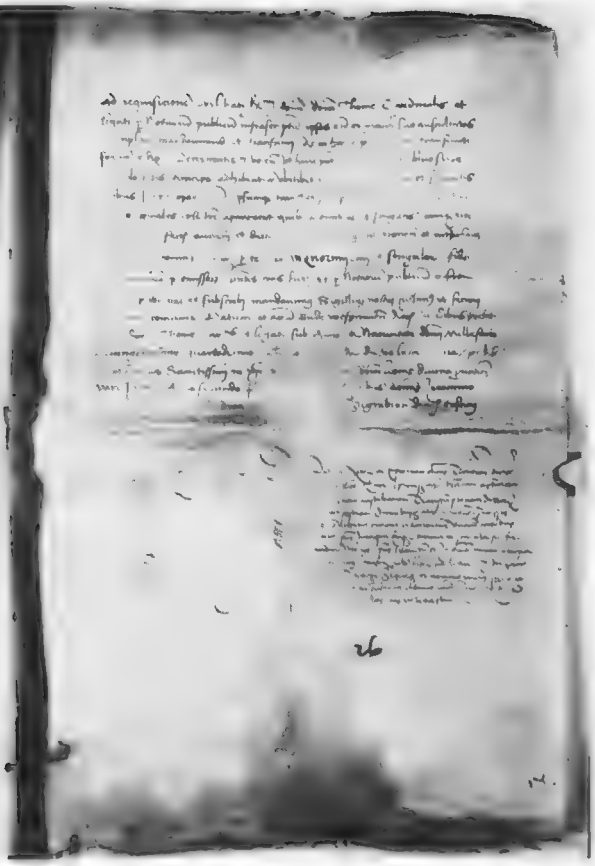

révél Itália elhagyására kényszerítsék, nem is találhattak volna. Ráadásul attól sem kellett tartania senkinek, hogy a vállalkozás túl nagy hírnevet szerez vezetőjének. A pápa nagyon jól tudta, hogy a mohamedánok elleni keresztény összefogás eszméje, amely egykor a keresztes lovagokat a Szentföldig is magával ragadta, rég elvesztette vonzerejét. A török elleni harc az európai diplomácia elengedhetetlen frázisa volt, de senki sem szándékozott azt komolyan venni. Még azok a viszonylag közel fekvő országok is, melyekre Bakócz megbízatása szólt – Csehország, Lengyelország, az orosz nagyfejedelemség –, inkább saját bajaikkal törődtek, mint a számukra eléggé elméleti „pogány" veszedelemmel.

Mindezzel persze maga Bakócz is tisztában volt. Sőt! Ő nemcsak azt tudta, hogy külföldön senki sem fog hallgatni hívó szavára. A pápa az 1456-ban győztes hadjáratot állította eléje példaképpen, mikor

Hunyadi János a kereszt jelét viselő harcosokkal aratott döntő győzelmet Nándorfehérvárnál. Tamás úr viszont túl jól ismerte ahhoz az ő Magyarországát, hogy higgyen abban: az akkori hadjáratot meg lehet ismételni.

A megtisztelő megbízatás elől azonban nem lehetett kitérni. Éppen ellenkezőleg: ha a vállalkozással kudarcot vall, annak Magyarországon is rossz visszhangja lesz, ő pedig Rómában egyszer s mindenkorra elveszíti tekintélyét. Ha tehát nem akar lemondani gyönyörű terveiről, létre kell hoznia és útra kell indítania a keresztes hadat. Ez már akkor is elegendő jó híre megőrzésére, ha a hadjárat más eredményt nem is ér el.

1513. szeptember 3-án hirdette meg a pápa a keresztes hadjáratot, Bakócz Tamás, Esztergom érseke, bíboros, pápai legátus november elejéig húzza az időt, taktikázik. Végre november 11-én elhagyja Rómát. Azzal az elhatározással vág neki télvíz idején az Adrián és a horvát hegyeken át hazavezető útnak, hogy a lehető leggyorsabban túlesik az egész ügyön, s amint lehet, visszatér az örök városba.

Így született meg tehát a keresztes háború ötlete. Hazánk életének, a törökkel való mindennapos küzdelemnek mindehhez nem sok köze volt. A budai kormányzat csak utólag értesült a tervezett hadjáratról. Az európai politika, azon belül is a pápai trón körül folyó hatalmi harc a magyar történelem szempontjából teljesen esetleges fordulata volt a legfőbb kiváltó ok.

Nem az volt váratlan, hogy a pápa saját gondjait összekapcsolta a magyaroknak nyújtandó segítséggel, hanem az, hogy ez a segítség keresztes hadjárat formájában öltött testet. A történetnek ezt a mozzanatát teljes joggal véletlennek nevezhetjük.

Akkoriban mindenki tudta, hogy az ilyen szervezkedés a föld népét mozgósítja: elsősorban a jobbágyokat fogják a zászlók alá szólítani. De emlékezett-e valaki arra, hogy mi is történt az utolsó sikeres keresztes vállalkozás után? Hogy 1456-ban a Nándorfehérvárnál győztes paraszthadakat rövid néhány nap múlva szinte erőszakkal kellett szétoszlatni, mert a keresztesek zúgolódni kezdtek az urak ellen!

Rég történt, az akkori harcosok és vezetőik rég a sírban porladtak, az utódok emlékezete pedig csak a diadal tényét tartotta számon.

Egyvalaki talán mégis tudhatott a különös fordulatról: maga Bakócz Tamás. Fiatalkorában jó tíz esztendeig szolgált ő Gabriele Rangoni, Erdély olasz származású püspöke titkáraként, bizalmasaként. Rangoni pedig egyike volt azon itáliai papoknak, akik 1456-ban honfitársuk, a magyarok által „Kapisztránnak" nevezett Giovanni Capistrano vezetésével a keresztes toborzást irányították, a sereget vezették.

Gondolt-e arra Tamás érsek, hogy a történelem megismételheti önmagát? Sosem fogjuk tudni eldönteni. De ha meg is fordult fejében ez a lehetőség, ő nem az az ember volt, akit lelkiismerete visszatartott volna, ha egyéni érdekei indulást parancsoltak.

A BUDAI FOGADTATÁS. SZAPOLYAI JÁNOS

A XVI. században még nagyon-nagyon hosszú volt az utazás Rómából Magyarországra. Az öreg Bakócz nagy pihenőkkel csak 1514 márciusának első napjaiban érkezett meg esztergomi várába. Innen ment azután március 23-a körül tovább Budára. A királyi tanács ülésére igyekezett, ahol az uralkodónak és tanácsosainak a keresztes hadjáratról kellett határoznia.

Magyarország vezetői nem ekkor hallották először a pápa kezdeményezésének hírét. Már 1513 őszén megérkezett az értesítés Rómából, s novembertől kezdve a kormány lépéseket tett a déli határok biztosítására. Megerősítik egyes végvárak helyőrségét, riadóztatják néhány megye nemességét, Beriszló Péter veszprémi püspök, horvát bán pedig hadakat gyűjt tartományai védelmére.

Nehéz lenne azonban bebizonyítani, hogy mindez a keresztes hadjárat előkészületének lett volna szánva. Az ugyan valószínű, hogy tartottak tőle: a török is hírét veheti a készülődésnek, s megelőző támadást indít. De volt az elővigyázatosságnak konkrétabb oka is. 1513 nyara azon ritka időszakok közé tartozott, amikor a magyarok a török csapatok fölé kerekedtek. Szapolyai János erdélyi vajda Szendrő várát támadta meg, s noha elfoglalni nem tudta, súlyos veszteségeket okozott az ellenségnek, s szép zsákmánnyal tért vissza.

A horvát-szlavón részeken a török lépett fel támadólag, de a több ezer főnyi portyázó sereget Beriszló bán Dubica mellett tönkreverte.

Nyilvánvaló volt, hogy a határ menti bégek nem fogják szó nélkül tűrni a történteket. Az őszi előkészületek – amennyire azt pontos adatok híján meg tudjuk becsülni – elsősorban a várható megtorló támadások kivédésére szolgáltak. E támadások nem is maradtak el. A boszniai basa elfoglalt néhány kisebb horvát erősséget. Összetűzések voltak Nándorfehérvár és Szendrő között: a lovas portyázók ismételt összecsapásai egyikén a nándorfehérvári őrség egyik beosztott tisztje,

Az esztergomi palota maradványai napjainkban

Székely Dózsa György nevű, párviadalban megölte az egyik leghíresebb török bajvívót. A szép fegyverténynek híre támadt, de az önmagában nem volt több napi szenzációnál. A török még 1514 februárjában nagy erőkkel megtámadta Horvátország legfontosabb várát, Knint, a hosszabb ostrom azonban szerencsére eredmény nélkül fejeződött be.

Ilyen előzmények után ült össze március 23-án Budán a királyi tanács. A kérdés az volt, elfogadják vagy elutasítsák a pápa tervét.

Magyarország idestova több mint egy évszázada küzdött a Balkán félszigeten szakadatlanul előrenyomuló török áradattal. Hunyadi János Nándorfehérvárnál legyőzte ugyan a nagy hódító II. Mohamedet, fia, Mátyás pedig több kisebb hadjáratban biztosította, hogy a törökök még jó ideig tiszteljék a magyar fegyvereket. Az erők azonban nem voltak egyenlők.

Hazánk négymilliónyi lakosságával szemben a szultán tízmilliónál

A régi Sztambul (Konstantinápoly) a XVI. század végén

több embernek parancsolt. Parancsolt, a szó szoros értelmében: az uralkodó egyetlen szavára akkor és oda vonult a török birodalom hadereje, amikor és ahová elrendelte. Méghozzá nem is kicsiny sereg: a mindenkor (akár minden évben!) mozgósítható csapatok létszáma hetven-százezer fő körül mozgott. A magyar királyság legszebb idejében sem tudott harminc-harmincötezer katonánál többet kiállítani!

S nemcsak a létszám miatt volt nyomasztó a török ereje. A hadsereg ütőereje igen fegyelmezett hűbéres lovasságból (őket nevezték szpáhiknak), erős és jól felszerelt tüzérségből s legelsősorban egy körülbelül tízezres létszámú állandó zsoldos gyalogságból állott (janicsárok). Ez utóbbi seregrészt fegyelme, kiképzése, harci tapasztalatai és vallási vakbuzgósága a kor legjobb katonai alakulatává tette.

Ilyen haderő birtokában a birodalom minden szomszédjával szemben fölényben volt, s ha a magyarokat egy időre békén is hagyta, annál aktívabb volt a Balkán félszigeten. A XV. század második felében

sorra tűnnek el az addig még félig-meddig függetlenül élő kis fejedelemségek: Albánia, Szerbia, Bosznia, Hercegovina, a Peloponnészosz. Genova, a nagy olasz kereskedőállam minden gyarmatvárosát elveszíti a „Levantén", a Földközi-tenger keleti medencéjében. Még a törökökkel jó viszonyra törekvő Velence is kénytelen volt meghátrálni, s mikor mégis megkísérelte fegyverrel megvédeni néhány fontos kikötőjét, rendre vereséget szenvedett.

Végül is a XVI. század elejére Magyarország már tökéletesen egyedül állott szemben az oszmán birodalommal. Ahogy a török keze fölszabadult a Balkánon, úgy vált egyre kellemetlenebbé déli határainkon. Mindennaposak lettek a kisebb-nagyobb összetűzések, egyre-másra törtek be rabló-pusztító portyák Magyarország területére.

A magyar határok őrizetére még Zsigmond király idejében létesített ún. végvári vonal egyre nagyobb nyomás alá került. Az ott elhelyezett magyar haderő felvette ugyan a harcot, sőt keményen meg is torolta a támadásokat, de a túlerővel szemben állandó lassú visszahúzódásra kényszerült. Hadüzenet nélküli, felőrlő hadviselés kezdődött déli végeinken, amelynek eredménye – ha valami nem történik közben – csakis a magyar határvédelem összeroppanása lehetett.

Hogy ezt megakadályozzuk, hogy a török számbeli fölényét kiegyenlíthessük, az akkori lehető legmodernebb hadsereget kellett volna kiállítanunk.

Mátyás király meg is kísérelte a magyar haderő korszerűsítését. Csak tőle függő zsoldoshadsereget tartott, amelynek létszáma megkö-

Török kegyetlenkedés Magyarországon

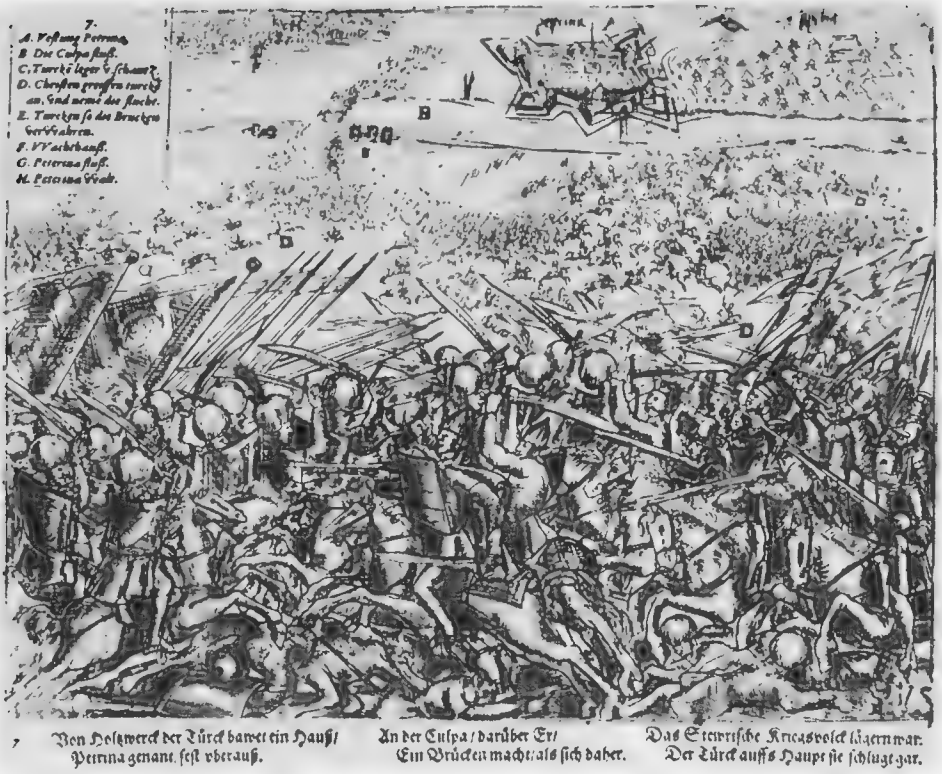

Harc a törökkel

zelítette a harmincezer főt, s ennek a tömegnek egy részét uralkodása végén már állandóan táborban tartotta. (Korábban a hadakat csak a hadjáratok néhány hónapjára fegyverezték föl!)

A kialakuló állandó, fegyelmezett királyi zsoldossereg a harctéren föl is ért a törökkel, de az utánpótlás, a hadiszerekkel és élelemmel való ellátás még sok kívánnivalót hagyott maga után.

Hazánk azonban már az állandó zsoldoshadsereg puszta fenntartásának terhét sem bírta el. Maga a zsoldösszeg fölemésztette volna a kincstár valamennyi bevételét, ha nem egészítették volna ki a nagy király által meghódított osztrák, cseh és sziléziai tartományokban beszedett pénzekkel. De még ezekkel együtt is csak úgy tudta előteremteni Mátyás a szükséges roppant summát, hogy mérték fölött megadóztatta birodalma parasztságát. A jobbágyok egyre kevésbé tudták elviselni

a terheket, Mátyás utódai kénytelenek voltak csökkenteni az adókat.

Ugyanekkor – még Mátyás halálának évében – elveszett valamennyi hódított tartomány is: a helyi lakosság elűzte a magyar helyőrségeket.

A zsoldoshad még vagy két évig harcolt idehaza, derekasan kivette részét II. Ulászló trónjának megszilárdításában. A hadszíntérré vált országban azonban a katonák már maguktól is fosztogattak, mikor pedig a kimerült kincstár nem tudta többé megfizetni őket, rátértek a parasztok rendszeres sanyargatására. Végül maga Kinizsi Pál fordult ellenük, s Halászfalva mellett végvári hadával szétverte rablóbandává züllött maradékaikat.

1492-től tehát megszűnt létezni a korszerű zsoldoshad. A Jagelló-királyok korában a magyar állam hadereje azokból a csapatokból állott, amelyeket a nagyurak állítottak ki saját híveikből és szolgáikból, illetve

Magyar katona a XVI. században

Magyar lovas katona a XVI. században

pénzen fogadott katonákból. (Az ilyen feudális hatalmasságnak járt a „zászlósúr" cím – s a zászló olasz nevéről nevezték hadaikat „bandériumoknak".) Egy ilyen alapokra épülő hadsereget nehéz volt mozgósítani, még nehezebb volt neki parancsolni, s főleg alig lehetett gondoskodni rendszeres ellátásáról.

A jól ellátott, jól vezetett, fegyelmezett és létszámban is nagyobb török haderő egyre érezhetőbb fölénybe került. Igaz, II. Bajazid szultán békésebb természetű volt elődeinél, s így a végveszéllyel fenyegető nyílt háború még nem tört ki. Azt azonban Budán is tudták, hogy esélyeink egyre romlanak. A magyar állami költségvetés túlnyomó részét a végvárak fenntartása emésztette föl, a kincstár szűkös bevételeiből néha még az udvar költségeire sem lehetett félretenni. Érthető tehát, hogy a kormányzat minden néven nevezendő támogatást elfogadott, legyen az a pápa vagy a velencei kereskedők pénze, cseh zsoldosok vagy lengyel diplomáciai közvetítés.

De az is érthető, hogy néhány elvetélt kísérlettől eltekintve, Buda minden igyekezetével kerülni igyekezett az igazi háború kitörését. A be-beütő török portyázókat visszaverték, ellenakciókat is kezdtek, de arra ügyeltek, nehogy túllépjenek a mértéken, nehogy kiprovokálják a „magas porta" főerőinek beavatkozását. Annyira mentek az óvatosságban, hogy az állandó csatározások ellenére 1502-től kezdve hivatalosan fegyverszünetet kötöttek a szultánnal.

Ahhoz, hogy ezt a jogos és ésszerű óvatosságot félretegyék, valami egészen különleges alkalomnak kellene elkövetkeznie. A józan ész a kisebbik rossz, a „kis háború" vállalását sugallta mindaddig, míg akár külső segítség, akár valami más változás révén meg nem szűnik a török fölénye.

Vitatkozhattak tehát 1514 márciusának végén Budán a tanácsos urak, vajon a keresztes hadjárat kiegyenlítheti-e a számunkra kedvezőtlen erőviszonyokat? Ehhez persze tudni kellett volna, mennyire használható a tömeges népfölkelés rendes hadjáratban, de ilyenre példát nem nagyon ismert senki. Igaz, 1456-ra itt is sokan hivatkozhattak, csakhogy az éppúgy szolgáltatott érvet a terv támogatóinak, mint ellenzőinek.

Az egyik fél azt emlegethette, hogy lám, Kapisztrán keresztesei éppen a fölfuvalkodott oszmánok ellen mutatták meg, mit érnek. A másik fél viszont arra hivatkozhatott: a nándorfehérvári hadjárat védekező jellegű volt, támadó hadműveletben még egyetlen hadvezér sem támaszkodott a föld népére.

Márpedig az eredeti szándék szerint most támadni kellett volna. Csakhogy nem előzi-e meg ebben a magyarokat az új szultán? Az előző évben, 1513-ban még testvérháború dúlt a török birodalomban, de Szelim legyőzte és kivégeztette testvéreit, s most, mint hírlik, sereget gyűjt tavaszra. Ki tudja, a Dunához készül-e, vagy birodalma valamelyik más szomszédját akarja-e megleckéztetni?

Sajnos nem tudjuk, a királyi tanács ülésének résztvevői mennyit értettek meg e sok nehéz kérdésből. Kevés és nagyon töredékes emléke maradt ránk csupán e tárgyalásnak. Mindössze annyit lehet bizonyosan megállapítani, hogy valóban folyt rajta vita, méghozzá igen kemény vita. A tervnek sok ellenzője akadt, de Bakócz kijelentette, a keresztes

hadat akkor is meghirdeti, ha a tanács nem járul hozzá; a pápa nevében és saját felelősségére még erre is joga van.

Elsősorban a kisbirtokos nemesség emelte föl szavát Bakócz javaslatával szemben. A keresztes hadjárat ötlete bizony nem kedvezett nekik. Az ilyen vállalkozás hagyományosan a falusi tömegek mozgósítására épült. A több száz vagy több ezer jobbággyal rendelkező földesurak néhány tucat férfi időleges távozásával nem sokat vesztettek. A szegényebb nemesek többsége viszont csak néhány munkaképes férfi jobbágy fölött uraskodott – egyetlen ember kiesése egész gazdaságukat fölboríthatta.

Igaz, az ő ellenkezésük, sőt zajos tiltakozásuk önmagában nem sokat nyomott volna a latban, ha a főurak mind Bakócz mellé állnak.

Az öreg kancellár vetélytársai azonban erőre kaptak a hosszú távollét alatt. S az a Szapolyai János, aki Szatmári alkancellárral ez idő alatt az országot vezette, csatlakozott a protestáló kisbirtokosokhoz.

Szapolyai János

Nem kell különösebb képzelőerő ahhoz, hogy megértsük: János úr is elsősorban személyes okokból tiltakozott. Bakócz aligha teregethette ki, hogy ő igazából Rómára tekintve erőlteti a dolgot – Szapolyai vajda ezért joggal vélhette: az érsek elveszett befolyását igyekszik visszaszerezni a keresztes hadjárat révén.

A két oldalról támadt ellenállás talán el is érhette volna célját, ha a köznemesi-főúri szövetség nem kelt egészen más irányú félelmeket a királyban és néhány befolyásos nagyúrban.

Ha nagyon leegyszerűsítjük a dolgot, a feudalizmus lényege: minél több birtoka van valakinek, annál nagyobb a hatalma. Természetes tehát, hogy a legvagyonosabb földesúr az állami életben is az élre akar kerülni – akár a trón elfoglalására is gondolhat. Maga Mátyás is így lett királlyá.

Márpedig a XVI. század eleji Magyarországon Szapolyai Jánosnak volt a legnagyobb birtoka. Azt rebesgették róla, hogy szülei világrajötte pillanatától uralkodónak szánták, és úgy is neveltették. Apja, Szapolyai István Bécs kormányzója volt Mátyás halálakor, s egyesek azt állították, ura halálhírére fölkapta hároméves fiacskáját, és felkiáltott:

– Lennél csak idősebb, most királlyá tennélek!

Másfél évtizeddel később, 1505-ben a főúri kormányzattal elégedetlenkedő kisbirtokos nemesek arról határoztak az országgyűlésen, hogy ha II. Ulászló fiú örökös nélkül halna el, trónjára csakis magyar embert szabad megválasztani. Mindenki tudta, hogy Szapolyai Jánosra gondoltak...

Ulászló király tehát úgy érezte, minden oka megvan arra, hogy féljen nagy hatalmú vajdájától. Félelme különösen olyankor nőtt nagyra, mikor Szapolyai a köznemességgel szövetségben lépett akcióba: ilyenkor mindig 1505 jutott eszébe, s szentül hitte, János úr ki akarja túrni Lajos trónörököst Magyarországról.

Igaz, a szeretett felesége halála után tunya öregemberré szomorodott uralkodót könnyű lett volna meggyőzni arról: nincs igaza. Volt azonban a királyi udvarban néhány ember, akiknek érdekük volt fenntartani a király félelmét. S ezek az emberek igen közel álltak Ulászló szívéhez.

Hajdanában, mikor még érdekelte, mi történik országaival, Jagelló Ulászló tett néhány gyönge kísérletet a Magyarországon nyakára nőtt

arisztokraták megfékezésére. Behívta például rokonát, Georg von Hohenzollern brandenburgi őrgrófot. Azt remélte, a német főúr támasza lehet a magyarokkal szemben, ezért elhalmozta birtokadományokkal, még a Corvin-örökséget (a Hunyadi-vagyont!) is kezére játszotta.

A brandenburgi hamarosan szövetségesre talált néhány hagyományosan németbarát arisztokrata családban. Az így létrejött párt a magyar király megrokkant tekintélyét a Habsburg-dinasztia segítségül hívásával próbálta helyreállítani. A Habsburgok örömmel kaptak az alkalmon. Hogy Budát befolyásuk alá vonhassák, szívesen támogatták az őrgrófot és barátait.

A német párt mégsem lehetett Magyarország korlátlan ura – ebben nem a könnyen alkuvó Bakócz, hanem Szapolyai bizonyult a legfőbb akadálynak.

János úr annál sokkal okosabb volt, semhogy kétségbe vonta volna egy született királyi herceg jogát a trón öröklésére. Lajos trónörökös születése előtt még valóban álmodott a koronáról (s annak mohácsi halála után, 1526-ban majd meg is szerzi azt) – de ekkoriban megelégedett volna azzal is, ha ténylegesen ő kormányozhatja a Jagellók Magyarországát. A németbarát urak nagy ijedelmére e terveit nem kisebb személyiség, mint Ulászló édestestvére, Zsigmond lengyel király is támogatta. Zsigmond megértette: Ulászló trónja, Lajos herceg jövője akkor a legbiztosabb, ha Szapolyai Jánossal jó viszonyba kerülnek.

Georg von Hohenzollern, Brandenburgi György őrgróf

Olyannyira megértette, hogy ő maga feleségül vette János úr húgát, Szapolyai Borbálát! A lengyel támogatás is közrejátszott abban, hogy Bakócz Rómába menetele után a vajda és szövetségesei lettek idehaza az urak.

Ez az 1513-as őrségváltás már önmagában is az őrgróf és társai vereségét jelentette. A köznemesség és János vajda mostani együttműködése viszont már teljes bukásuk árnyékát is előrevetítette.

A kisbirtokosok Mátyás idejében komoly politikai szerephez jutottak: szervezett tömegeikre – a „nemesi rendre" – támaszkodott a nagy király, mikor a főurakkal megküzdött. A Jagelló-korban hatalomra jutott arisztokraták ezzel szemben nem óhajtottak a rendi mozgalommal osztozkodni a hatalmon.

A köznemesség ellenzékbe szorult, s ezért elsősorban Bakóczot meg az udvar idegen főurait tette felelőssé. A németgyűlölet szinte átitatott minden magyar birtokost, legalábbis bárótól lefelé.

Ezért történhetett, hogy a német párt Bakócz és Szapolyai vitájában minden erejével az elsőt támogatta. Joggal számíthatott arra, hogy ha a keresztes hadjárat sikerrel végződik, az azt ellenző vajda elveszíti tekintélyét. György őrgrófnak szabad bejárása volt a királyhoz, nemcsak mint rokonnak, hanem mint Lajos trónörökös nevelőjének is. A másik nevelő, Bornemissza János budai várnagy egy követ fújt vele. Hogy pontosan mit tettek, annak részleteit ezúttal is inkább csak sejtjük, mint tudjuk. A végeredmény azonban bizonyos. A nemesség és Szapolyai tiltakozása hiábavalónak bizonyult, a keresztes háború tervét a király jóváhagyta.

A kisbirtokosok legföljebb otthon fortyoghattak mérgükben, János úr azonban tehetett is valamit: hogy nemtetszését kinyilvánítsa, egyszerűen kitiltotta az érsek-legátus kereszthirdetőit az általa kormányzott Erdélyből. Csak hosszú hetek múlva, április 24-én sikerült rávenni őt egy olyan megegyezésre, amelynek értelmében Tamás érsek a kereszthirdetés jogát a tartomány egyházának vezetőjére, Várday Ferenc gyulafehérvári püspökre ruházta át. Mivel a püspök régóta együttműködött Szapolyaival, az erdélyi toborzás így végeredményben ez utóbbi ellenőrzése alá került. Ennél több engedményt már nem kívánhatott Bakócztól.

Az esztergomi érsek tehát szerencsésen túljutott az első nehéz akadályon. Túljutott, méghozzá úgy, hogy a királyi tanács nemcsak a keresztes háború meghirdetését hagyta jóvá, hanem az ország rendes haderejének bevetését is elhatározta. Beriszló Péter bán újból katonákat fogadott, maga Szapolyai pedig hajlandónak mutatkozott saját csapataival bekapcsolódni a hadjáratba. (Kimaradni egy törökellenes háborúból – ezt János úr érthetően nem kockáztathatta volna tekintélye csorbulása nélkül.) Amennyire a későbbi csapatmozdulatokból következtetni lehet, a hadműveletek megindítását valahol az Al-Duna és Nándorfehérvár között tervezték. Bakócz most már valóban hozzáfoghatott szándékai megvalósításához.

Elsősorban olyan emberekről kellett gondoskodnia, akik hívó szavát elviszik a néphez, a sok ezer magyar település lakosaihoz. Toborzóbiztosokat nevezett tehát ki. Falusi plébánosok, szép beszédű világiak közül került ki ezek egy része – az igazi magot azonban egy szerzetesrend, a Szent Ferenc regulái szerint élő „cseri barátok" szolgáltatták.

Ferences rend kettő is létezett akkor, s közülük a szigorúbb szabályokat követő ún. obszervánsok Magyarország legerősebb szerzetének számítottak. 70 kolostorukban másfél ezer testvér élt, jórészt parasztcsaládok ivadékai, akiket ismert és szeretett a nép, de akiket tisztes életükért, viszonylagos műveltségükért és nem utolsósorban igen jó szervezettségükért az urak is becsültek. Már Hunyadi idejében is ők gyűjtötték a népet a nándorfehérvári táborba (maga Kapisztrán is obszerváns ferences volt), s most, 1514 tavaszán is e rend erejét hívta segítségül a pápai legátus.

Már április 9-én, virágvasárnapon sor került Budán a keresztes hadjárat kihirdetésének ünnepi aktusára. Dézsi Balázs testvér, a ferencrendiek magyarországi főnöke tolmácsolta az összegyűlt tömegeknek a pápai bulla szövegét. A következő hetekben pedig százával indultak a falvakba a kereszttel jelölt ruhás igehirdetők. A templomok szószékeiről buzdították a népet: álljon be a szent zászlók alá, vagy legalább pénzzel támogassa a készülő hadjáratot; aki ezeket megcselekszi, közelebb jut az örök üdvösséghez.

Az udvar is igyekezett minél jobb hangulatot teremteni a toborzáshoz. Valamikor április derekán Budára érkezett az év elejének törökve-

rő hőse, a párviadalban győztes Székely Dózsa György. Nagy ceremóniával fogadták, a király lovaggá ütötte, jutalmat ígért neki: hadd lássák az emberek, mennyire megbecsülik, aki vitézül harcol. Kinevezték a katonai vezetőket is: a hadjárat egészét az ország vezetői irányították volna, az egyes keresztes táborokat pedig hadban jártas, de különösebb rangot soha nem viselt s azóta teljesen elfeledett nemesekre, zsoldos tisztekre bízták.

És özönleni kezdtek a hivők a táborokba. Május elején már több tízezer férfi várta az érsek parancsait. Több tízezer férfi, és szinte mind jobbágy. A feudális társadalom alapvető osztályainak egyike küldte el fegyvert fogott képviselőit, hogy segítsenek az ország megvédésében. De nemcsak a szent lelkesedést hozták magukkal otthonról, hanem a mindennapi élet gondjait, a paraszti sors örömeinek és bánatainak emlékét. Sokan voltak, és sokfelől jöttek: ritka alkalmuk volt, hogy összevessék, kinek megy jobban, kinek rosszabbul a sora.

Volt miről beszélniük: a XV–XVI. század fordulója a jobbágyság életében is fontos változások kora volt.

A JOBBÁGYOK PANASZAI

Heteken át tartott a keresztesek gyülekezése, heteken át ülték körül a tábortüzeket a hadjárat kezdetére várakozó parasztok. Dolguk nemigen volt, legfeljebb néhány ifjabb legénye ismerkedett hosszasabban a fegyverekkel: ebben a korban a paraszt sem élhetett anélkül, hogy legalább egy öreg lándzsa, hosszabb nyelű fejsze ne legyen házában. Az ügyesebbje még íjat vagy tán nyílpuskát is szerzett.

A kényszerű semmittevés óráit az emberek mindenkor szerették unaloműző beszélgetéssel megszínesíteni. Itt, a táborokban meg különösen érdekesnek ígérkeztek a tábortűz körüli üldögélések. Saját faluja meg a szomszéd községek eseményeit, az ismerős öregek történetkéit, regéit sokszor hallotta már mindenki – a keresztesek között viszont egymástól akár több megyényire lakók is összekerültek.

Aligha jegyezte le bárki ezeket az estébe nyúló, hol csöndes, hol hangos beszélgetéseket. Mégis el tudjuk képzelni, miről folyt a szó. Az embereket mindig azok a gondok érdekelték leginkább, amelyektől megélhetésük, boldogulásuk függött.

Eleinte nyilván arról meséltek egymásnak, ki hogyan él, miből él? S ehhez hozzátartozott az is, kinek milyen földesura van. Volt, aki tisztelettel beszélt gazdájáról: nem követel tőle semmi olyat, amit már apjától is ne követelt volna, igazságosan ítélkezik, mikor a vitás ügyeket az úriszék elé viszik és így tovább. Mások bevallották: az ő gazdájuk oly nagy úr, hogy hírből is alig ismerik; nem jár az feléjük sosem. Náluk a gazdatiszt parancsol, az meg akad ilyen is, olyan is.

A legtöbben azonban panaszkodtak. Egyesek csak úgy általában, hiszen az úr mégiscsak úr, akinek oda kell adni minden termény kilencedrészét, vagy legalábbis pénzt adni helyette; akinek „cenzust" (adót) kell fizetni pusztán azért, mert jogilag övé a föld, amit a jobbágy művel; akinek ünnepnapokon kötelező „ajándékokkal" kell kedveskedni, állattal, sajttal, borral.

Parasztember a XVI. században

Mások komolyabb sérelmeket soroltak. Mindenki tudta saját tapasztalatából, hogy a földesúr nem elégszik meg a cenzussal, ajándékkal – ha valamiért kiürül a pénzesládikája, rendkívüli taksát ró ki falvaira, s az bizony sokszor egymagában kétszer annyi terhet jelent, mint az összes többi szolgáltatás együttvéve. S ha csak ritkán fordulna ez elő, még hagyján. Újabban azonban már alig egy-két év múlik el taksa nélkül.

Néhányan csitítgatták a népet: az talán jobb volt, mikor az ő déd-

apáikat állandóan a robottal zaklatták? Még mindig könnyebb pénzt szerezni valahogyan, mint a legnagyobb dologidőben hetekre úrdolgába járni! Most meg egész évben egy-két nap robotot ha követelnek tőlük.

A többség azonban letorkolta őket. Hol volt annak a munkának az értéke a mostani terhektől? Sokszor több pénzt követel egy-egy szükségbe jutott birtokos tőlük, mint amennyit egész évben látnak!

Mikor ide juthattak a beszélgetők, különösen a szegényebbjének emelkedhetett a hangja. Ilyenkor nekik abból kell pénzt csinálni, amiből maguk élnének meg: a jószágból, a félretett terményből. S még ez sem olyan egyszerű. Bevihetik ugyan a piacra az eladnivalót, de mikor ilyen hirtelenében kell mindüknek a pénz, nem akad elég vevő.

Az öregebbje megint közbeszólhatott: no hiszen, az ő nagyapáik fiatalkorában még piacot se talált volna olyan könnyen a rászoruló. Most lassan már minden megyében van vagy nyolc-tíz vásáros hely (akkoriban mezővárosnak hívták az ilyent), ahol azért mindig megfordul egy-egy kereskedő vagy lábasjószággal kupeckedő tőzsér. Meg iparos ember is több lakik ott, azok is szoktak ezt-azt vásárolni a falusiaktól. Bezzeg régen örülhettek az emberek, ha egy helységnek volt vásártartási joga több napi járóföldön.

Idős magyar paraszt a XVI. században

Hiába sok a vásár, ha nem kell az árunk, vágtak vissza a panaszkodók. Ugyan miért venne tőlünk hirtelenében kétszer, háromszor annyi gabonát, zöldséget a bognár, a kovács vagy a szíjgyártó? Hiszen neki elég annyi is, amennyit máskor eladunk. A kereskedőket, tőzséreket meg inkább csak a bor és a szarvasmarha érdekli: azt elviszik Lengyelországba, Ausztriába meg Velencébe.

Ezekben a percekben a szegényebb keresztesek leplezetlen irigységgel néztek át a mezővárosokból jött jobbágytársaikra. Azoknak épp elég, ha a bor meg a marha jól fizet. A gazdagabbja, a cívisek közül nem egy maga is kereskedik, olyik Krakkóba, Bécsbe is elmegy hordóival, állataival. Az ilyennek persze könnyebben kerül cenzusra, taksára. S ahol több a pénz, megértőbb az úr: a mezővárosok legtöbbje az egész évi szolgáltatásokat pénzben fizeti meg, egyszerre, egy összegben. Amelyik oppidum (így nevezték latinul a mezővárost) ezt elérte, abba már nem jártak többé a nemesek adószedői: a cívisek maguk választotta elöljárói szervezték az adózást. Az úriszéket is sok ügyben helyettesítette a mezővárosi önkormányzat.

Még a mezővárosi szegényekre is irigykedtek, holott azok sem éltek sokkal jobban a többinél. De legalább könnyebben találtak munkát, ha kellett, mint a falusiak. Mert a cívisek nemcsak kereskedtek, hanem dolgoztattak is. Kibérelték, megvették, ami használatlan föld akadt a környéken, s ahol lehetett, szőlőt telepítettek, másutt meg nagy gulyákat neveltettek. A külföldre menő áruból így még nagyobb volt a haszon! S az ilyen módos gazdáknál elkelt a munkás kéz: kellett a béres szőlőt metszeni, szüretelni, gulyát őrizni, állatot hajtani.

Itt-ott talán meg is keseredett a keresztesek között emiatt a hangulat. Némelyiknek több száz aranyforint vagyona van, még a gazdáját is ő segíti ki kölcsönökkel, a másik meg azért is reszketni kénytelen, hogy meglesz-e holnap a család betevő falatja. S bizony a szegények voltak többen, sokkal többen. Hogyne szúrta volna szemüket a kevesek jobb sora?

A cívisgazdák hümmögettek. Igaz, igaz, jobban megy a soruk, de megdolgoztak ők azért. Sok türelem és vesződség kell ám, míg az emberfia egyenesbe jön. A kereskedéshez meg érteni is kell, aki azon szerzett vagyont, ne irigyeljék, ésszel-munkával szerezte. A földesúrral

szót érteni sem tud akárki: az sem ostoba, vigyázni kell, mennyi pénzben váltatja meg évi tartozásait a községgel.

Ezt bizony senki sem tagadhatta. Ha irigyelték is a gazdákat, egyben tisztelték is őket. Becsülték bennük a közülük valókat, akik minden kiváltság nélkül is többre vitték, mint akárhány nemes.

S ha megenyhült a hangulat a tábortűznél, a gazdák szava is könnyebben megeredt. Most már nem kellett félniük, hogy oktalan siránkozásnak vélik, ha ők is panaszkodni kezdenek. Először talán éppen azt kezdték bizonygatni, hogy manapság nem mindig jó, ha vagyonos hírébe kerül valaki. Ha valamelyik birtokos összekülönbözik a szomszédjával, egyre kevesebbszer gondol a törvényekre. Ahelyett hogy a bíróságra menne, fegyvereseket gyűjt, s a haragos birtokaira támad. Még jó, ha csak kirabolja annak jobbágyait, de a legtöbbször fölégeti a termést, elpusztítja, amit el nem vihet. S kit keres meg a legszívesebben? Természetesen a gazdagabb parasztcsaládokat, ahonnan több a könnyen elhordható érték.

Ahol erre fordult a beszéd, elcsöndesedtek az emberek. Szégyenkező hallgatás volt ez. Mert hisz az ilyen „hatalmaskodásokat" nem drága zsoldos katonákkal intéztetik az urak, hanem saját jobbágyaikat küldik a szomszéd falvakra. Pontosan azok a fegyverbíró legények, férfiak prédálnak, pusztítanak, akik a török elleni harcot vállalva, a táborokba is eljöttek. S talán éppen annak házát verték föl legutóbb, akivel most együtt készülnek a szent háborúra, akivel most megosztják az otthonról hozott szűkös élelmet.

A táborokban sok pap volt: a falusi lelkipásztorok elkísérték híveiket, sokuk maga volt a toborzóbiztos és az összeverődött csoportok vezetője is egy személyben. Ami idáig elhangzott, ahhoz nem sok hozzátennivalójuk volt: így látták, így érezték maguk is. Most viszont ők feddték meg a kereszteseket: hát nem a békességről, a szeretetről prédikálnak nekik állandóan? Mégis szíves örömest rontanak a szomszédjaikra, akik ugyanúgy keresztények, ugyanolyan jobbágyok, mint ők maguk. Hajtja őket a kivagyiság meg a remény: a zsákmányból nekik is jut valami, vagy legalább a földesúr megjutalmazza őket kalandjukért.

Sőt! Sok falu ősidőktől vitat néhány mérő földet, legelőt, s hányszor

megesik, hogy fegyveres csetepatéval akarják eldönteni, kinek van igaza.

Zavar telepedett az emberekre. Ezúttal az öregek se tiltakoztak, mikor valaki azt emlegette, hogy egy emberöltővel ezelőtt, mikor Hunyadi Mátyás volt a király, ritkábban mertek az ököljoghoz fordulni a nemesek és a nagybirtokosok. Akkor még jobban félték a törvényt, az azt képviselő uralkodót.

Ismét a cívisek vették át a szót. Nemcsak az a baj, hogy egyre többször hatalmaskodnak az urak jobbágyaik terhére. Emberemlékezet óta törvény, hogy a parasztoknak joguk van elhagyni falujukat, ha másutt jobb életre számíthatnak. Csak az előírt díjat kellett előzőleg a régi gazdának leróni. Most meg? Törvényt hoztak arra, hogy aki el akar költözni, csak a szolgabíró közreműködésével teheti. A szolgabíró pedig általában kis vagyonú nemes, s az ilyenek éppen a legcsökönyösebb gazdák. Érthető is, hisz csak néhány jobbágyuk van, ha azok elköltöznek, fölkopik az álluk. De hát akkor miért nem bánnak úgy szegényekkel, hogy azok szívesebben maradjanak?

Miért, miért? Mert mindegyiküket hajszolja a nagyravágyás. Mióta a kisuraknak is szava van az országgyűlésen, mind azt hiszi, a kutyabőrrel már akár királyi tanácsosságig viheti. A pénzt meg abból a néhány nyomorult parasztból akarja kisajtolni hozzá.

Még szerencse, hogy a nagyurak segítenek olykor, s elhallgattatják az okvetetlenkedő kisbirtokosokat. Nekik ugyanis hasznuk van a költözésből. Mert hova megy a legtöbb elköltöző? Hát a mezővárosokba. Ott szabadabb az élet, több a munka, több a pénz. Aki ügyes, ott gazdagodhat meg a legkönnyebben. Mezővárosa pedig csak a nagybirtokosoknak van: minél több jobbágy hagyja ott a szülőfaluját, annál több adófizetője lesz a nagyúrnak!

De hát miért fáj a szabad költözés akadályozása, kérdezhették a cívisektől. Hisz ti már majdhogynem polgárok vagytok!

Épp ez a baj. Ti tán szerettek jobbágysorban élni? Hát mi nem. És eddig, ha volt rá mód, lefizettük a váltságot a földesúrnak, és beköltözhettünk a szabad királyi városokba. Egy év és egy nap múlva igazi polgár lesz abból a beköltözőből, aki elég vagyont vitt magával. S akkor többé nincs földesura, csak a király meg a maga választotta

tisztviselők parancsolnak neki. De mióta ez a szolgabírós világ van, ez is nehezebben megy: a mezővárosok tulajdonosai ott már nem pártolják a szabad költözést, ahol őtőlük megy el a jobbágy.

A hangulat egyre keserűbb lett. Most már azt is végighallgatták a keresztesek, amire az első napokban még kárörvendő kajánsággal felelt volna legtöbbjük. A módos gazdák saját külön bajaikkal is elő mertek hozakodni. Azzal, hogy a jámbor Ulászló királlyal törvényt hozatott néhány élelmesebb úr, mely szerint minden nemesember mentesül a vámok lefizetése alól, ha az általa szállított árut saját felhasználásra szánja. Amin ugye azt kell érteni, hogy a cívis, iparos, tőzsér és kereskedő minden vámnál köteles fizetni, ha viszont nemes adja a fejét kalmárkodásra, egy kis ügyességgel vámmentesen hozhat, vihet, amit csak akar. Még jó, hogy egyelőre a legtöbb úr lenézi a kereskedést.

Ráadásul még a szőlővel, a gulyával sem nekik kell bajlódni. Azt is eladhatják, amit a kilencedből meg egyéb jobbágyi szolgáltatásokból ingyen kapnak. Nyilván ezért írattak olyan másik új törvényt is, hogy ezentúl a mezővárosok is kötelesek természetben beadni a kilencedet. Három legyet ütnének így egy csapásra. Először is elveszne a legnagyobb előnyök egyike, amelyet a cívisjobbágyok kivívtak; a szolgáltatások egy összegben, pénzzel való megváltása. Másodszor: csökkenne az az áru, amivel a parasztpolgárok kereskednek. Harmadszor pedig a nemesnek ingyen lenne eladnivalója. Mi lesz, ha egyszer ráfanyalodnak nemes uraimék a kalmárkodásra? Mi lesz, ha rájönnek: az azon szerzett pénz is ér annyit, mint a jobbágyok adója?

Valahogy így folyhatott a hosszú várakozás alatt valamennyi keresztes táborban a beszéd. A gondolatok sorrendje, a panaszok hangereje nyilván mindenütt más és más volt, de a lényegnek azonosnak kellett lennie. A tábortüzek barátságos melege mellett egyre inkább elkomorodtak a tekintetek.

Van valami furcsa ebben a képben. Hogy lehet az, hogy az 1514 előtti egy-két évtizedben kisebb-nagyobb sérelmek érték a jobbágyparasztság minden rétegét, a nyomora elől költözéssel menekülni akaró szegénytől a gazdagodása forrásait féltő cívis parasztpolgárig, de a jobbágyok mégiscsak itt, a szinte véletlenül összehívott táborokban veszik észre, hogy közös érdekeik forognak veszélyben?

A leírás mégsem csalóka. Tíz-húsz év csak ma tűnik nagy időnek, az akkori földművesek ennyi idő alatt a változások egészét egyszerűen nem láthatták át. A sérelmek csak részletekben jelentkeztek, hiszen a törvényeket a Jagelló-korban igencsak felületesen kezelték. A költözési jog korlátozását az egyik megyében tudomásul vették, a másikban nem. A terménykilenced kötelező visszaállításáról szinte mindenütt csak hallottak, de behajtani csak néhány helyen próbálták. A törvénnyel nem szentesített újítások, így a taksa egyre gyakoribb beszedése pedig a dolog természeténél fogva csak hosszabb idő múlva válhatott feltűnővé.

Az egyes jobbágy csak részleteket észlelt az általános bajokból. Márpedig akkor honnan tudta volna, hogy nemcsak múló gondokról van szó? A földesúri szeszély vagy az apa helyére lépő birtokosfiú más gondolkodása sokszor járt a terhek változtatásával, növelésével. A középkori földműves épp ezért megszokta, hogy időnként harcolnia kell élete nyugalmáért. Az 1514-et megelőző évtizedekben is gyakran előfordult, hogy akár fegyveres összecsapásig mérgeződött a feszültség, de ezt mindenki rendjén valónak tartotta. Az ilyen helyi válságokkal, amelyekben nem mindig és nem törvényszerűen a nemes maradt fölül, oly lassan, oly fokozatosan módosult csak a feudalizmus rendszere, hogy azt maguk a szereplők többnyire észre sem vették.

Ahhoz, hogy a jobbágyok fölfoghassák, most valami másról, eddig nem látott fenyegetésről van szó, át kellett volna látniuk a sérelmek egész hálózatát. De hát hogy láthatták volna, mikor legtöbbjük a falu, esetleg a legközelebbi piachely környékén élte le egész életét?

Igaz, a kereskedők, tőzsérek, nagygazdák, iparosok többet tapasztaltak, talán meg is érezték, milyen szokatlanul fölgyorsultak a kedvezőtlen változások. Csakhogy ők egészen a közelmúltig igyekeztek elfelejteni, hogy maguk is jobbágyok. Egy részük, különösen a kézművesek meg a kereskedők, szabad városok szabad polgárai szerettek volna lenni. Jó egynéhányuknak sikerült is az átköltözés. A gazdálkodókat meg a nemesi szabadságok vonzották. A XV. században még egyáltalában nem volt olyan nehéz parasztból nemessé lenni, mint gondolnánk. Némi szolgálatért már a király is hamar kiállította a címeres levelet, de a többség még egyszerűbb módot választott. Jó rokonság – ez volt a lényeg. A papnak állt családtagok, mint Bakócz Tamás példája mutatja, alkalomadtán segíthettek. Még biztosabb volt, ha a jómódú paraszt szegény nemeskisasszonyt talált feleségnek: fiaik, de unokáik már bizonyosan nemesnek számítottak. Mások meg nemesi telkeket vásároltak: a kiváltságos föld éppúgy megnemesítette őket előbb vagy utóbb, mint a hozományt kutyabőrön hozó feleség.

Most viszont ők, a civisek is ott voltak a táborokban, s nem véletlenül. Mióta II. Ulászló nevében a bárók és a főpapok kormányoztak, a kisbirtokos rend egyszeriben kezdte nem szeretni a felemelkedő parasztokat. A főurak igyekeztek minden közösséget megtagadni a sze-

Dózsa-emlékmű a romániai Dálnokon

gény nemesekkel – erre azok föltalálták az „egy és ugyanazon nemesség" fogalmát, mely szerint báró és kurtanemes között csak vagyoni különbség van, társadalmi nincsen. Werbőczi István, ennek a gondolatnak leghangosabb hirdetője még arra is rájött, ha a kisbirtokosok valóban egyenjogúak akarnak lenni az arisztokratákkal, akkor minél jobban el kell különülniük a parasztságtól.

A XVI. század első évtizedétől már hatottak Werbőczi eszméi, a gazdag jobbágyok egyre nehezebben juthattak be a nemesi kiváltságok sáncai mögé. Ha eddig arra gondoltak, hogyan tovább, fölfelé – most már azt kellett nézniük, mi lesz velük idelent?

Az eltelt néhány év azonban még kevés volt ahhoz, hogy a parasztságnak ez a legszélesebb látókörű rétege végiggondolhassa, mi történik körülötte. Az első következtetést levonták, ez kétségtelen. Azzal, hogy

ők is eljöttek a keresztes táborokba, elismerték, hogy az ő sorsuk is jobbágysors.

A sérelmek, a paraszti osztály egészét fenyegető árnyak valódi méreteit azonban legtöbbjük csak itt, a tábortüzeknél folytatott beszélgetésekkor ismerte föl.

Lehetne változtatni a dolgokon? Ez a kérdés nyilván sokak fejében megfordult. Sokan talán éppen azért jöttek ide, mert azt remélték, a török elleni harcban elég érdemet szereznek ahhoz, hogy az urak kegyesebben bánjanak velük. Végül is az urak dolga lenne a honvédelem, a nemesi kiváltságokat azért kapták, mert vérükkel áldoznak a harcmezőkön. Most tehát helyettük katonáskodnak, nem tagadhatnak meg tőlük minden engedményt!

1514 áprilisában a keresztesek túlnyomó többsége még így vagy ehhez hasonlóan gondolkozott. A hirtelen felgyűlt keserűséget ez a remény segítette elviselhetővé tenni.

A messzebb látókat azonban biztosan hatalmába kerítette a kétely. Néhány tízezer paraszt egyszeri hadba vonulásáért föláldoznák az urak saját érdekeiket? Jó adag bizakodás kell az ilyesmihez, s aki sokat tapasztalt már életében, az ilyen csodákban nehezen hihet. Még a harcolók személye, családja nyerhet talán valamit, de az egész jobbágyság?

A kétkedők nyugtalan gondolatokkal pihentek le a táborok neszekkel teli éjszakai csendjében. Némelyikük talán már ekkor azon tűnődött, mi lenne, ha ez a rengeteg paraszt a földesurak megzabolázására használná fegyverét? Badar ötlet! Ugyan hogy válhatna ez a török ellen készülő, hitéért életét áldozni kész tömeg felkelő sereggé? Merne-e egyáltalában valaki előhozakodni előttük ilyen ötlettel? És ha igen, hallgatna-e rá valaki?

A TOBORZÁS GONDJAI

Bakócz Tamás érseknek, az egész mozgalom fő szervezőjének ezekben a hetekben még aligha volt sejtelme arról, mi nyugtalanítja az önkénteseket. Az ő gondolatai Rómában jártak, a pápai udvar fényét idézték. Hogy mielőbb visszatérhessen az örök városba, a lehető leghamarabb meg kellett indítania a hadjáratot. Minden eszközzel siettette tehát a szervezést, s valószínűnek tűnik, hogy szeretett volna az egész ügyön még ez évben, 1514-ben túlesni.

Háborút előkészíteni azonban mindig is nehéz feladat volt, s a sietség most sem vált az ügy javára.

Az önmagában igen jó ötletnek tűnt, hogy a toborzás gyakorlati munkájában segítségül hívták a legnépszerűbb, legelterjedtebb szerzetesrendet. A „cseri barátok", az obszerváns ferencesek valóban a kereszthirdetés derékhada lettek. Bakócz azonban a nagy sietségben nem gondoskodott arról, hogy ott is legyen elegendő igehirdető, ahová a szerzetes testvérek nem jutnak el. Így történhetett, hogy a Felvidéken, a mai Szlovákia nagy részében szinte semmit sem haladt a toborzás: errefelé tucatnyi megyére alig néhány ferences kolostor jutott.

Azzal sem számolt az érsek-legátus, hogy az obszerváns rendet néhány éve belső feszültségek gyötrik, s ezek szintén kihatnak majd a toborzás menetére. Így történhetett, hogy (a Felvidék és a Szapolyai tiltakozása miatt egyelőre szintén kihagyott Erdély mellett) Szlavónia és Horvátország is kiesett a toborzás alól. Az itteni obszerváns kolostorok ugyanis egy ideje el akartak szakadni a magyarországi rendtartománytól, s úgy látszik, még ilyen fontos ügyben sem engedelmeskedtek a budai rendfőnöknek. Mindenesetre tény, hogy az ő vidékükön nincs nyoma keresztes készülődésnek.

Tamás érsek mozgósítása ezek után voltaképpen csak az ország felére terjedhetett ki: a Dunántúlra, a Nagyalföldre és annak peremvidékeire, Nógrádra, Gömörre, Abaújra, illetve a Szilágyságra, Biharra,

valamint a Szerémségre. De még itt sem volt mindenütt foganatja a zászlók alá hívó szónak.

A földműves sohasem hagyja el szívesen a földjét hosszabb időre. Munka, tennivaló mindig akad, a terményre, termésre mindig ügyelni kell. Ahhoz, hogy mégis kimozduljon otthonról, általában különleges alkalomnak kell elkövetkeznie. Kétségtelen, hogy a keresztes hadjárat részben megfelelt ennek a követelménynek. Az emberekben megvolt a hajlandóság, hogy keresztény hitüket, országukat megvédjék a pusztító betörései miatt gyűlölt „pogány" törökkel szemben. De a hajlandóság csak ott vált igazán tömeges méretűvé, ahol valami más is megzavarta a parasztság hétköznapjait.

Emlékezzünk a sokféle jobbágypanaszra, ami a táborokban elhangzott. A falusiakat, a szegényeket csak egyik-másik sérelem keserítette, a mezővárosok lakóit viszont valamennyi érintette. Az oppidumokban akadt tehát a legtöbb sorsával elégedetlen parasztember. Nem is szabad csodálkoznunk azon, hogy a legtöbb keresztes azokból a megyékből jött össze, ahol a legtöbb mezőváros volt.

Mivel pedig – ezt is említettük már – a mezővárosok léte, gazdagodása elsősorban a szarvasmarha-tenyésztéstől és a szőlőtermesztéstől függött, ez azt jelentette, hogy a legnepesebb táborok a széles legelőjű Alföldön, Békésben, Kalocsánál, Biharban, valamint a boráról híres Szerémségben, Hegyalján, Hevesben és Arad tájékán alakultak. A Dunántúlon, ahol pedig a legsűrűbben sorakoztak a ferencesek kolostorai, nem voltak nagy mezővárosok – komolyabb keresztes szervezkedésről nem is hallunk errefelé.

És itt megint közbeszólt Bakócz hajszolt sietsége. A „cseri barátok", a toborzás legfőbb irányítói előszeretettel építették kolostoraikat a gyarapodó mezővárosokba. Népszerűségük egyik kulcsa éppen az volt, hogy a parasztpolgárok művelődésre, tanulásra vágyó gyermekeit szívesen befogadták, sőt a barátok legtöbbje éppen e jobbágyfiúk közül került ki. A ferences testvérek tehát a szülői házból hozták magukkal azoknak a gondoknak ismeretét, amelyek most az általuk összegyűjtött, vezetett táborokat nyugtalanították.

Ha a parasztság még nem is jutott el odáig, hogy teljesen értse helyzetét – szerzetessé vált gyermekei már nagyon korán kifejezésre

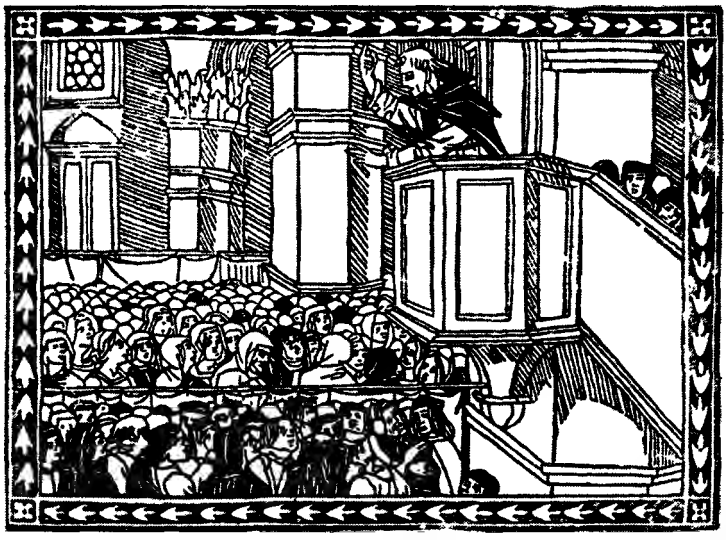

Prédikáló barát

juttatták a jobbágyok halmozódó elégedetlenségét. A legnevesebb ferences hitszónokok, Temesvári Pelbárt, Laskai Osvát írásaiban már a XV–XVI. század fordulóján fölbukkan a szegények sorsával való együttérzés, majd a harácsoló, erőszakos urak elítélése. Tiltakozásuk ugyan nem ment túl a szavakon, de párhuzamosan hatott a rend fiatalabb tagjainak lázongásával. Európa obszerváns rendházaiban a vallás tanításaiból a szegénységet, az igénytelenséget és a tiszta erkölcsöt hangsúlyozó szellemi irányzat terjedt el. Követői szembehelyezkedtek a rend vezetőivel. Ez történt hazánkban is, ahol a magyar rendházak fiatal tagjai követték e tanításokat. Hiába indult ellenük vizsgálat, hiába zárták ki a rendből a legnyakasabbakat – a gondolat tovább élt, s most, 1514 tavaszán találkozott Temesvári, Laskai igéivel s a paraszti tömegek panaszaival.

Ha Tamás érsek úr nem siet annyira, talán gondolt volna rá, hogy szigorú fegyelem alá vonja a ferences kereszthirdetőket. Ezt elmulasztotta, s a barátok megragadták az alkalmat: a népnek mondták el, amiről eddig a kolostorokban is csak titkolózva beszéltek. Még a rendből eltávolított lázadók is szabadon bejuthattak a táborokba! A keresztes tömeg lehetőséget kapott arra, hogy szavakhoz értő emberek öntsék formába panaszait. A dolgok közötti összefüggések fölismerése is könnyebben ment, mihelyt a szép beszédű szerzetesek kezdték

magyarázni: Isten igazsága ellen van, hogy az urak kiuzsorázzák a szegény népet. Az esti tábortüzek eddig csak nyugtalanítóak voltak – most már komor indulatokat szültek. Akik azon tűnődtek, lehet-e valaha az urak megregulázására biztatni ezt a lelkes, szent harcra készülő tömeget, úgy érezték: most már talán akadna, aki hallgatna rájuk.

Megtörtént az első lépés a felkelés felé vezető úton. A második sem késett sokáig – s ezt megint saját sietségének köszönhette Bakócz Tamás, a keresztes had létrehozója.

Az érsek úr ugyanis, csakhogy mielőbb elvégezhesse nemszeretem feladatát, a hadjárat kezdetének időpontját május közepére tette. Ezért is kezdődött meg a toborzás, minden nehézség ellenére, már április elején. Tudnunk kell viszont, hogy a középkori Magyarországon a hadműveletek többsége nyár derekán vagy utóján zajlott, azon egyszerű oknál fogva, mert a csapatok élelmezését csak aratás után lehetett megfelelően biztosítani. Egészen különleges felkészülést igényelt, ha valaki már tavasszal harcot akart kezdeni, főleg ha abban nagy tömegek részvételére számított. A keresztes had szervezéséről viszont csak március 23-án született meg a végső döntés, élelmiszer-tartalékok felhalmozására tehát (tél végén vagyunk!) mód nem volt.

Kétségtelen, hogy Bakócz maga is gondolt erre a nehézségre. Két eszközzel próbált segíteni a bajokon. Egyrészt számíthatott rá, hogy az önkéntesek hoznak magukkal valamennyi élelmet, hiszen az ilyen vállalkozásokban hagyományos az önellátás. Másrészt pedig a kereszt jegyében indított gyűjtésből várt annyi bevételt, amennyivel a legszükségesebb kiadásokat fedezhetné. Hiszen így is csak május végéig tart a gond, a hadszíntéren akkoriban maguk élelmezték magukat a seregek.

Meglehetősen kockázatos elgondolás, de kétségtelenül volt rá remény, hogy ilyen rövid idő alatt csak kisebb zavarok jelentkeznek majd.

Az érsek számításait azonban keresztülhúzta egy újabb, immár második véletlen.

Amennyiben megbízhatunk forrásaink szűkszavú s olykor egymásnak is ellentmondó híreiben, a toborzás április végéig még éppen csak

megindult. A létszám csak május első napjaiban kezdett el igazán nőni, de akkor azután nagyon gyorsan. Május 8-án csak a Pest alatti táborban tizenötezerre becsülték a keresztet fölvettek számát, országszerte pedig még vagy huszonöt-harmincezer férfi fogott már fegyvert. Nagyobb tömeg volt ez, mint Hunyadi 1456-os serege, s nagyobb annál is, amennyivel Bakócz terveiben számolt. Igen nagy számmal voltak ott a munkát nem lelő marhahajtók.

Honnan, miért jött össze ilyen váratlanul e sok ember?

Máig sem tudjuk pontosan miért, de az 1510-es évek elején a nagy európai piacokon, főleg Németországban, valami zavar támadt. Megfogytak a vevők, kevesebb lett a pénz. Egyre nehezebb lett eladni az észak-magyarországi bányák rezét, a lengyel sóaknák készítményét, a „sóbálványokat". És leapadt a magyar szarvasmarha iránti kereslet is. Mindez nemcsak az általános rossz közérzet növelésében játszott közre, hanem munkanélkülivé tett egy csomó marhahajtó legényt (sőt alighanem jó egynéhány cívisgazdát is tönkretett). A kódorgó, szilaj élethez szokott hajdú marhapásztorok jobb híján örömest álltak a keresztesek közé. Némelyik kortárs egyenesen úgy látta, hogy ők szabják meg a gyülekezetek jellegét is!

A létszámot mindenesetre alaposan földuzzasztotta megjelenésük,

Nemes úr a XVI. században

A siklósi várkápolna ma

s az amúgy is rosszul megszervezett ellátás szükségszerűen csődöt mondott.

Élelmet kellett szerezni, s mint minden középkori hadsereg, a keresztesek sem tehettek egyebet: onnan vettek, ahol találtak. A vezetők szigorú rendszabályokkal igyekeztek elejét venni az erőszakoskodásoknak, de szavuk - érthetően - egyre vesztett súlyából. A Pesttől északkeletre fekvő területen már április végén zavargások kezdődtek, május elején Békés megyében és Tokaj környékén is megnövekedett a feszültség.

Más hadjáratokkor mindennek nem lett volna különösebb következménye. Most viszont a kilengések tovább fokozták a márciusban oly nehezen elhallgattatott kisnemesek tiltakozását. Ezek változatlanul néhány arisztokrata felesleges nagyzolásának vették a keresztes hadjáratot. A toborzás a jobbágyok tízezreit sodorta a zászlók alá a legnagyobb

dologidőben, tavasz kezdetén. Jó egynéhány nemes azon vette észre magát: a hátramaradt jobbágyok legfeljebb önmagukat tarthatják el, de nem az udvarházakat. Az elkeseredés tetőfokára hágott, s a nemesurak jó feudális módon maguk kívánták rendbe hozni dolgaikat. A keresztesnek készülő parasztokat erőszakkal tartották otthon, s ahol kellett, fegyvert is használtak. A nemesi megye erőszakoskodásainak jó része volt a nógrádi–hevesi zavargások kirobbanásában is – az ország egészét tekintve pedig kiprovokálták, hogy a lázongó keresztesek amúgy is úrellenes hangulata döntően megerősödjön. Az élelemszerző portyák egyre gyakrabban ütöttek a nemesi kúriákra.

A felkeléshez vezető út utolsó lépéseit azonban már felvonulás közben tette meg a paraszthad. Május első hetének elteltével az egész gépezet mozgásba lendült. A pesti tábor zöme nagyjából Szolnok–Békés irányba fordulva, valahova a Temesközbe indult; a kalocsai tábor egyenesen délre menetelt; Beriszló bán Siklósra sietett, nyilván, hogy mielőbb Szlavónia közeli végeire érhessen; Szapolyai pedig az al-dunai török várak szomszédságában, Orsova környékén bukkant föl.

Minden mozgásban volt már tehát, amikor az első robbanások bekövetkeztek.

A KEZDET

Egy Bécsben talált, ismeretlen szerzőtől származó följegyzésben olvashatjuk a következő sorokat.

„Túr mezővárosában (ma Mezőtúr, Békés megye) bizonyos keresztesek gyűltek össze, akiket a helyi tisztségviselők és a nemesek fegyverrel kezdtek zaklatni, s hogy nevetségessé tegyék őket, egy szamár farkára keresztet kötöttek, amellett pedig maguk is fölkeltek ellenük. Hasonlóképpen a parasztok is ellenük indultak, zsákmányolni kezdtek, és mindenféle latorságokat követtek el, közülük azonban néhány főbbet elfogtak, és bilincsekben Budára küldték, ahol a király és a nagyurak parancsára mindnyájukat kegyetlenül karóba húzták. Így minden baj Túr mezővárosban kezdődött."

Hogy miért pontosan Túrt tartotta fenn az emlékezet a sok hasonló eset közül, arról majd lentebb szólunk. Tény az, hogy május derekára az ország közepén, amerre csak az al-dunai hadszíntér felé menetelő kisebb-nagyobb csapatok elvonultak, az ismétlődő összecsapások nyomán egyre magasabbra csapott a kölcsönös gyűlölet lángja.

Nyilvánvaló volt, hogy ha senki nem lép közbe, az események végleg kicsúsznak minden ellenőrzés alól. S ahol tízezernyi fegyveres tömegek acsarkodnak egymásra, a rendfenntartásnál szóba jöhető reguláris katonaság pedig a távoli déli határokra vonult, ott szörnyű vérontás kerekedhet.

De mit lehetne tenni? A dolgok túl messzire jutottak. Kizárt dolog, hogy a szent lelkesedéssel fegyvert fogott tömeget szép szóval haza lehetne küldeni – arról nem is beszélve, hogy Bakócz sem egyezne bele egy ilyen határozatba.

Végre valakinek eszébe jutott egy közvetítő megoldás. 1514. május 15-én Bakócz érsek felhívást küldött szét az országban, melyben elren-

delte a további toborzás beszüntetését. Az ő részéről ez csak kisebb engedmény volt, hiszen a keresztes had már állott – viszont mégis remélhette, hogy a nemességet ennyivel le lehet csillapítani.

Az elgondolásnak egyetlen, de annál sarkalatosabb hibája volt. A keresztes mozgalomtól tényleges engedményt követelt – de cserébe a nemesség szinte semmit sem adott; legfeljebb a halvány reményt, hogy a táborba igyekvők zaklatásának így vége szakadhat.

Márpedig ez a kétarcúság nem segíthetett a fegyvert fogott jobbágyok hangulatán. A kisbirtokosok erőszakosságai pedig folytatódtak, mintha mi sem történt volna. A feszültség maradt, sőt erősödött. Az udvar felemás döntése csak olajat öntött a tűzre.

Budára egyre érkeztek a további rossz hírek. A Kalocsáról délnek indult tábor egy bizonyos Nagy Antal, a Sárközből való nemesember (!) vezetésével ellenőrzése alá vonta a Bácska nagy részét: csak az mozoghatott szabadon, aki felvarratta ruhájára a keresztet.

Még baljósabb viharfelhők gyülekeztek a Pesttől Kassáig terjedő széles földeken. A szikszói plébánost bepanaszolták, hogy felhatalmazás nélkül szervezi a népet, gyűléseket, összejöveteleket tart, s azokon úgy feltüzeli a szegényeket, hogy azok „a legkülönbözőbb gaztetteket és szörnyűségeket" követik el – az urak ellen.

Két másik keresztes vezető, a Megyaszóra való Mészáros Lőrinc és az aszalói Kecskés Tamás egy kiáltványt adott közre. Az írás, tudtul adva az önkénteseknek a pápa által engedélyezett bűnbocsánatot, nagyon is önkényesen értelmezi a pápai bulla egyéb rendelkezéseit. A szent mozgalom akadályozóit fenyegető kiközösítést azzal toldották meg, hogy senkinek sincs joga adót vagy vámot szedni a keresztesektől, aki mégis megkísérli, azt büntetlenül agyon lehet verni.

Heteley Mihály tokaji várnagy, aki az első zavargásokkor lefogatott néhány önkéntest, fenyegető levelet kapott a sárospataki táborból: „Ha a foglyokat elveszejtenék, Isten és a szent kereszt segítségével, melynek diadalmas jelét mellünkön viseljük, s attól el nem válunk, testvéreinket, amíg csak egy is él közülük, el nem hagyjuk, hanem szenvedéseiket megbosszuljuk, s birtokaidat, javaidat elpusztítjuk és tövig leromboljuk."

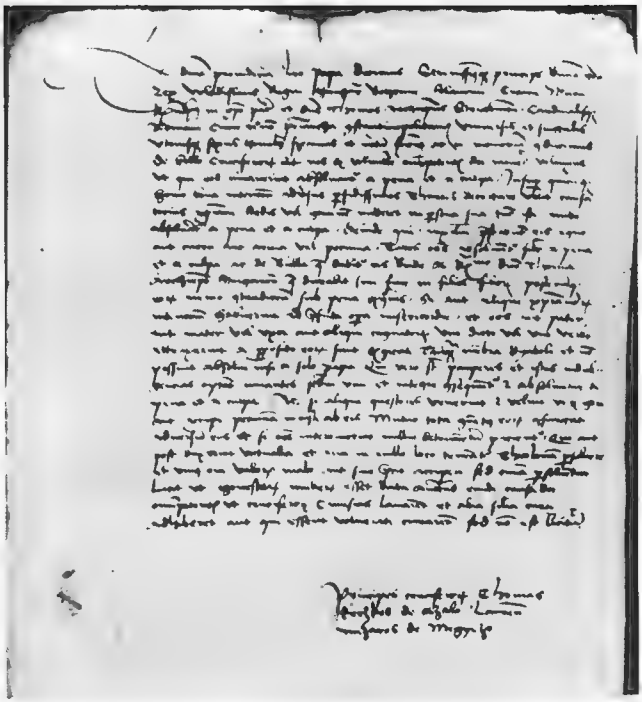

Kecskés Tamás és Mészáros Lőrinc levele

Várad környékéről azt jelentették, hogy Bihar megye nemessége a parasztok ellen készül, Báthori István pedig a temesi bandériumokkal a török határ helyett Csanád felé indult – mivel ellenőrizni kívánta a közeledő keresztesek átvonulását.

A legsúlyosabbá azonban éppen Pest alatt vált a helyzet. Az összegyülekezettek elvonulása valószínűleg szakaszosan történt, s ráadásul továbbra is érkeztek önkéntesek: tény, hogy május 20-a körül még mindig ötezer paraszt állott a város alatt. Most már rendszeresen indultak portyák a környékre. Egy keresztes osztag Vácnál karóba húzott egy nemesembert, egy másik pedig, pontosan május 20-án, megrohant egy udvarházat, felgyújtotta, s a védekező huszon-egynehány embert kardélre hányta.

Betelt a pohár. A vállalkozás beszüntetését követelő kisnemesek kórusához most már a nagyurak is csatlakoztak. Érthető, miért: mi érdekük lett volna az eleve nem sok jóval kecsegtető terv támogatásában akkor, mikor a hadjárat lassan belháborúvá kezd fajulni? A török-

ről is megjött a biztos hír: nem Magyarország, hanem Perzsia ellen indul.

Velence budai ügynökei hamarosan jelenthették haza a nagy újságot: a főurak rákényszerítették Bakóczot a bulla visszavonására. Az érsek alighanem a fogait csikorgatta, de nem makacskodhatott tovább, hiszen most már senki sem támogatta.

Valamikor 1514. május 20-a és 24-e között Ulászló király közhírré tétette: a keresztes hadjáratot elhalasztja, a jelen vállalkozást beszünteti, a keresztesek hazatérését elrendeli. Május 24-én az érsek is kiadta hasonló értelmű parancsát – ezúttal azokat fenyegetve kiközösítéssel, akik vonakodnának letenni a keresztet. Még karhatalom alkalmazását is kilátásba helyezte; egy ugyanazon a napon kelt királyi okirat pedig bántatlanságot ígért a hazatérőknek (amire az urak megtorlásától való félelem miatt volt szükség).

A döntés ugyanabban a hibában szenvedett, mint a kilenc nappal

Királyi menlevél a hazatérő kereszteseknek

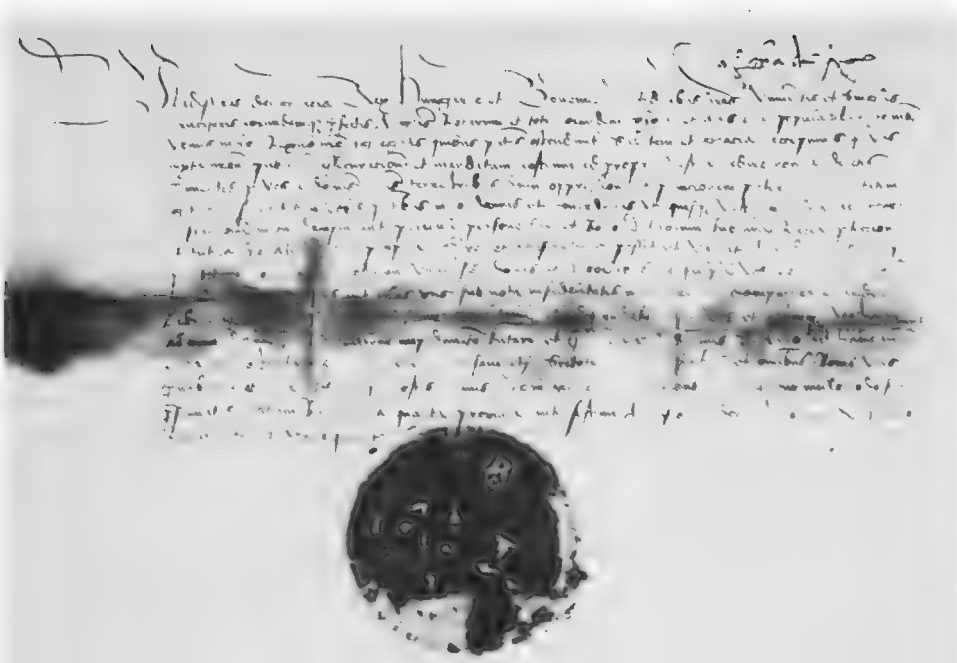

azelőtti: a konfliktus megoldását egyoldalúan a parasztok rovására próbálta elérni. A nemességnek ezúttal már sejtetnie sem kellett semmiféle jóindulatot.

A kereszteseket eddig két erős erkölcsi korlát tartotta vissza az urak ellen fordulástól: a pogányok ellen hirdetett háborúba magukkal hozott vallásos lelkesedés és az uralkodó osztálytól a fegyverre kelésért remélt tisztes ellenszolgáltatás reménye. Most egyszerre omlott össze mindkettő. A keresztesek úgy érezhették, hogy szent elhatározásukból gúnyt űztek, reményeikben pedig durván rászedték őket.

A magyar kormány, mint a feudális osztályrend megtestesítője, döntéseit természetesen az uralkodó osztály érdekében hozta. Ennél roszszabbul azonban aligha szolgálhatta volna saját ügyét. Mert súlyos rövidlátás vagy túlzott önbizalom kellett ahhoz, hogy bárki komolyan hihesse: a fegyverre kelt jobbágyok hajlani fognak a szép szóra. Hiszen Ulászló udvarában mindenki tudhatta, az ország meglevő fegyveres ereje a déli határokon áll! A hátországban tehát nem volt megfelelő karhatalom az esetleges ellenszegülők megfékezésére!

Igaz, a következő napok friss hírei megerősíthették annak tudatában az udvart: ideje volt véget vetni az egész ügynek. Már május 25-én vészes újság érkezett: pár nappal előbb, 22-én a bihari nemesek, Pösztyéni Gergelynek, a váradi püspökség udvarbírájának vezetésével megtámadták a kereszteseket, de azok szétugrasztották a rögtönzött hadsereget. Egy pesti polgár írta aznap németországi ismerősének: „Fölkerekedtek nemesek, szolgáikkal, mintegy ezren, hogy a keresztesek ellen vonuljanak. A keresztesek ötszázukat agyonverték, míg közülük még ötvenen sem vesztek oda. El sem mondhatom nektek, milyen csodálatos, hogy ez a furcsaság megeshetett a nemesekkel!"

A hónap utolsó napjaiban azután kiderült, hogy a kormány nemcsak ügyetlenül döntött, hanem még el is késett döntése meghozatalával. Június elején pedig már az is világossá lett, hogy a hadjárat leállítása végzetes hiba volt. Az intézkedés egyoldalúsága és rossz időzítése mellett a véletlen szólt ismét bele hazánk sorsának alakulásába. Olyan embert dobott a felszínre, aki méltó vezére tudott lenni a lázongó kereszteseknek.

SZÉKELY DÓZSA GYÖRGY

Hazánk történetének egyik legkülönösebb sorsú alakja volt ez a férfi, akinek neve Dózsa György alakban a parasztháború szimbólumává vált. Egész életéből úgyszólván csak azt a néhány hónapot ismerjük, amely 1514 februárjától július derekáig tartott. Csak egy villanásnyi idő ez a történelemben, s ha ez a villanás örök jelet is hagyott maga után, fénye a harcoló tömegekre esett, az egyént homályban hagyta.

Homályban olyannyira, hogy még ma sem tudjuk pontosan, ki is volt ő igazából. A sok évszázados hagyomány szerint Dózsa Györgynek hívták, de a korabeli források közül egyetlenegy sem ismeri ezt a nevet. Székely Györgyként tartotta számon a magánjellegű híradások és a hivatalos iratok mindegyike, sőt maga az 1514. évi törvénykönyv is. A Dózsa név csak egy-két évtizeddel később bukkan elő Erdélyben, ahonnan „Székely" neve után származtatták. Hogy az erdélyiek valóban jól ismerték-e hősünk múltját, vagy csupán legenda született-e arról, egyelőre nem sikerült tisztázni. Pelei Tamás gyulafehérvári kanonok írta le először a Dózsa nevet, de még azt sem tudjuk, vajon Mohács előtt vagy az után tette-e ezt? Egy másik hagyomány valami módon Szeged városához kapcsolja a parasztvezért, de a török uralom alatt e hagyomány feledésbe merült, s ránk maradt töredékeiből megint csak nem lehet megállapítani, mi lehetett annak lényege.

És legendák homályába vész még annak a néhány hónapnak a története is, amelyet főszereplőként küzdött végig. Történetírásunk egészen a közelmúltig így tudta ennek a sorsfordulónak kezdetét:

Dózsa György végvári katona volt, s 1514 elején párvidalban levágott egy neves török bajvívót. Jutalmat kérni indult Budára, a királyhoz, s pontosan akkor ért oda, mikor kezdetét vette a keresztes toborzás. Nagy megbecsüléssel fogadták, a király fényes jutalmat is rendelt neki, de a kincstartó, Telegdi István (vagy egy másik változat szerint Csáky Miklós csanádi püspök) megtagadta annak kifizetését. Megta-

Nándorfehérvár a XVI. század végén

gadta, sőt durván sértegette is a törökverő vitézt, mire az Bakócz érsekhez fordult panasszal. Bakócz, talán mert használható embernek vélte a tapasztalt katonát, azzal vigasztalta meg, hogy kinevezte a keresztes had parancsnokává. Pest alól ezek szerint már az ő vezetésével vonultak volna el a lázadó önkéntesek.

Azt már régen is sejteni lehetett, hogy e fordulatos jelenetek körül némi hiba van. Telegdi ekkor már jó két éve megvált kincstári hivatalától, Csákynak pedig soha nem volt köze az állam pénzügyeihez. Ha pedig tovább hántogatjuk az évszázadok alatt kialakult legenda rétegeit, végül olyan eseménysor marad kezünkben, ami már csak egy-két helyen egyezik az előző történettel.

A kiindulópont még a legmegbízhatóbb. Székely Dózsa György valóban a végeken szolgált, 1514 februárjában Nándorfehérvár őrségében volt egy lovascsapat vezetője. Jeles vitéznek számított, úgy tűnik, több törököt győzött már le párviadalban. Emlékezhetünk rá, a tél végén Nándor körül kiújuló összetűzések során újból bajt vívott, s ismét diadalmaskodott. Nem sokkal később érkezett meg a hír a királyi

székvárosból: a keresztes hadat, melyet ősz óta emlegetnek, valóban meghirdették. György vitéz ekkor Budára indult, kipróbálni, hátha neki is szerencsét hoz a törökellenes készülődés.

Az elég hihetően hangzik, hogy az udvar kedvezően fogadta a végvári tiszt jelentkezését. A keresztes hadjárat előkészületeit nagyban segíthette egy törökverő hős hírneve. Ulászló király, mint láttuk, meg is jutalmazta György vitézt, a legnagyobb valószínűség szerint udvari lovagi címet és készpénzt adományozott neki. A történet ezután viszont már összezavarodik. Fogadta-e Bakócz is Dózsát? A jutalom kifizetése megtörént-e? Ha nem (s ez látszik valószínűbbnek), vajon miért? A kincstár annyira kiürült volna, hogy már e pár száz aranyra sem futotta? Vagy valami intrika szólt közbe? Nem tudjuk pontosan.

Egy azonban bizonyos: sehol nincs nyoma, hogy Székely Dózsa György akár jutalomképpen, akár ahelyett való kárpótlásképpen bármiféle szerepet kapott volna a készülő keresztes hadjárat vezetésében.

Elindult ugyan ő is Budáról, az Alföldön át menetelő csapatok valamelyikével. De legfeljebb egy lehetett a tisztek között, ha ugyan valóban felcsapott keresztesnek, s nem egyszerűen vissza akart térni a végekre. Keserűséggel szívében hagyta el az udvart, ahol szinte csúfot űztek belőle: a népet példájával lelkesítették, s azután üres kézzel szélnek eresztették.

Pár napos menetelés után érkezett György vitéz Túrra, abba a mezővárosba, ahol az első zavargások egyike lejátszódott. Szerémi György jegyezte föl, hogy Túron: „...Közben előtalált Székely György egy adószedőt, akinél 500 márka volt készpénzben. Ezt megölte, és pénzét elvette." Az esetet mások is említik, s így megtörténtét nem kell kétségbe vonnunk. Összeszólalkozott volna valamin az adóbehajtóval? Személyes sérelmét akarta volna így megtorolni, a jutalmat önhatalmúlag megszerezni? (500 márka 2000 akkori aranyforintot ért.) Vagy a keresztteseken esett korábbi gyalázatért fizetett volna?

Nem lenne könnyű válaszolni. Az bizonyos, hogy a törökverő hős népszerűsége óriásira nőtt a paraszthadban. Túr keserves emléke, az adózás elleni, másutt is fölismerhető gyűlölet György vitéz cselekedetében példaadást láttatott – ő maga pedig, ha eddig nem, most már kétségkívül rádöbbent: egyéni sérelme közös a nép elégedetlenségével.

S nem sokkal később a tömeg is eljutott arra a pontra, hogy éppúgy kijátszottnak érezze magát, mint Székely Dózsa György. Békésen jártak éppen, mikor megérkezett a Budáról május 15-én kiküldött futár. A toborzás letiltását jelentette. Szerémi szerint György vitéz adta meg a választ az üzenetre: „Nem vagyok én gyermek, nem vagyok én őrült, hogy kijátsszatok, Istenemre és a szent keresztre, megfenyítelek benneteket." (Szerémi úgy tudta, György ekkor már vezér volt.)

A keresztesek nem akartak hajlani a szóra. Egyik vezetőjük, Ambrus pap, dévaványai plébános, Krakkóban egyetemet végzett, művelt ember „megadta magának a jogot megszentelni a népet a szent keresztre". S nemcsak a toborzási tilalmat szegték meg: az eddigi vezért (akit sajnos nem ismerünk) letették, s György vitézre ruházták hatalmát.

A sereg a következő napokban derékszögben elfordult eddigi menetirányához képest, s ahelyett, hogy Lippa vagy Arad táján érte volna el a Marost, visszafordult egészen Csanádig. Mire elérték a Maros mentét, Székely parancsnoksága már befejezett tény volt.

Mindez valamikor május 19-e körül zajlott le. Meglehet, ennek a nyílt lázadáshoz immár nagyon közel álló fordulatnak a híre is közrejátszott abban, hogy pár nap múlva végleg lefújták az egész vállalkozást. De még ha a békési fordulatról szóló értesítés Budára csak később érkezett is meg – ott, ahol a keresztes sereg állott, annál gyorsabban közismertté vált. S a hír nyomában ott járt a pánik. A környékbeli nemesség megrettenve állapította meg: a parasztok hadi vállalkozása, amely ellen kezdettől tiltakoztak, fölrúgta az eredeti haditervet. A hetek óta növekvő idegfeszültség megtette a magáét. Noha mindenki ismerhette a zűrzavaros előzményeket, azt pedig ma sem állíthatjuk, hogy a jobbágysereg már ekkor letett volna törökellenes szándékáról (miért ment volna akkor továbbra is dél felé?) – az urak habozás nélkül lázadásnak minősítették a történteket.

A nemesség az utolsó évtizedekben hozzászokott ahhoz, hogy Magyarországon a dolgokat önhatalmúlag, az ököljog „elvei" szerint intézik. Most sem sokat törődött tehát azzal, hogy a kormány csak korlátozta a keresztes tevékenységet: a maga részéről elhatározta, hogy véget vet az egész ügynek, saját erejéből.

Ezért kerülhetett sor Pöstyéni Gergely kudarccal végződő támadásá-

ra a bihari keresztesek ellen, s ezért gyűlt össze Csanádnál Csáky Miklós püspök, Báthori István temesi ispán és több nemesúr bandériuma.

Csakhogy sem a keresztesek erejét nem ismerték eléggé, sem pedig vonulásuk irányáról nem tudtak eleget.

A Pest alól távozó keresztes osztagok egyetlen sereggé olvadtak össze, amelyet az érintett sűrűn lakott vidék rengeteg önkéntese alaposan felduzzasztott. Tiszavarsány, Nagytúr, Békés, Gyula adott különösen sok csatlakozót.

Székely Dózsa György pedig nemhiába volt tapasztalt végvári tiszt, a sereget most már a hadjáratoknál szokott elővigyázatossággal mozgatta tovább. Balog István deákot, aki Gyula előtt csatlakozott hozzá, kétezer emberrel elővédül rendelte egynapi járásra a zöm elé. Maga mellé pedig alvezéreket vett. Ezek egyike testvéröccse, Gergely volt, másikukat Lőrinc ceglédi papnak mondja Istvánffy Miklós, a XVI. század végén élt jeles történetírónk. Ha Lőrinc valóban létezett – a személye körüli homályról lentebb lesz szó –, akkor alighanem azonos azzal a Lőrinc pappal, aki Szerémi szerint Békésen állt be Dózsa seregébe. Jelentős személy lett a már említett Ambrus pap is: a vezér őt tette meg jegyzőjévé.

Nemes uraimék tehát már nem a gyülekezés zűrzavarában felvonuló tömeget, hanem egy szerveződni kezdő hadat találtak maguk előtt, anélkül hogy erről sejtelmük lehetett volna.

Balog István kis serege május 22-én érte el a Marost, Apátfalva mellett, s mindjárt át is kelt a túloldalra. Báthori ispán alighanem úgy vélte, hogy a főerőktől elvált toborzóosztaggal van dolga, mert másnap reggel a Csanádon álló valamennyi katonasággal rárontott a keresztesekre. Heves harc után meg is futamította őket, s a menekülők nagy részét a folyóba szorította. István deáknak csak néhányadmagával sikerült Dózsához menekülnie.

A győztes Báthori nem üldözte az ellenséget, hanem a gazdag Jaksics család közeli várába, Nagylakra vonult. Még 23-án este nagy vigalom kezdődött a várban: az urak győzelmüket ünnepelték. Azt tudták, hogy a keresztesek nem Lippa felé menetelnek, de úgy tűnik, rosszul

ismerték mozdulataikat és gyorsaságukat. Északkelet felé sejtették a főerőket, viszonylag messze, holott az északnyugatra állott tőlük, egynapi járóföldnél is közelebb.

Legalábbis csak így történhetett, hogy a tapasztalt végvári katonákkal megerősített nagylaki tábort május 24-én, hajnal előtt, teljesen készületlenül érte az éjszakai erőltetett menetben érkező Székely Dózsa György támadása. Csak így történhetett, hogy a felgyújtott várból kitörő katonasággal kibontakozó zűrzavaros éjjeli harcban az urak legtöbbje nyugatnak próbált kitörni, azaz pontosan belerohant a keresztes tömegekbe. Maga Csáky püspök s több nemesúr, Ravazdy Péter, Dóczy György, Orros András és mások fogságba estek.

Egyedül Báthori István tudott elmenekülni. Harcban jártasabb lévén társainál, még idejében észrevette, hogy az ellenség éppen onnan érkezik, amerre a többiek futni próbálnak. Ő tehát arra indult, amerről eredetileg várták a parasztokat: kelet felé. Sikerült is épségben eljutnia Solymos várába.

Futásával a temesi ispán így is csak magamagát menthette. Serege s vele Nagylak is odaveszett. A keresztes had alaposan visszafizetett Apátfalváért. György vezér bebizonyította embereinek, hogy ért ahhoz, amit elvállalt: győzelemre tudja vezetni népét.

Csakhogy ez a győzelem nem a török, hanem a magyar urak ellen született. Székely Dózsa György vitathatatlan urává lett rajongó seregének: most rajta állt, a lecsapó kardot visszafordítja-e a „pogányok" ellen, vagy pedig hagyja, hogy bevégezze, amit Nagylak falainál elkezdett.

György vezér habozott. Igaz, amikor Békésnél átvette a had vezetését, tulajdonképpen már szembefordult eddigi parancsolóival. De akkor csak arra gondolt, hogy az udvar ugyanúgy sértette meg őt megérdemelt jutalma visszatartásával, mint a kereszteseket a toborzás betiltásával. Ő maga és katonái is úgy vélhették, hogy közös döntésük helyrehozza, amit az urak rovásukra tettek. S ha egyszer helyrehozták e sérelmeket, a török elleni harcot még nyugodtabb lélekkel kezdhetik meg.

Most azonban már sokkal nehezebb volt a választás. A Maros menti események fölszakították a parasztok hetek óta mérgedő sebeit. A

tömegben egyre többen követelték, hogy a pogányok helyett forduljanak a minden hitetlennél rosszabb nemesurak ellen.

Székely Dózsa György olyan környezetben élt eddig, ahol a jobbágyot semmibe sem vették. A végvári zsoldos katonák lelkifurdalás nélkül rabolták végig saját országuk falvait is, ha másképpen nem tudták élelmezni, ellátni magukat. Egy átlagos tiszt tehát értetlenül, sőt idegenkedve hallgatta volna végig a keresztesek panaszait.

Hősünk azonban nem volt átlagember. Ha először csak az udvar iránti közös megvetés hozta is össze embereivel, a későbbiekben már egyre többször gondolkodott el azon, vajon nincs-e igazuk azoknak, akik lázadásra bujtogatnak seregében? Könnyen lehet, hogy a Krakkóban tanult Ambrus pap ékesszólása győzte le benne a katona hagyományos közönyét. A harcokban nevelkedett Dózsa számára felkavaró élmény lehetett, mikor a parasztok panaszait egy művelt, értelmes pap kezdte el neki izzó elkeseredéssel megmagyarázni.

Az együttérzéstől a tettig azonban nem könnyű az út. György vezér tisztában volt vele, hogy ha igent mond, az egyértelmű egy parasztháború kirobbanásával. Ekkor pedig előbb vagy utóbb a feudális állam egész erejével kell majd szembenéznie. Rendes katonaság ellen harcoljon gyakorlatlan önkéntesekkel? Tapasztalt tiszt szemében baljóslatú lehetőség. Más oldalról viszont azzal is számolhatott, övé lehet a kezdeményezés előnye, s mellette szólhat, hogy nagy tömegek támogatták.

Székely Dózsa György tehát habozott. Négy napig állt a keresztes haddal Nagylak alatt. A negyedik napon, május 28-án futár érkezett a táborba Budáról. Bakócz érsek utasítását hozta: a hadjáratot elhalasztották, a sereg azonnal oszoljon föl.

A keresztes harcosok válaszát a végső elkeseredés diktálta: a tábor harcolni akart, de most már az urak ellen.

Dózsának még mindig lett volna lehetősége megakadályozni a belháborút. Ha engedelmeskedik Bakócznak, a jobbágykatonák jó része ugyan nem tartott volna vele, de a vezetés felbomlásával a sereg újra bizonytalanságba zuhant volna, s felszámolásához nem kellett volna nagy erő. Az ő meglehetősen különös kalandja is véget ér – akár még jutalmat is remélhetne engedékenységéért. Jutalom? Egyszer már ígértek neki Budán jutalmat – arról koldul még ma is. Székely Dózsa

György katona volt, félelmet nem ismerő vitéz. Ambrus pap nyugtalanító tanításai ugyanazt sugallták neki, amit saját büszkesége. A harc volt az élete, mindennapi kenyere – most sem riadt hát vissza tőle.

Pokolba küldte a megzavarodott udvar és a dühöngő nemesség hírvivőit. Néhány órával azután, hogy megkapta Tamás érsek parancsát, karóba húzatta előkelő foglyait, Csáky püspökkel az élen. Ravazdy Pétert saját jobbágya, Kis Gergely hurcolta a vesztőhelyre – régebbi sérelmekért, zaklatásokért fizetve e pillanattal. Csáky Miklóst püspök létére kicsapongásai és züllött élete miatt gyűlölték Csanád környékén, így őérte se sokan bánkódtak.

De sem a keresztesek, sem az urak szemében nem ez volt a lényeg. A kivégzés szakítást jelentett a fennálló renddel: a parasztság fölégette maga mögött a hidakat. A nagylaki karók szimbolikus értelmet nyertek: a parasztháború kitörését jelezték.

AZ ELSŐ ROHAM

Valamennyi keresztes tábor közül Székely Dózsa Györgyé volt a legnépesebb. Most, hogy fegyvereit az urak ellen fordította, a vezér élt a nagy létszám adta lehetőségekkel, több részre osztotta hadát. A két legerősebb oszlop a Maros folyását követve, egyenesen keletnek fordult. Egyikük a jobb parton maradt, a másikuk egy fából, hordókból, zsindelyből, földből rögtönzött hídon átkelt a folyó túlsó oldalára.

Eddig csak szükségből vagy megtorlásként támadtak a keresztesek a nemesi kúriákra – most már módszeresen megszálltak minden fontosabb helyet, amely útjukba került. A jobb parti seregrész így kényszerítette meghódolásra Csálya várát, egy Haraszti Ferenc nevű úr birtokát. A gazda távol volt, a várban parancsnokló familiárisai (nemesi szolgái) pedig nem látták értelmét, hogy készületlenül vállalják a túlerő ostromát. Kardcsapás nélkül kinyittatták a kaput, sőt maguk is csatlakoztak György vezérhez.

Már valamivel nehezebben ment Arad elfoglalása. Arad virágzó kis mezőváros volt, fontos egyházi központ, a környék sok nemesi családja őriztette az itteni káptalan levéltárában legfontosabb iratait.

Maga a lakosság nem tanúsított ellenállást, de a káptalan épületében a papok fegyveres csapatot szerveztek. Dózsának sietős volt az útja, így csak egy kisebb osztagot hagyott hátra az ügy elintézésére. Igaza is volt: bár az ostrom elhúzódott néhány napig, sőt ágyúkat is kellett hozzá hozatni, a rögtönzött erődítményben nem volt elegendő élelem, s így védői hamarosan megadták magukat. Kun Lukács, a parasztok kapitánya, megelégedett a győzelemmel, s szabadon engedte a kanonok urakat annak a 300 aranyforintnak fejében, amelyet a pápai bulla értelmében Bakócz érsek számára gyűjtöttek. A felkelők azzal ünnepelték a sikert, hogy a levéltárban talált okleveleket, birtokjogi iratokat a káptalan pecsétjével együtt elégették.

Dózsa időközben átkelt a Maros túlsó partjára, s csatlakozott az

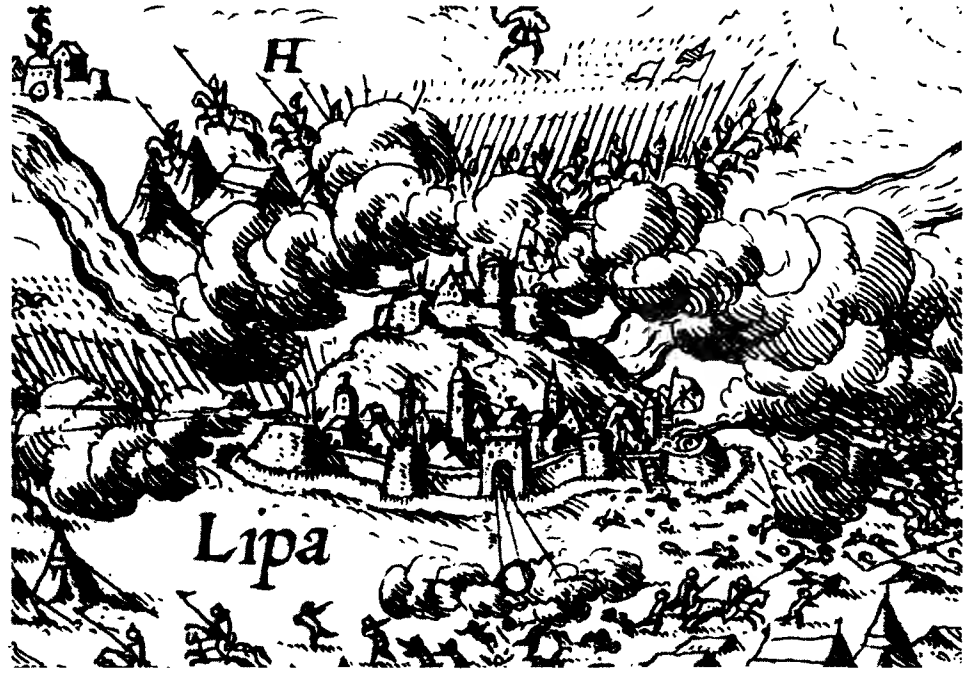

Lippa a XVI. század végén

ott vonuló hadoszlophoz. Az sem volt eddig tétlen: Zádorlak várkastélyát vette be ostrommal. A győzelmet ott is az aradihoz hasonló jelenetek követték: a felkelőkhöz állott két nemes, Hajnal István és Sós Benedek vezetésével kisebb népünnepély keretében eltüzelték a tulajdonos Dóczy család iratait.

Az újra egyesült főserég Arad és Zádorlak elfoglalása után továbbnyomult keletnek. Június első hetében már a Maros-völgy legfontosabb városa, Lippa előtt állott. A gazdag, várral megerősített település kemény dió lehetett volna, ha ellenáll. De Dózsa népét megelőzte eddigi sikereinek híre, s azzal egyidőben egy további, elgondolkoztató értesítés: nevezetesen, hogy az egész vidék, Lippától a Tiszáig, a parasztok kezében van már.

A nagylaki táborból kiindult kisebb osztagok egyike északkeletnek fordult. Bevette a három évszázad múlva szomorú nevezetességűvé lett Világos várát, majd kettéoszlott. Egyik ága továbbhaladt keletre, s hamarosan már az Erdély határán levő Körösbánya hegyeiben dúlta

A gyulai vár napjainkban

a nemesi birtokokat. A másik ág északnyugatnak fordult, s megindult visszafelé azon az úton, amelyen a pesti önkéntesek csapatai jöttek a Maroshoz. A nép szinte mindenütt lelkesen fogadta őket. Simándon, egy meglehetősen jómódú mezővárosban a jobbágyok csapatostul álltak a keresztesek zászlaja alá. Felprédálták néhány helybeli birtokos vagyonát, s megtámadták Szilágyi Andrást, a nagy hatalmú Thurzó család egyik szolgáját, aki valami oknál fogva éppen Simándon tartózkodott. A közeli Alatkán is felkeltek a parasztok, s egy Nabady István nevű nemes csak hű jobbágyai, Kardos Gergely és Kardos Albert segítségével menekült meg haragjuk elől.

Simánd vidékéről Gyula várához érkezett a sereg. Már jártak itt egyszer, Békésről jövet. Talán éppen az ősi téglafalak alatt dőlt el Székely Dózsa György vezérségének ügye. A vár akkor még nem érdekelte a parasztokat, visszatértükben viszont már szükségük lett volna

a fontos erősségre. De Gyula messzebb volt Nagylaktól, mint Arad és Zádorlak. A kapitánynak, Ispán Gálnak volt ideje felkészülni a támadásra. „Saját személyét és vagyonát nem kímélve, vérének ontásával és javai roppant kárával" irányította a védelmet (legalábbis így emlékezett meg tettéről később egy oklevél), s sikerült is visszavernie az ostromlókat. Azt azonban nem akadályozhatta meg, hogy a környező falvak lakossága – köztük még szegény nemesek is – ne csatlakozzon a felkelőkhöz.

Míg Gyula alatt egy pillanatra megtorpant a keresztesek lendülete, egy további hadoszlop minden nehézség nélkül bevonult a kivégzett Csáky Miklós püspöki székhelyére, Csanádra. A csanádi kanonokok óvatosabbak voltak, mint aradi társaik: ellenállás helyett összekapták magukat, s kincseikkel és a levéltár legfontosabb irataival elmenekültek. A parasztsereg így is épp elég oklevelet talált ahhoz, hogy szokásához híven tábortüzet rakjon belőlük: a környékbeli nemes családok jó egynéhánya sirathatta fontos papírjait.

Csanádtól Lippáig, Gyulától Zádorlakig terjedt már Székely Dózsa György népének hatalma. Lippa gazdag polgárai fontolgatni kezdték, mit tegyenek. A várban volt ugyan vagy 40–50 katona, de ennél sokkal több kellett volna, ha a várost is védeni akarják. Ráadásul sem ők, sem a város népe nem voltak jóban a vár tisztjeivel.

Lippa ugyanis, a Maros másik partján vele szemben épített Solymos várával együtt György brandenburgi őrgróf birtoka volt. Azé az őrgrófé, akit Ulászló király hívott be Magyarországra, fiatal rokonától remélve támogatást a nyakas magyar főurakkal szemben.

György úrra gyors meggazdagodása, a királlyal való kapcsolata s a Habsburgokkal paktáló politikája miatt természetesen ferde szemmel néztek a magyar bárók. A kisnemesség meg egyszerűen azért utálta, mert német volt. Az őrgróf ennek megfelelően nem is szívesen időzött magyarországi birtokain, s nem is igen bízott a magyar nemesekben. Tisztjeit, sáfárjait, akik birtokait igazgatták, szívesebben választotta németországi hívei köréből, de legalábbis a magyarországi németek közül. Így történt, hogy bár Lippán magyar parancsnok, Bodó Miklós székelt, Solymosnak német kapitánya volt, Georg Prantner. Ő egyben Bodó fölöttesének is számított.

Solymos várának romjai

Márpedig Prantner uram egy kukkot sem tudott magyarul, így Lippa cíviseivel sehogy sem tudott kijönni. A város szegényei pedig eleve rokonszenveztek a felkelőkkel.

Bodó Miklós egy darabig igyekezett a lelket tartani a polgárokban és katonáiban. Ebben segítségére volt egy Künisch Mátyás nevű pap, György őrgróf bizalmasa, aki a nagylaki kivégzések napján, május 28-án érkezett Lippára.

Künisch buzdítgatta ugyan Bodót, tartson ki, de amint június 4-e körül befutott a lassan közeledő felkelők ultimátuma a vár megadását követelve, jobbnak látta a dombtetőre épült, védhetőbb Solymosra távozni. Mikor Bodó utánasietett, s tőle meg Prantnertől pénzt kért emberei ellátására, azzal a jótanáccsal küldték vissza: adja fel Lippát, hozza embereit is Solymosba.

Vissza is ment Miklós úr a városba, de ott azzal a fenyegetéssel fogadták: vagy megnyitja a kapukat Dózsa előtt, vagy fejét veszik.

Erre eszébe jutott: Báthori István, aki egy héttel ezelőtt még Solymoson volt, abban bizakodott, talán Szapolyai János megsegíti. Megegyezett hát a bíróval, bizonyos Vad Tamás nevezetűvel: futárt küld a vajdához segítségért. Alig ült el a por annak lába nyomán, követ érkezett magától Székely Dózsa Györgytől, méghozzá Bodó saját szolgájának édestestvére személyében. A várnagy bezárkózott vele egy szobába, ahol is néhány kupa bor mellett hajnalig tárgyaltak. Ekkor Bodó összeszedte katonáit, s vagy negyvenedmagával kilopózott Lippáról.

Alig lovagoltak néhány órát, szembetalálkoztak azzal a polgárral, akit Szapolyaihoz küldöttek a minap. A jóember bevallotta, hogy a vajdát ő ugyan nem látta, de találkozott Székely Dózsa Gergellyel, György vezér öccsével, aki biztosította őt: a keresztesek Szapolyaival egyetértésben járnak el.

Nem tudni, Bodó elhitte-e, amit a felkelő hadnagy üzent. Arra azonban rájött, hogy e furcsa üzenet segíthet eltussolni dicstelen futását. Azzal bocsátotta tovább emberét, hogy mondja el a bírónak is, amit hallott, s tegye hozzá, ő, Bodó Miklós azt üzeni, Lippát csakis szolgája testvérének szabad átadni.

A lippaiak értettek a szóból. Annál is inkább, mert az őrségből itt felejtődött öt-hat ember maga üzent ki Dózsának: jöhet nyugodtan. Június 6-án a keresztes előőrsök átgázoltak a várost védő árkok vizén. A polgárok egy szekérnyi ruhával s más ajándékokkal kedveskedtek nekik. A város és a vár kapui nyitva voltak; másnapra Dózsa is megérkezett. A várban szabad rablást engedélyezett, a várost ellenben békén hagyta.

Május 8-án még csapra vertek néhány hordót Lippa piacterén, de már délben megindultak az első osztagok – Solymos ostromára.

Prantner várnagy és Künisch káplán mindössze ha másfél tucat emberrel rendelkezett. Mégis bíztak a vár jó fekvésében. György vezér megadásra való felszólítását elutasították, s a keresztesek első, meggondolatlan rohamát ágyútűzzel vérbe fullasztották.

Csakhogy a parasztok ettől még nem futottak meg. Ostromzár alá vették a várat, maguk is ágyúkat hozattak, s már másnap sikerült a tetők egy részét fölgyújtaniuk. A kisszámú védősereg csak nagy keservesen tudott a lángokkal megküzdeni.

Tizedikén már zúgolódtak Prantner legényei. Az ostromlók újabb fenyegető üzenetet küldtek, amire Künisch káplán tárgyalni kezdett velük. Prantner, nem értvén a magyar beszédet, csak később tudta meg, mi folyik körülötte. Ekkor nagy patáliát csapott, de mikor a leghevesebben veszekedett Künischsel, bejött egy altiszt, s közölte, a katonák nem hajlandók tovább védeni a várat.

Mátyás pap erre beleegyezett, hogy megpróbálja kitartásra buzdítani az embereket, de mikor azok elutasították, végleg a megadás mellett döntött. A várnagy elkeseredett.

– Szívesebben halok meg becsülettel idebent, mint gyalázatban odakint.

– Mi az ördögöt akar? Csak nem hiszi, hogy egy szál maga megtarthatja a várat? Hallhatja, mit mondanak a legények! – vágott vissza a káplán.

– Isten irgalmazzon a tisztelendő úrnak! De nekem ne legyen semmi részem a vár elvesztésében.

– Bízza csak rám! – volt a felelet.

– Bár halott volnék, hogy ne lássam, milyen szégyenletesen adják fel a várat – tört meg végleg Prantner.

Az őrség fölesküdött Székely Dózsa Györgyre. A keresztesek bevonultak az erősségbe, a várnagyot és a káplánt pedig, akiknek vallomásából ismerjük a fenti történetet, lefogták.

Maga György vezér ekkor már nem volt itt: a had zömével, újabb éles fordulatot téve, több napja Temesvár felé menetelt. Még visszaüzent, hogy a fogoly tiszteket engedjék szabadon, azután június 13-án eldördültek az első lövések Báthori István ispáni székhelye előtt. Megkezdődött a parasztháború legfontosabb hadművelete: Temesvár ostroma.

De mire György idáig jutott, az ország legkülönbözőbb vidékein folyt már a harc urak és jobbágyok között.

FUTÓTŰZ

Ha az izzó parázsra száraz rőzsét dobnak, abból élő láng lesz. Az elkésett, ügyetlen kormányrendelkezések, a helyi nemesség zaklatásai, a növekvő elégedetlenség a keresztesek más táboraiban is a nagylakihoz hasonló következménnyel jártak.

Az előző zűrzavaros hetekben a legnagyobb feszültség Bihar megyében keletkezett. Pöstyéni Gergely támadása és a váradi csata megelőzte Apátfalvát, s így Bihar megye még gyorsabban borult lángba május 24-e után, mint a Maros mente.

Kölesérnek, a váradi püspök tulajdonában levő dél-bihari mezővárosnak lakossága, mint utóbb egy királyi oklevél írta, „a király és a Szent Korona iránti hűségről megfeledkezve, Székely Györgyhöz, a király és az ország nyilvános ellenségéhez állott, aki a keresztesek kapitányának nevezi magát, s ezen György nevében sok istentelenséget, bűnt, öldöklést, rablást és más gonoszságot művelt". Zavargások törtek ki Szalontán, Bajonban (ma Biharnagybajom), Sárrét-Udvariban, Pocsajban.

Nagyváradtól majdnem pontosan nyugatra található Körösszeg vára, lábainál Szentkatalin mezővárossal. A helybeli bíró; a tanítóval egyetértésben a parasztok élére állott. Elsősorban a földesúri hatalmat jelképező várat támadták meg, de a május 22-e után óvatossá vált helyőrségnek, alighanem az ide menekült nemesek segítségével, volt ideje fölkészülni. Az első roham kudarcot vallott, s a keresztesek kénytelenek voltak segítséget kérni a váradi csatában győztes erős tábortól.

„És Jeromos kántor – írta erről Szerémi György – nagyon könyörgött, s Lőrinc pap a saját akaratából csatlakozott hozzá, Váradról Körösszegre sietve. Ott a nemeseket és bárókat megfenyítette, s nagy pusztítást vitt véghez, s Körösszeg várát ostromolta."

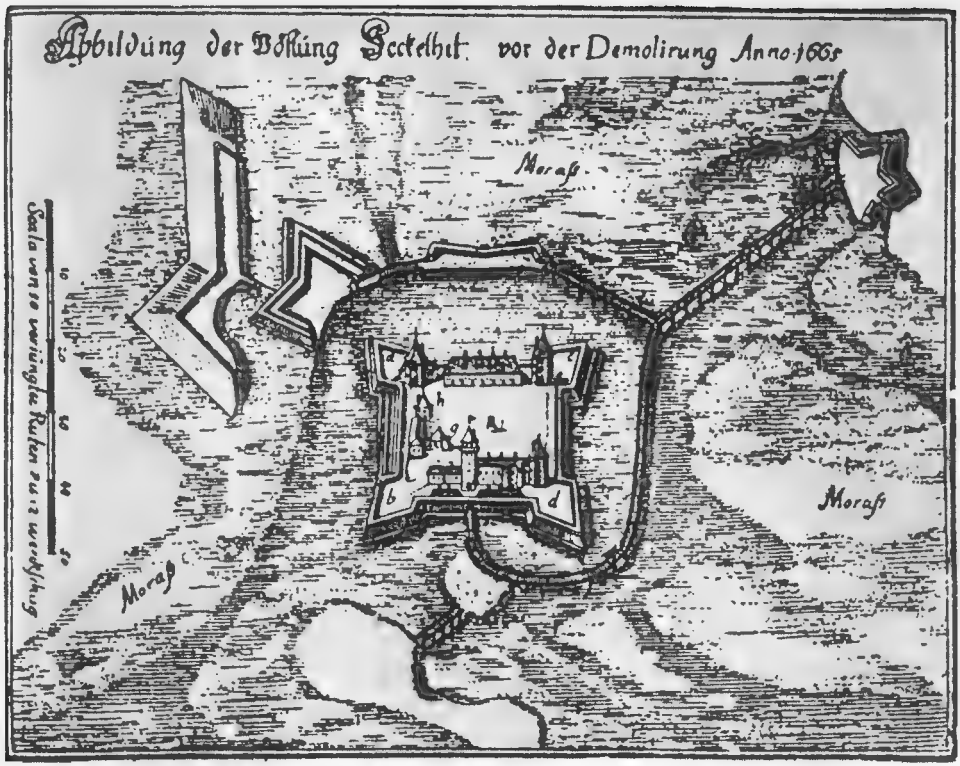

Székelyhíd a XVII. században

E második – ezúttal is sikertelen – támadás vezetője tehát Lőrinc pap volt, méghozzá Szerémi szerint az a Lőrinc pap, aki a legelszántabb, legöntudatosabb volt valamennyi keresztes hadnagy közül. Újabb rejtélyes alakja ő a parasztháború történetének: mindenütt jelen levő, megfoghatatlan embernek tűnik, aki köré legendák sorát fűzte a történetírói képzelet. A valóságban több Lőrinc nevű pap is harcolt a parasztok élén (az egyikkel Dózsa vezérkarában találkozhattunk), s ezek mindegyike adott egy-egy vonást a legenda arcképéhez. Az igazi modell azonban e bihari Lőrinc pap volt, egy rajongóan vallásos ember, minden valószínűség szerint egyike azon rendjükből kizárt ferences barátoknak, akikről fentebb már szó esett.

Kitűnő szervezői és hadvezéri tehetség rejlett benne: Várad mellett az ő vezetésével verték vissza a keresztesek az urak támadását, s ha Körösszeggel nem is boldogult, másutt tovább növelte sikereit.

Bihar megye északi részében feküdt Székelyhíd fontos vára. Birtokosai, a nemes Zólyomi testvérek a közelgő vihar elől ennek falai mögött kerestek menedéket. Mindhiába: „Lőrinc pap... zsákmányolás céljából szerteszáguldva népével, a jeles és ősrégi nemes Zólyomi Miklóst három testvérével otthon találván, a házat reá gyújtotta, s családjával és minden drágaságaival egyetemben, miket a parasztok nem rabolhattak el, megégette." (Az idézet a felkelőkről ellenségesen író Istvánffy Miklóstól származik.)

Június derekára szerte az országban tudtak Székelyhíd elestéről. De ekkorra már egy még fontosabb hely is Lőrinc pap kezére jutott: maga Nagyvárad, a Tiszántúl legnagyobb és legerősebb városa. Úgy látszik, Pöstyéni Gergelynek a május 22-i csatavesztés után nem maradt elég ereje a püspöki székhely megvédésére. Talán már Székelyhíd ostroma előtt elmenekült Váradról: mindenesetre tény, hogy a város elfoglalásáról július elején már Prágában is tudtak.

Nagyvárad a XVI. században

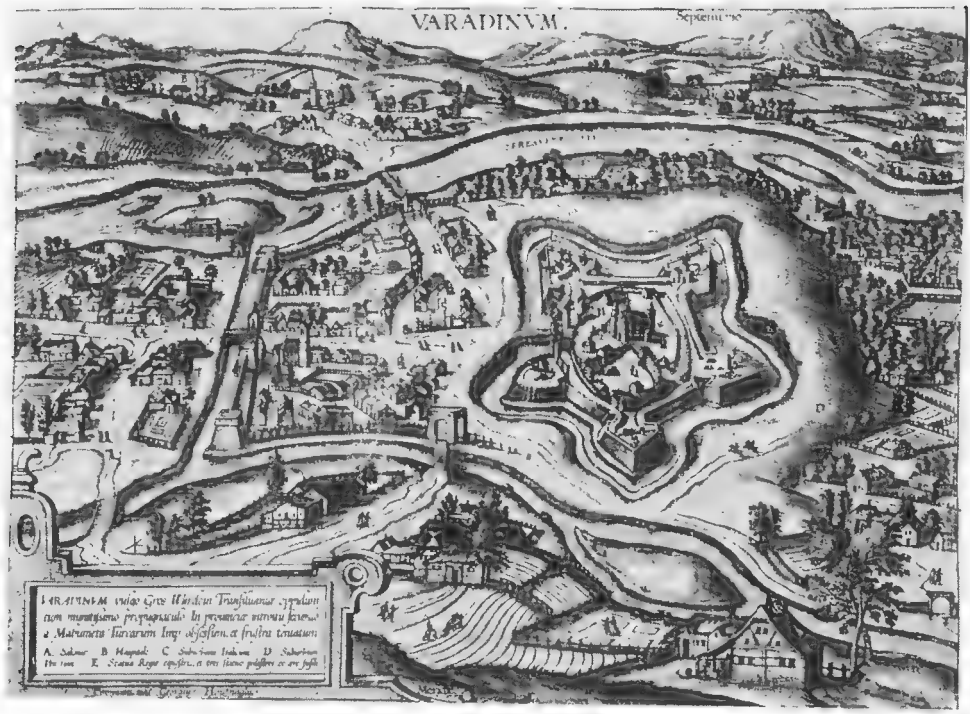

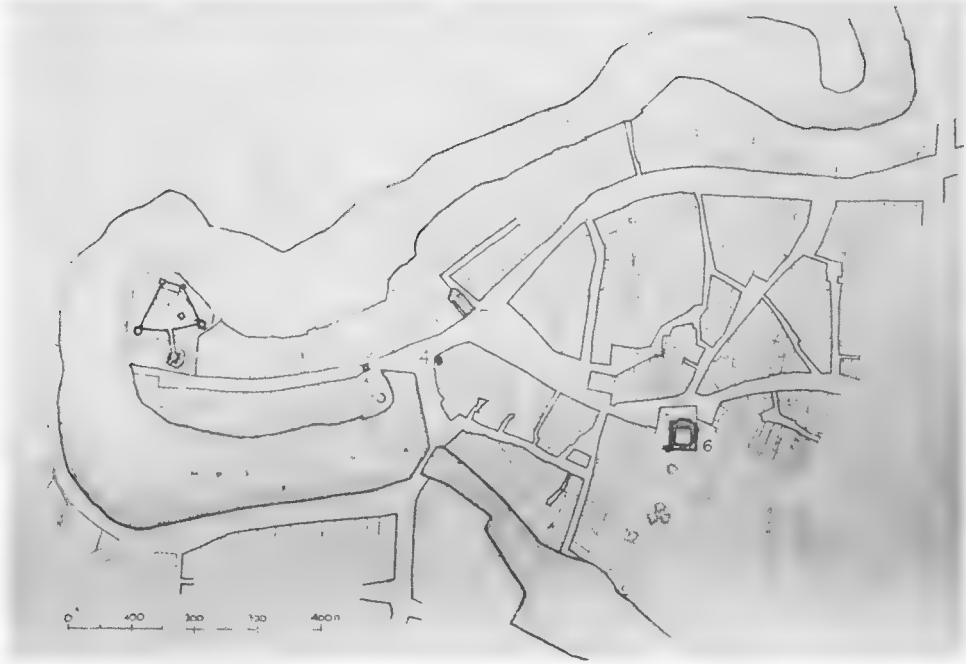

Bács várának helyszínrajza

Lőrinc nem tagadta meg hírét: az ellenállókat, köztük egy pálos szerzetest, Várad piacán fejeztette le, a nemeseket a vár börtöneibe záratta. Míg Székely Dózsa György a Maros vidékét, ő Bihar megye jó részét hajtotta rövid pár hét alatt hatalma alá.

Ezzel egy időben a parasztok kezébe került már a déli megyék közül Bodrog, Bács és Szerém. Egy június derekán íródott levél elmondja, hogy egész sor vár: Dombó, Bátmonostor, Cserőd, Futak, Titel, Pétervárad, Karom, Zalánkemén és mások a keresztesek kezén vannak. Országh János szerémi püspök néhány kanonokját karóba húzták, a püspökség kincseit elpusztították.

A Duna mente és a Szerémség megszállása jórészt Nagy Antal műve volt, akinek népe, akárcsak Dózsáé, menet közben alakult át felkelő haddá. Dél felé vonultában „. . . sok dúlás, fosztogatás után jövé Futakra, Terek Imre lakóhelyére. . .” s azt elpusztítva, a Duna mellett, Baksafalván ütött tábort.

Vele párhuzamosan a Szerémségben egy Nagy Radoszláv nevezetű,

délszláv származású hadnagy harcolt. Őt Zalánkeményen érte utol a nagy változás híre: először annak erődjét szállta meg, majd visszafordulva Titelt hódoltatta. Nagyon valószínű, hogy a dunai utat védelmező királyi hajósok, az ún. sajkások melléje állottak. Az ő segítségük nélkül sem most, Titelbe visszatérve, sem a későbbi nagy harcok idején nem kelhettek volna át a parasztok a Duna széles hátán.

Nagy Radoszláv Titelről a Temesköz felé indult, s már június derekán Becskerek várát fenyegette. Tehette nyugodtan: tőle keletre és északra Dózsa seregei jártak, hátát Nagy Antal fedezte. S még a Duna–Tisza köze sem rejtett veszélyeket: a környék legnagyobb hatalmasságát. Frangepán Gergely bács-kalocsai érseket saját várába, Bácsba szorította be egy újabb felkelő had, bizonyos Pogány Benedek vezetésével.

Ahol tehát az erős keresztes hadak a robbanás pillanatában magukhoz ragadták a kezdeményezést, ott hamarosan ők lettek a helyzet urai.

Az északabbra fekvő megyékben azonban, ahonnan a keresztesek zöme már korábban elvonult, másként fordult a sors.

MEGALKUVÁS ÉS VERESÉGEK

Mikor május derekán a budai kormányzat kapkodó sietséggel igyekezett véget vetni az általa megindított keresztes vállalkozásnak, ezt jórészben a Pest közvetlen közelében portyázó jobbágycsapatok miatt tette. A derékhad elvonulása után az itteni tábor ugyanis nem ürült ki: hamarosan újból ötezer főre becsülték az összegyűlt önkénteseket. Közülük kerültek ki a környéket Vácig, Nógrád vagy Hont megye határáig nyugtalanító portyázók.

Ez a jelentős tömeg kétszeresen is kellemetlen volt az udvar számára. Egyrészt puszta jelenlétével korlátozta a kormány mozgásszabadságát: ha harcra kerül a sor, a hadműveleteket aligha lehetne rendesen irányítani ötezer ellenséges fegyveres szeme láttára. Másrészt ki hallgatna olyan főméltóságok szavára, akik a saját portájukon sem tudnak érvényt szerezni akaratuknak?

Az udvar legsürgősebb tennivalója tehát a pesti keresztes tábor eltüntetése volt. Ulászló király, Bakóczcal egyetértésben, eleinte bízott a szép szó, a feloszlatási parancs hatásában. Hamar rá kellett azonban jönniük, hogy az önmagában kevés. Megpróbálkoztak hát a fenyegetéssel.

„Most a kardinális parancsára két magyar klastromnak kell járnia és hirdetnie, hogy a keresztes hadat visszavonták, és hogy akik ennek ellenére viselik és le nem teszik a keresztet, azokat irgalom és a bűntől való oldozás nélkül agyon kell verni, akik ezt cselekedik, ugyanolyan kegyelemben részesülnek, mint korábban azok, akik fölvették a keresztet."

E sorokat egy budai német polgár írta le levelében, ahol arról is olvashatunk: a bulla visszavonását hirdetni kényszerült kolostorok egyike a domonkosoké, a másik pedig az obszerváns ferenceseké volt.

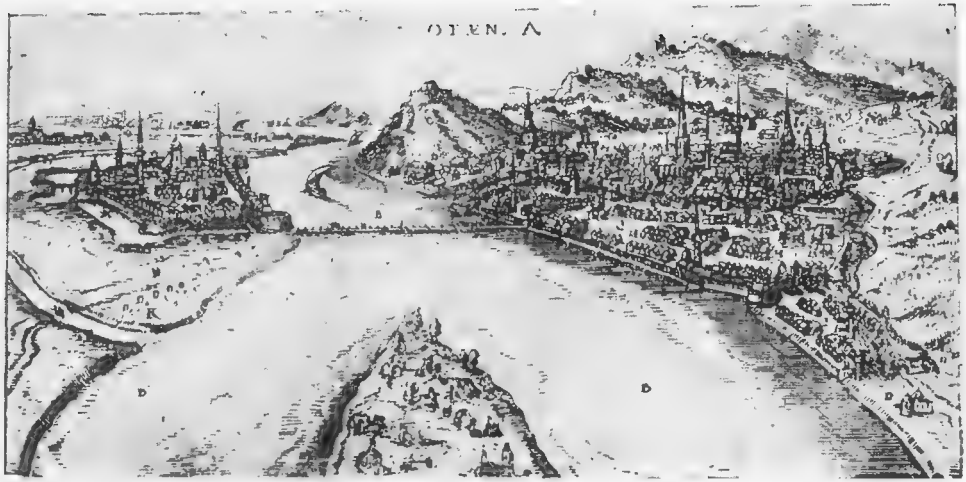

Buda és Pest látképe a XVII. század elején

Ugyanazoknak a szerzeteseknek kellett tehát halálos fenyegetésekkel hazariasztaniuk a népet, akik a zászlók alá hívták őket! Elképzelhetjük, milyen lelkesedéssel prédikáltak a testvérek!

A nép pedig igencsak zokon vette a furcsa színeváltozást. Olvassuk csak tovább az előbbi levelet:

„Elment tehát a köznép ebbe a két budai klastromba, és a barátokra támadt. Mondták nekik:

Meddig fegyverkeznek még az urak és a nemesek? Bizony már húsz esztendeje!

- Gazság az egész! Senki se merészeljen a keresztesek ellen menni! Ha megtudjuk, hogy valaki ezt akarná, magunk verjük agyon!

- És amit ti, fráterek és papok beszéltek, az mind hazugság. Nem hisszük többé prédikációitokat, éneketeket, nem megyünk többé templomba!

Némelyek levetették tarisznyájukat, és a barátokra hajigálták. A két barát elmenekült a szószékről: ha nem teszik, bizony szenteket csinálnak belőlük."

Mindez május 25-én történt. Hiába hirdettette ki a király a budai városházán is, amit a barátok mondtak, az egésznek nem lett foganatja.

Ha nem megy szép szóval, nem megy fenyegetéssel – próbáljuk meg erőszakkal. De hát ahhoz erő is kellene, az pedig nincs. Még mindig a fenti levél szerint:

„. . . néhány napja a király egész udvari népét mozgósította a keresztesek ellen. Ezren lehettek, Bornemissza volt a kapitányuk. Eljutottak Pestig, azután megint visszatértek Budára. A keresztesek hívogatták őket, jöjjenek, kiállanak velük. Baljóslatú dolog volt, a király szívből retteg tőlük. . . "

Végül még a szerencse is az urak ellen fordult. Május 25-e a keresztény egyház egyik nagy ünnepe, úrnapja volt, amikor körmeneteket szoktak tartani. Sor került erre a keresztes táborban is, s ez alkalommal ismét megjelentek a hazatérésre buzdító barátok.

A körmenetre előkészített templomi zászlókból kettőt letűzettek: az egyik alá a maradni, a másikhoz a szétoszlani kívánókat hívták. Az ünnep légköre tette volna, vagy az indulatoskodók éppen a budai kolostorokban voltak? Tény, hogy itt a hazamenni vágyók voltak többen. S ekkor az ő zászlójuk rúdjáról leesett a feszület. A véletlen eleinte nem izgatta az embereket, de a barátok némelyike – lehet-e csodálni? – gondoskodott róla, hogy felfigyeljenek rá. Az általuk visszaerősített kereszt ugyanis ismét és ismét leesett, s az ügyes szemfényvesztés nyomán a hazamenendők úgy határoztak, hogy a „csodajelnek" engedelmeskedve mégis maradnak.

Néhány zűrzavaros nap következett. Május végén, egy szemtanú elbeszélése szerint, „nem volt ajánlatos" a két város utcáin járkálni.

Ekkor azonban szállongani kezdtek az első hírek a nagylaki kivégzésekről. Május 31-én a székvárosban már biztosat tudtak Csáky püspök és társai haláláról.

A pesti tábor vezetője nem volt sem Dózsa, sem Lőrinc pap. Egy pesti polgárember viselte ezt a tisztet, nevét latinos formában tartotta fönn Istvánffy Miklós: „Ambrosius Saleresius". (Többnyire „Szálleresi" Ambrusnak értik történészeink, holott valószínűleg valami német név, talán Saler, talán Schaller torzult ilyen furcsa alakra Istvánffy tollán.) Ambrus vezér a polgárságra jellemző óvatossággal, alkalmaz-

Kassa a XVII. század elején

kodóképességgel követte az események alakulását. Míg táborában a mozgolódás a keresztes hadjárat eredeti céljaiért folyt, maga buzdította tettre embereit. Az urak ellen fordulni azonban már nem volt ínyére.

Elhatározásában csak megerősítette, hogy az ő kereszteseinek többsége visszahőkölt a Marostól érkezett hírek hallatán. Így, amikor a királyi testőrség valamikor június első napjaiban újra a tábor alá lovagolt, s megismételte a feloszlatási parancsot, „Saleresius" engedelmességre szólította népét. S az ő szavának már engedett a tömeg. Néhány nap elteltével a pesti keresztes had megszűnt létezni.

Nagyjából ugyanígy követhették egymást az események a Kassától délre levő területeken is. Emlékezhetünk rá, pár héttel ezelőtt még itt is nagy mozgolódás folyt. A szikszói plébános, Mészáros Lőrinc és Kecskés Tamás, és a Tokaj közelében tevékenykedő ismeretlen nevű keresztes parancsnok május második felében még önbizalommal telve szervezte-irányította a keresztesek toborzását, védte táborát az urak túlkapásai ellen. Május vége után azonban mindnyájan eltűnnek a szemünk elől. Mivel harcra errefelé legjobb tudomásunk szerint sor nem került, táboraik feloszlatása nyilván békés úton történt.

Hogy azután ez pontosan hogy ment végbe, azt sajnos csak egyetlen

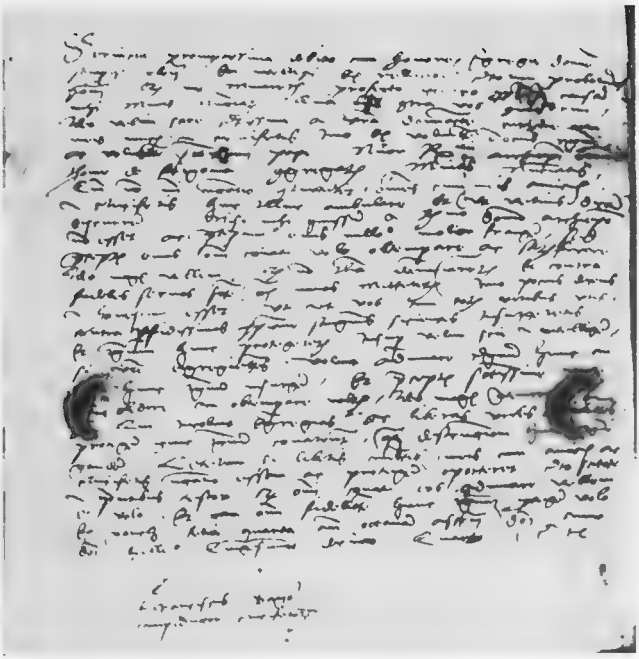

Bagoly Ferenc levele

esetben tudjuk. Egy korábban nem említett, de szintén e tájon tényked csapat az egyetlen, amelyről emlékeink viszonylag részletesen tudósítanak minket.

Ennek a csapatnak Bagoly Ferenc volt a vezetője. Ő eredetileg jómódú liszkai (ma: Olaszliszka) szőlősgazda volt, aki a zászlók alá állván egy tábor parancsnokává lépett elő. Gönc mellett állott embereivel, amikor szállingózni kezdtek a hírek a hadjárat félbeszakításáról. Kassa városa meg is üzente neki, jobb lesz, ha elküld mindenkit haza.

Bagoly uram nem értette, mi történt. Írt Kassára:

„. . . tudni szeretném . . . uraságotoktól, miért fenyegetőztök ellenem és keresztes barátaim ellen, akik az egész ország, a pápa őszentsége, valamint főtisztelendő Tamás esztergomi érsek úr akaratából gyűltek össze. Nem kényszerítene engem a halogatás itt barátaimmal együtt föl-alá járkálni, hogy igazán mondjam, futkosni, ha nem ezt rendelte volna el az érsek úr . . . Ezenfelül szeretném tudni, vajon nagyságotok ezt az országot segíteni akarják-e, vagy ellene lázadnak, s a pápa őszentségének engedelmeskedni vagy ellenszegülni akartok. Bizony,

A kassai Orbán-torony a XX. század elején

inkább az lenne rendjén, hogy azok, akik kiváló és szabad városokban laknak, az ország megvédésére törekedjenek, s nem pusztulásán örvendezzenek."

Kassa város tanácsa úgy gondolta, aki ilyen méltányos és józan hangon ír, azzal még lehet szót érteni. Még ugyanazon a napon, amikor Bagoly levelét megkapták, május 31-én, választ küldtek számára.

A válasz lényegében azt magyarázta meg, hogy a király és az esztergomi érsek visszavonta azt a rendelkezését, amelynek alapján a keresztes had összegyűlt. Ha erről addig nem tudott Bagoly uram, most már tudja. S azt is értse meg, aki ellenszegül, azt fegyverrel fogják rendre szorítani. Mert akik „. . . az ilyesféle csoportosulással és gyülekezéssel föl nem hagynak, azokat templomaikban ki kell közösíteni, s ellenük, ha kell, a világi karhatalom erejét is alkalmazni fogják.

Mi tehát azt tanácsoljuk nektek bizalmasan, hogy békében és csöndben oszoljatok szét... Mert nem titkoljuk el azt sem, hogy az országnak s különösen ezen környéknek urai ellenetek hadjáratot akarnak indítani... Ha most, félve uraitoktól, falvaitokba visszatérni nem mernétek, ha tanácsunkat megfogadjátok, mi megtaláljuk az utat és a módot, hogy azt akadálytalanul megtehessétek."

Gőgös jó tanács ez ugyan, de kétségtelenül ügyes. A gazdag Kassának érdekében állott, hogy minél kevesebb zűrzavar keletkezzék szomszédságában, s ezért szívesen közbenjárt volna a nemeseknél a hazatérő keresztesek ügyében. A környék paraszthadainál még csak megkezdődött a nagy fordulat, az urak elleni harc, az emberek még tele voltak bizonytalansággal. A fölajánlás, hogy Kassa büntetlenséget jár ki az eddigi összecsapások résztvevőinek, megtette hatását. Okunk van ugyan hinni, hogy maga Bagoly Ferenc nem hallgatott a csábításra. Önkéntesei azonban engedelmeskedtek, s a tábor, akárcsak Ambrus vezéré Pesten, csöndesen föloszlott.

Eger a XVII. század elején

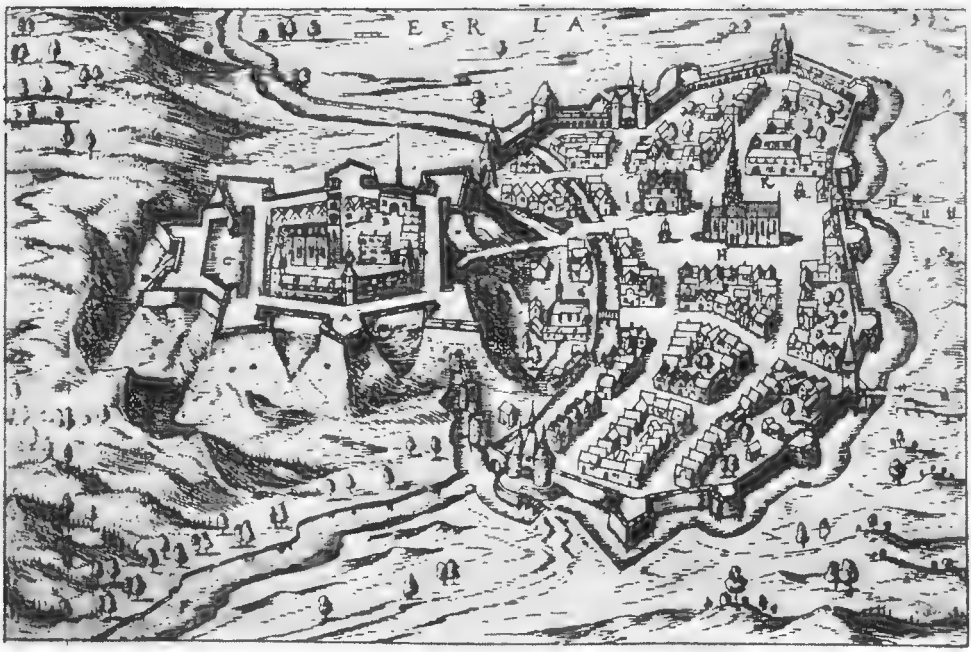

Pásztó napjainkban

Ami pedig a kassaiak fenyegetőzését illeti, nem hazudtak. A környék nemessége valóban hadra kelt. Elsőnek pelsőci Bebek János, Ulászló király kamarása gyűjtött maga köré egy fegyveres csoportot, s Szendrő nevű várából kiindulva rátámadt a Heves megyei keresztesekre.

Valamikor június első napjaiban történt ez. János úr ezután jó két hétre eltűnt a színről, csapatáról sem hallunk többet. Úgylehet, ő volt az a nemes, akit a keresztesek – egy meglehetősen homályos híradás szerint – Eger környékén csatában megvertek. A nagyhangú készülődés utáni hosszú hallgatás mindenesetre ezt látszik bizonyítani.

A Heves megyei felkelők sikere azonban nem lett tartós. Nógrád, Heves, Hont és Pest megye nemessége, ugyanazok, akik első kezdeményezői voltak a még békés szándékú keresztesek zaklatásának, akik már áprilisban hozzákezdtek a parasztok üldözéséhez, most ismét fegy-

verhez nyúltak. Pásztó mellett ütköztek meg az egyik hevesi parasztsereggel, s kemény harcban szét is verték azt.

Ugyanebben az időben – valamikor június 10-e körül – Debrő mellett is nyílt csatára került sor. A pesti tábor feloszlásával az udvar szabad kezet kapott, s ki is küldte nyomban Bornemissza János budai várnagyot 1200 sebtében összeszedett lovassal a legközelebbi tűzfészek fölszámolására. Bornemissza is Eger környékén látta legnagyobbnak a veszedelmet, s így erre sietett. Őt Debrő környékén várta a hevesi keresztesek másik serege, körülbelül hétezer ember.

Hiába volt azonban a létszámbeli fölény, a várnagy tapasztalt katonákkal jött, a parasztok pedig még nem tanulták el a háború mesterségét. A debrői csata szintén az úri hadak győzelmével végződött.

Június derekára a nemesség első ellentámadása tehát részben sikerrel járt. Budától Kassáig, Váctól Tokajig megszűnt a keresztes mozgalom: ki hazament, kit fegyverrel kényszerítettek engedelmességre. A budai udvar föllélegezhetett: közvetlen veszély már nem fenyegette. Annál inkább főhetett viszont a nagyurak feje a déli országrészben történtek miatt. Ott Temesvár ostromának kezdetét, a Maros-vidék, Szerémség, Bácska és Bihar megye elvesztését hozta számukra június közepe!

Mindegyiküknek tudnia kellett: az igazi harc csak most kezdődik. Hozzá kellett készülniük a végső leszámoláshoz.

AZ ÚRI SZERVEZKEDÉS KEZDETE

A négy Pest környéki megye, Bebek János és Bornemissza támadásai jelentették az uralkodó osztály első kísérletét a parasztfelkelés leverésére. Ezek a támadások azonban ötletszerű kísérletek voltak, előkészület és központi irányítás nélkül. Komoly eredményt, a délvidéken harcoló erős jobbágyhadak leverését azonban aligha lehetett ilyen rögtönzött hadműveletekkel elérni. Mikor világossá vált, hogy nem csupán helyi zendülésekről, hanem országos háborúról van szó, megértette ezt a budai kormányzat is.

A feudális társadalmi rend egyik elméleti sarkköve, hogy a nemesség kötelessége az ország, az állam fegyveres megvédelmezése. Ezért kapta cserébe kiváltságait. Ráadásul a jobbágyok támadása nyíltan a nemesség ellen irányult. A királynak tehát kettős oka is volt arra, hogy elrendelje valamennyi nemes személyes hadra kelését: az úgynevezett „nemesi felkelést".

Május 29-én készültek el az első ilyen értelmű parancsok. Több körzetre osztották az országot, s ezek mindegyikének saját hadat kellett volna kiállítani a területén álló keresztes táborok ellen. A délvidéknek Perényi Imre nádor, valamennyi keleti megyének pedig Báthori István temesi ispán volt a kijelölt parancsnoka.

Nemsokára kiderült, hogy Báthori Temesvárra futott, s ott is szorult. A váratlan esemény hírére II. Ulászló megváltoztatta utasításait: „...tanácsosabbnak tűnik számunkra, hogy ott keljünk a nevezett gonosztévők ellen, ahol azok legnagyobb számban gyűltek össze. Ha Isten segélyével ezeket egyszer szétszórtuk vagy még inkább megvertük, maradékaikat már könnyen kiirthatjuk." Az új terv tehát egyetlen nagy sereg létrehozása lett volna, amely a legerősebb parasztтábor ellen indulna: Székely Dózsa György serege ellen. Az új parancsok értelmében valamennyi megye nemességének Pest alatt kellett volna gyülekeznie.

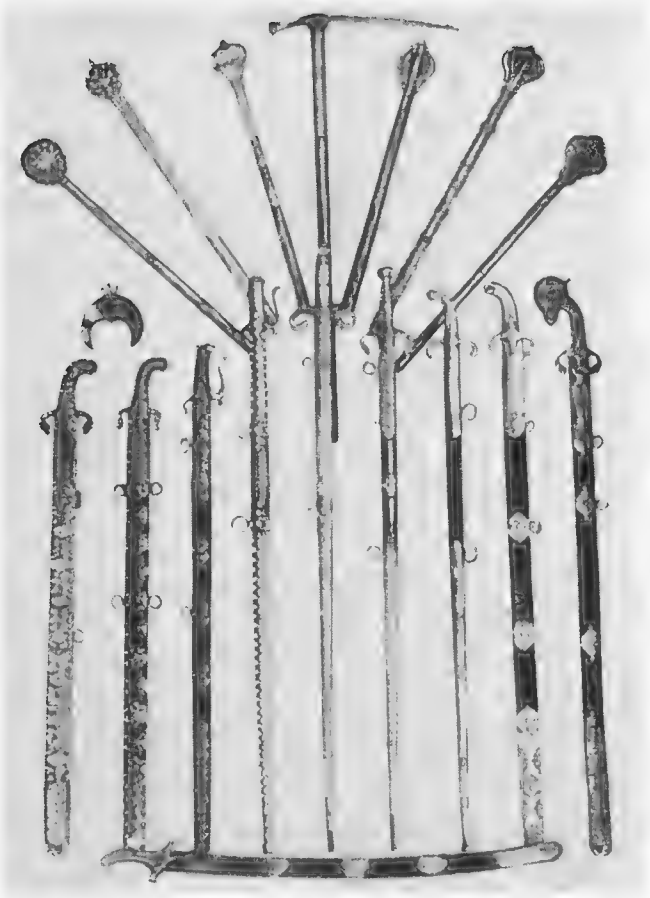

Udvari kézifegyverek a XVI. századból

Akkoriban még a leggyorsabb futárnak is napok kellettek, míg Budáról a határ menti megyékbe elérhetett. De ez volt még a legelhanyagolhatóbb késedelem. A nemesi felkelés sosem tartozott a gyorsan felkészülő hadseregek közé – most pedig még a szokásosnál is lassabban mozdult csak meg, hiszen a legtöbb nemes félt magára hagyni családját, birtokát.

A királyi sereg gyülekezésére így jócskán várakozni kellett. Az események azonban gyorsan peregtek, s ott, ahol a keresztesek megjelentek, aligha várhattak az urak a még nem létező segélyhadra. A legtöbb helyen egy-egy helyi hatalmasság maga vette kezébe a védekezés irányítását. Így lépett akcióba, mint láthattuk, Pöstyéni Gergely, Báthori

István, Bebek János. Jellemző, hogy mindegyikük elhamarkodottan lendült támadásba: mélyen lenézvén a parasztokat, kicsiny csapataikkal sorra vereséget szenvedtek.

Még jellemzőbb, hogy Ulászló a kudarcok ellenére is kénytelen jóváhagyni fellépésüket: Báthorit először a főbb katonai vezetők egyikévé tette, de még Bebek Jánosnak is igyekezett támogatást nyújtani. (Kassát és Bártfát utasította, segítsék őt.)

A Jagelló-kori magyar állam erőtlenségének bizonyítéka ez: a kormányzat rendeleteivel alig törődik valaki, s az végül kénytelen beleegyezni a tőle függetlenül induló helyi akciókba. S teszi ezt úgy, hogy ezzel saját korábbi rendelkezéseinek mond ellent! A zűrzavar így természetesen csak fokozódott – s végül majdnem komikus kapkodásba csapott át. Mikor az önjelölt vezérek sorra kudarcot vallottak, az udvar ismét változtatott tervein. Báthorit sürgősen „elfelejtette", ami önmagában még érthető is. De Bebek János veresége után úgy adtak újabb megbízatást a környék nemesi hadai vezetésére Perényi Istvánnak, hogy közben Bebektől nem vették vissza a vezérséget. Alig pár hét, s a két úr áldatlan veszekedése megnehezíti az amúgy is lassan mozduló megyei csapatok harcba indulását!

Szó, ami szó, nem állt túl jól az urak szénája 1514 júniusának első napjaiban. (Az imént említett nemesi győzelmeknek még előtte vagyunk!) Aki józanul látta a dolgokat, tudhatta, hetekig kell még várni, mire egyáltalán hozzáfoghatnak egy olyan sereg kiállításához, amelyik a délen levő óriási tömegekkel valahogy elbírhat.

Hogy legalább a jövő biztos legyen, külföldről is próbáltak segítséget szerezni. Ulászló nemcsak hazánknak, hanem Csehországnak, Morvaországnak és Sziléziának is királya volt, ezért segélykérő leveleket természetesen ide is küldtek. Közülük csak egyetlen maradt ránk, az, amelyet a magyar rendek írtak Szilézia kormányzójához, Bertalan münsterbergi herceghez. Érdemes meghallgatni, micsoda félelemben íródott ez a kérés.

„Magyarország főpapjai és bárói, más nemesei és előkelői, kik most ő királyi felségénél összegyűltünk – Bertalan münsterbergi herceghez... A mi Magyarországunkon a parasztok sokasága minden érte-

Magyar lovas katona a XVI. században

lem és várakozás ellenére hirtelen fellázadt, olyannyira, hogy sem legkegyelmesebb urunk és királyunk, sem mi magunk semmiképpen sem tudunk nekik idejében ellentállni. Oly veszett dühhel támadnak, hogy ahhoz hasonlót a történelemben még sohasem lehetett hallani vagy olvasni, hiszen az egész nemességet az összes urakkal együtt eltörölni és teljesen kiirtani igyekeznek. Mivel mi egy fejedelem és egy úr szolgálatában állunk, s a baj olyan végső, annyira veszedelmes, borzasztó és mindenki számára félelmetes, hogy mi ugyan, amennyire csak tudunk, a királyi fölséggel együtt hadra kélünk, de mivel ekkora tömegnek a királyi fölséggel együtt sem felelhetünk ilyen hamar meg, arra kérjük nagyságodat, őfelségének és hazánknak ebben az időben méltóztasson hadinépével segítségére jönni..."

Persze, a szileziai csapatokra is legalább annyit, ha nem többet kell majd még várni, mint a nemesi hadakra – ismerték be a magyar urak. Addig viszont életben kell maradni. Ekkoriban, június első napjaiban jutott el végre a hír Budára, hogy a felkelők vezére egy bizonyos Székely György. Nemigen tudták, ki ő, a pár héttel korábbi budai esetéről rég elfeledkeztek már. Arra gondoltak, talán el lehet még tántorítani „gonosz" szándékától. Vagy csak meg akarták tudni, mire is készül valójában?

Tény, hogy június 3-án II. Ulászló, Magyarország, Csehország, Morvaország, Szilézia és melléktartományaik ura követet küldött „Székely Györgyhöz... aki most ellenünk és országunk ellen fölkelt".

Ha másra nem is, némi időnyerésre azért talán alkalmas lesz ez a tárgyalási kísérlet, gondolhatták az udvarban.

Tévedtek. Az áradat kitört gátjai közül, s most már maga szabta meg, merre rohanjon.

TEMESVÁR OSTROMA

1514. június 13-án a Temesvár bástyáin őrt álló figyelő egyre növekvő porfelhőt pillantott meg a várostól északkeletre fekvő ulicsi mező útjain. Székely György parasztserege érkezett meg, hogy ostrom alá fogja a várost.

Temesvár a középkori Magyarország egyik legfontosabb településének számított. A Temesköz jó termőföldű, sűrűn lakott tájának majdnem kellős közepén feküdt, gazdasági jelentőségét csak fokozta, hogy a déli határon felállított vámhivatalok (az ún. harmincadok) központjává tették. A török előrenyomulásával katonai jelentősége is megnövekedett. Noha jó száz kilométernyire volt a határtól, végvárnak számított, méghozzá Nándorfehérvár után a környék legfontosabb végvárának. Ispánja a délvidék főkapitányának címét is elnyerte, s az országos főméltóságok, a bárók közé emelkedett.

Most, 1514-ben az a Báthori István volt Temesvár főkapitánya, aki május 24-én Nagylaknál az éjszakai rajtaütésből éppen csak hogy megmenthette bőrét. Menekültében három napig Solymoson időzött, majd onnan visszasietett saját várába. A felkelők sikerei megrémítették: hamarjában hozzáfogott Temesvár fölkészítéséhez a várható ostromra.

Magukat a falakat nem kellett megerősíttetnie, azok, éppen mert fontos végvár volt e hely, tűrhető állapotban voltak. Igaz, a rendelkezésre álló, alig egyhétnyi idő kevés is lett volna építkezésre.

A védők létszámát azonban megnövelte. Egyrészt a felzaklatott falvakból seregestül idemenekülő nemesek töltötték meg a várat, másrészt igyekezett zsoldosokat fogadni. Tetemes adósságokba verte magát, de sikerült elérnie, hogy elég embere legyen. Élelmet, hadiszert is elegendőt szerzett be, legalábbis a hosszú ostrom ezt bizonyítja.

Június 13-án este már körül volt véve Temesvár. A várat és a mellette álló várost egyaránt keresztes csapatok vágták el a külvilágtól.

Temesvár a XVII. század elején

Székely Dózsa György megszemlélte a falakat, számba vette az előtte tornyosuló feladat súlyát. Végvárakban szolgált tiszt volt, ismernie kellett az ostromlás művészetét. Azonnal meg kellett értenie, roppant feladat áll előtte.

Az első nehézség tűnt mindjárt a legnagyobbnak. Temesvár a Béga lomha vizétől táplált mocsaras-lápos vidék egy szárazabb darabjára épült, s ahol a természet nem adott elég védelmet, ott az ember lépett közbe: a falakat többszörös árok is oltalmazta.

Csak egy keskeny földhányáson vezetett út a kapukhoz. Istenkísértés volt azon végighaladva támadni, de a lelkes keresztesek halálmegvető bátorsággal megindították a rohamot. Súlyos árat fizettek érte. A várbeliek megvárták, míg a töltés és hídjai megtelnek emberekkel, s akkor megsemmisítő erejű tűz alá vették őket. A támadás összeomlott.

Erről az első kísérletről egy érdekes történet is ránk maradt. Egy cseh úr által Prágában írt levélben találhatjuk, mint Magyarországról frissiben érkezett újságot. Eszerint György vezér, a vár alá érkezve, megadásra szólította Báthorit. Üzenetében, melyben a kulcsok átadá-

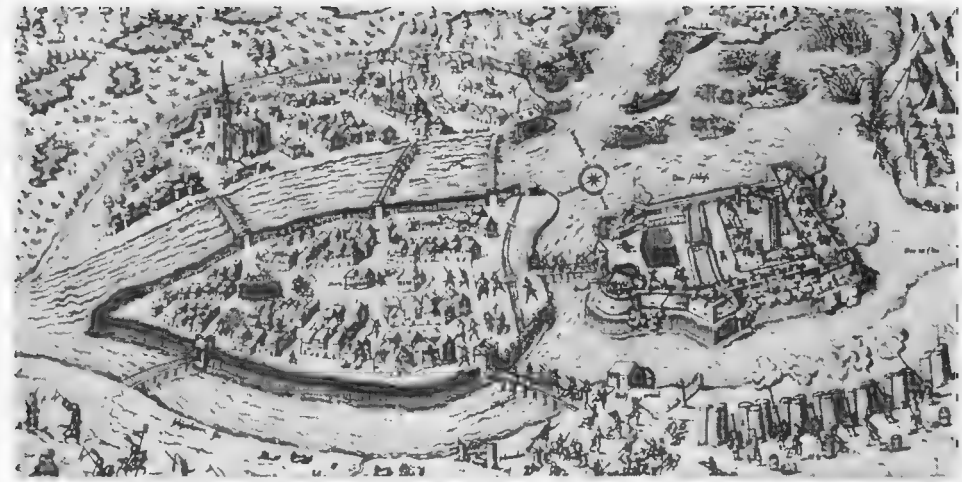

Várostrom a török korban

sát követelte, állítólag kegyelmet ígért a „jó embernek" tartott temesi ispánnak. Báthori erre kiküldte volna a kulcsokat, s kijelentette: a várat megnyitja a felkelőknek. A paraszthad így abban a hiszemben lépett a töltésen húzódó veszélyes útra, hogy az őrség megadta magát. Nem rohamozókra nyitottak tehát tüzet Báthori pattantyúsai, hanem egy hitszegő ígérettel tőrbe csalt, gyanútlan tömegre.

Igazat mondott a prágai hír? Bele lehetett csalni ilyen otromba csapdába a végvári harcok, Nagylak és Solymos tapasztalataival rendelkező György vezért? A józan ész inkább azt súgja, hogy a felkelők úgy jártak el, mint Solymos alatt tették. Hirtelen rohamra indultak: ha sikerül, megvan a győzelem, ha nem, a védekezés hevességéből le lehet mérni az ellenség erejét, elszántságát. Azt persze el lehet képzelni, hogy az őrség valamiféle csellel közelebb csalta a rohamozókat, mint az ésszerű lett volna.

Hogy is volt valójában, bizony nem tudjuk.

A lényeg az, hogy Székely Dózsa György mindjárt az első napokban világosan láthatta: egyszerű rohammal nem foglalhatja el Temesvárt. Módszeres ostromhoz kellett tehát fogni. A hadművészet legnehezebb feladatait kell elvégeztetni egy minden kiképzés és tapasztalat nélkül való sereggel.

György vezér és tiszttársai azonban megmutatták, hogy méltók a rájuk ruházott bizalomra - a sereg pedig, hogy lelkesedéssel részben pótolni lehet a tapasztalatokat.

Az elfoglalt várakban zsákmányolt ágyúkkal lövetni kezdték a falakat. Az őrség így nehezebben mozoghatott, s erejét is jórészt lekötötte a falakon ütött rések betömése.

Közben pedig az ostromlók hozzáláttak, hogy elvezessék a várat védő árkok és mocsarak vizét. Ha ez a munka sikerrel jár, a lövetéssel megrongált falak ellen bárhonnan rohamot indíthatnak, s akkor a túlerő előbb vagy utóbb diadalmaskodik.

Árkokat kellett mélyíteni, töltéseket átvágni, gátakat emelni. Ki kellett számítani, honnan hová futhat le a víz, hol milyen földmunkára lesz szükség. Bonyolult feladat, amelynek elméleti részében talán a seregben harcoló deákok voltak a vezér segítségére – gyakorlati részét pedig a sok ezer parasztharcos földmunkához edzett, kérges keze valósította meg.

Báthori persze fölismerte a veszedelmet. Vállalkozó kedvű legények-

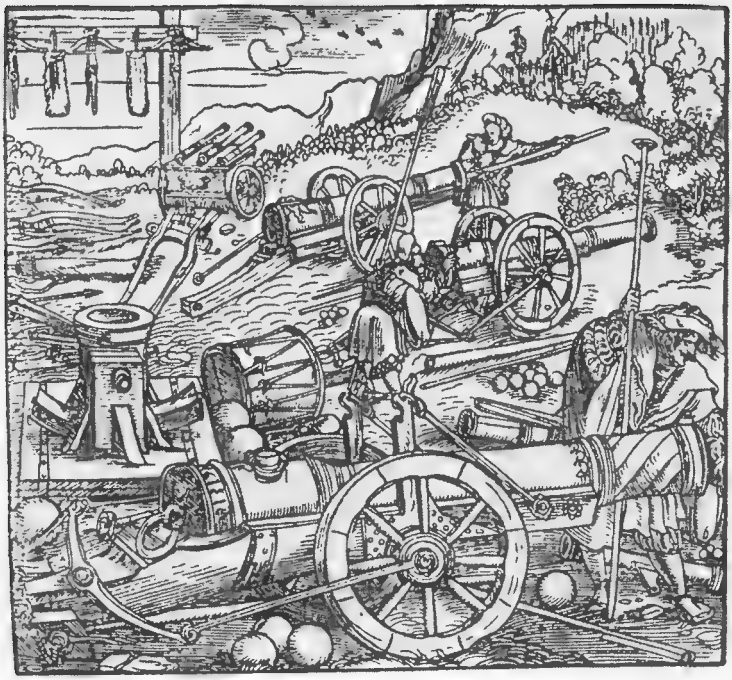

Tüzérség a XVI. század elején

ből két osztagot szervezett, amelyek egyike a várból, másika a városból tört ki. Az ellentámadást jól előkészítette: sikerült meglepni az ostromlókat, s a két csapat együttműködése is tökéletes volt.

Ádáz küzdelem indult meg a rettenetesen nehéz terepen. A keskeny töltések, hidak, gátdarabok tetején kézitusa folyt, s ebben végül is a fegyverforgatásban jártasabb úri katonaság győzött. Az új gátakat lerombolták, az árkokat és a keresztesek által nyitott réseket betömték.

Ez már komoly csapás volt. A közvetlen ostrom lehetősége ismét messze került. Dózsa úgy döntött, nem kockáztatja még egyszer közelharcban az embereit, hiszen abban minden előny az ellenségé. Nem kezdette tehát újra a földmunkát. Tüzérségét frissiben zsákmányolt ágyúkkal erősítette meg, s fokozta a vár lövetését. Az őrséget így a falak mögé kényszerítette – maga pedig várt. Várta, mikor fogy el Báthori élelmiszere, mikor teteti le a fegyvert az ellenséggel a nélkülözés.

A régi háborúkban gyakran fordultak a várvívás e módszeréhez, a kiéheztetéshez. Egyetlen feltétel kellett sikeréhez: idő.

Ismerve a tragikus végeredményt, önkéntelenül is feltolul a kérdés: érdemes volt-e a fősereget hosszú mozdulatlanságra kárhoztatni Temesvár alatt?

Egyáltalában: vajon miért szánta rá magát Dózsa a vár ostromára?

A FELKELŐK HADITERVEI

A voltaképpeni paraszthábor ú a nagylaki ütközettel vette kezdetét. Annak napjától kellett Székely Dózsa Györgynek és vezértársainak azon gondolkodni: mit tegyenek, hogy harcukat sikerre vihessék?

Kétségtelen, hogy az első napokban még nemcsak az ész diktálta az egyes lépéseket. Néhány csapatmozdulat egyedüli célja az apátfalvi támadás megtorlása volt. Csáky püspök nemcsak életével fizetett, hanem székvárosát is elfoglalták Dózsáék. A Dóczy család közeli birtokait is fölprédálták: Zádorlakot, Szárafalvát, Donáttornyát. Ami pedig Báthori Istvánt illeti, az övé volt Világos vára. Egyébként hivatalos helyen is úgy tudták, Báthori birtokait keresik a parasztok. Thuróczi Miklós erdélyi alvajda írta ekkoriban egy levelében: „. . . .e hadak egy része most a körösbányai hegyekben kóborol, de úgy tudjuk, csak a temesi ispán úr javait akarja földúlni".

De a kárvallottak között sok olyan is akadt, akinek vajmi kevés köze volt Apátfalvához. Elég, ha csak György őrgrófra emlékezünk, aki Magyarországon sem tartózkodott akkoriban. Nemcsak bosszúhadjáratról volt tehát szó.

Minden háborúba induló seregnek szüksége van támpontokra. Olyan megerősített helyekre, ahol készleteit összegyűjtheti és raktározhatja, ahonnan az utánpótlást és ellátást irányítani lehet, s ahová szükség esetén biztonságosan visszavonulhat. Minél nagyobb a hátország, az a terület, amelyen e támpontok fekszenek, annál nyugodtabban harcolhat a haderő. A keresztesek a lázadás pillanatában elveszítettek minden bázist: hiszen az ellen a magyar állam ellen keltek föl, amely az ország valamennyi megerősített helyét kezében tartotta. Székely Dózsa Györgynek, a végvárakban tanult tisztnek tudnia kellett, hogy serege egyetlen vereség után elpusztulhat, ha nincs hová visszavonulnia. A legfontosabb teendő tehát egy olyan terület meghódítása, amely e fontos célnak megfelelhet.

György vezér gondolatait, szándékát senki sem vetette papírra, vagy ha mégis, a följegyzések visszavonhatatlanul elvesztek. Csak következtetni tudunk azokra – abból, mit is tett Dózsa 1514. május 28-a után. S e következtetés arra az eredményre vezet: a keresztes tábor megfelelő támpont kiépítéséhez, saját hátországának biztosításához látott.

Elfoglalt várak sorát hagyva maga mögött, a fősereg Nagylaktól Lippáig egyenes vonalban haladt. Ha ezt a vonalat meghosszabbítjuk, a Maros mentén Erdély szívébe jutunk. Erdélybe, ebbe a hegykoszorú őrizte, hatalmas országrészbe, amelyet tán ha négy-öt kényelmesen járható út lezárásával viszonylag könnyen meg lehet védelmezni az anyaországról jövő támadások ellen.

Igaz, túl nagy falatnak tűnik a tartomány. Vajon az erdélyi nemesség, a gazdag szász polgárok békén nézik majd a különös inváziót? Esetleg az örökké lázongó szabad székelyek segítségére számított Dózsa? A hajdan, 1437-ben szabadságukért oly hősiesen harcoló erdélyi jobbágyok most nem mozdultak. Szapolyai és Várday püspök addig húzta-halasztotta a keresztes toborzás megkezdését, míg az végleg el nem maradt.

Egy dolog azonban kétségkívül megkönnyítette volna a felkelők dolgát. Erdély kormányzója, Szapolyai János vajda, nem volt állomáshelyén. Valahol az Al-Dunánál járt, ahogy maga mondja, Bolgárföldön, tehát a Duna török partján. Kisebb csapattal mehetett, s alighanem arra várt, hogy a keresztesek csatlakozzanak hozzá, s együtt kezdjék meg a harcot a török ellen.

Székely Dózsa György nyilván arra számított, hogy az erőskezű vajda távollétében az erdélyi nemesurak nem lesznek képesek hatékony ellenállásra.

Akárhogyan volt is, a parasztseregek végül nem érték el a tartomány határát. A Maros menti kisebb-nagyobb várak egyike sem védekezett sokáig, de együttesen mégis lelassították Dózsa menetelését.

Közben pedig Szapolyai, értesülve az itthoni bajokról, lóhalálában megindult hazafelé. Június 3-án már Karánsebesen volt, 7-én átkelt a Vaskapu-hágón Hunyad megyében, 8-án, Lippa elestekor már Dévára várták. Mire Solymos is elesett, a Maros mentén Erdélybe vezető út le volt zárva a jobbágyhad előtt.

Van valami rejtélyes Szapolyai viselkedésében. Emlékezhetünk rá, a lippai küldöttet, aki János úrhoz igyekezett tanácsot kérni, azzal fordítja vissza Székely Dózsa Gergely, hogy bátyja és a vajda egyetértésben vannak. Közben pedig Báthori István három napon át hiába várja Szapolyai segítségül jövetelét Solymoson.

Igazat mondott volna Dózsa Gergely? Valószínűbbnek tűnik, hogy János úr gyöngének ítélte hadinépét a keresztesekkel való megütközéshez, vagy még inkább fontosabbnak látta, hogy a rábízott Erdély megoltalmazására siessen. Legfeljebb azon tűnődik el az ember, nem szólt-e közbe a vajda és György brandenburgi őrgróf (Lippa és Solymos földesura) közötti korábbi viszály? Mivel a két nagyúr meglehetősen utálta egymást, elképzelhető, hogy Szapolyai szándékosan hagyta veszni a két fontos várat.

Ennek ellenére sem lehet bizonyosan állítani, hogy Székely Dózsa Gergely a lippaiak megfélemlítésére kitalált mesével áltatta volna az ijedt küldöncöt. Végül is elképzelhető, hogy Szapolyai János valóban kapcsolatot keresett a keresztesekkel. Az önkéntesek szembefordulása a budai udvarral egyenesen azt az ötletet is eszébe juttathatta, hogy miért ne próbálja meg fölhasználni őket Bakócz és szövetségesei végleges lejáratására? Később pedig, mikor már világossá vált, hogy ami Nagylaknál megkezdődött, az parasztháború, a vajda azért is próbálhatott kapcsolatot tartani a keresztesekkel, hogy időt nyerjen ereje összeszedésére.

Dózsa számára pedig éppúgy fontos volt az idő, mint Szapolyainak. Serege nagy ugyan, de gyakorlatlan, és megfelelő hátországra sem támaszkodhatott. Ezenkívül a keresztes vezér azt is remélhette, hogy egy ideig talán félrevezetheti a vajdát, s így valamelyest megoszthatja ellenségeit. A kapcsolat fölvételét neki sem volt oka ellenezni.

Kölcsönös tapogatózás tehát könnyen elképzelhető – azt azonban túlzás lenne állítani, hogy bármelyik fél is őszinte lett volna abban.

Visszatérve az eseményekhez: a Szapolyaival kapcsolatos, homályos közjáték lezárulta után a keresztes sereg június 9-én újból tervet változtatott. Útját éles szögben elfordította, és Temesvár ellen vonult.

Az okot nem nehéz megsejteni. Az adott pillanatban a Temesközből viszonylag könnyen lehetett volna keresztes hátországot csinálni. Észak

felől a Maros határolta, s annak vonala ekkor már Erdélytől a Tiszáig a felkelők kezén volt. Innen tehát nem érhette támadás a főseregét. A Tisza mögött a bácskai felkelők kötötték le az ellenséget. Délről a török állott, s attól egyelőre nem kell tartani, keletről pedig, Erdélyből mindössze két út vezetett ide, de a vajda egyelőre el is hagyta a határvidéket.

Temesvár ostromához tehát kedvezőek a feltételek. Ha pedig a vár Dózsa kezébe kerül, országrésznyi bázisa lesz a paraszthadnak. A harc folytatása akkor már nem lesz reménytelen. Ebben kell látnunk György vezér temesvári próbálkozásának legfontosabb indítékát.

Addig is gondoskodnia kellett azonban arról, hogy a most kedvező feltételek ne változzanak meg. Vigyázni kellett, hogy a Maros mentét vissza ne hódítsák az urak, biztosítani, hogy a Temesközben ne támadhasson föl a nemesség. Kapcsolatba kellett lépni a bácskai és más táborokkal, rávenni őket, segítsenek fedezni a temesvári ostromot.

Ha mindez sikerül, talán elég lehet az idő a vár kiéheztetésére.

A NAGY KÍSÉRLET

A legsürgetőbb feladat valamennyi közül Temesvár közvetlen környékének hódoltatása volt: enélkül az ostrom nem folyhat zavartalanul.

E tennivalók egy részét az a Nagylaktól nyugatnak indult kisebb hadtest végezte el, amelyet utoljára Csanád elfoglalásánál láttunk. Ez az egység előnyomult egészen a Tiszáig. Szegedet, a nagy délalföldi várost ugyan nem merte megtámadni (talán át sem kelt a Tiszán), de az ottani szegények közül sokan álltak be soraiba. A sereg megerősödött, s a Maros-torkolatot tökéletesen biztosította.

Időközben a Temesvár alatti táborból újabb osztagok váltak ki, melyek a vártól délre fekvő területeket járták végig. Ha igaz, eljutottak egészen Szörénytornyáig (Turnu Severin), elpusztították Csák környékét, elfoglalták Cseri várát.

A parasztság természetesen többnyire szívesen fogadta a keresztteseket. Jellemző az a történet, amely Monostor mezővárosban, Brandenburgi György egyik birtokán történt.

Éppen a kritikus napokban egy Péter nevű deák érkezett az oppidumba. Az őrgróf küldte valamilyen adóhátralék beszedésére. A civiseknek azonban nem akaródzott tartozásukat kifizetni, ehelyett összeverődtek, s megtámadták a földesúrnak a város mellett emelkedő várát. Azt is kijelentették a monostoriak, hogy az őrgróf jogtalanul ül a birtokban, az valójában Szapolyai Jánost illetné.

Egészen különössé teszi ez utóbbi állítást, hogy a vár ostromában egy nagyobb felkelő had is segítette a parasztpolgárokat!

Arról már nem szól a fáma, sikerült-e a várat bevenni, de a monostoriak mindenesetre később is segítették Dózsa katonáit, egyesek még Temesvár alá is eljutottak közülük.

Biztosabb eredménnyel zárult egy másik, nyugat felé kiküldött osztag vállalkozása. Ennek célpontja a Tiszához közel fekvő Becse vára volt, Szakolyi János királyi kamarás birtoka.

A nagyúr családostul bennrekedt a várban, nyilván azért, mert ekkor már Szegedtől, Kalocsától a török határig mindenfelé a parasztok parancsoltak. A támadók így heves ellenállásra számíthattak – erre azonban nem került sor. Hogy miért, arról egy királyi oklevél tudósít minket.

„Szakolyi János becsei kastélyát nagy paraszti tömeg támadta meg. Amit mikor Szakolyi Jánosnak a várban levő várnagya, Kerei Simon nevű megtudott, vagy álnokságból, vagy a veszély félelmétől vezettetve, elcsábítva Szakolyi összes familiárisát és szolgáját, azokat magának megnyerte, előbb letéve várnagyi tisztét, s a vár kulcsait Szakolyi kezébe adva, az összes szolgákkal együtt elvonult, Szakolyit feleségével és anyjával a veszély közepén hagyva. Szakolyi tehát mindenfelől elhagyatva látta magát... élelem pedig a várban majdnem semmi sem volt."

Drámába illő jelenet: a szerte a keresztesek által uralt országrészben álló várban rekedt nagyúr halálra rémült családjával tehetetlenül szemléli, hogyan hagyják faképnél fizetett fegyveresei, mikor tűnnek föl a júliusi forróságtól eltikkasztott földeken a felkelők lovasai. A sors azonban ezúttal nem óhajtott tragédiát faragni a drámából. Hallgassuk csak tovább az oklevelet.

„Míg ezek történtek, a nevezett parasztok vezérei a vár alá jöttek, s Szakolyinak és hozzátartozóinak biztonságot és szabadságot ígértek, ha velük megegyezik. Az, noha nemigen bízott az ilyen zabolátlan és dühöngő ellenséggel való tárgyalásban és egyezkedésben, mégis úgy vélte, ha már el kell vesznie, tisztességesebb dolog az ellenség által adott hit alatt elveszni, mint önként vesztébe rohanni. Így tehát az ellenség hitére és ígéretére a várból kimenve és velük megegyezve, többek között abban maradtak, hogy Szakolyi lovait, értékes ruháit és a fegyvereket az ellenség kapja meg, azok pedig... megígérték, hogy... Székely Györgytől teljes szabadságot és biztonságot eszközölnek ki és kérnek számára. Így tehát Szakolyi arannyal futtatott ezüstdárdáját s más hasonló fegyvereit, legjobb lovait és ruháit, melyek

arannyal áttört szövetből voltak, a szabadság reményében átadta az ellenségnek. Ezeket megkapván, mint afféle álnok orgyilkosok, kivetkőzve minden emberségből, hitüket be nem tartották, hanem Szakolyit megkötözve, szekéren Székely Dózsa Györgyhöz vitték, hogy kivégezzék."

Az oklevelet megfogalmazó írnok pár sorral lejjebb elmondja, hogy mindezt magának Szakolyi Jánosnak vallomása alapján írta le. A nagyúr azért fordult a királyhoz, hogy tisztázhassa magát a keresztesekkel való együttműködés ellene nyilvánosan kimondott vádja alól. Mint a szövegből is láthatjuk, az uralkodó hitelt is adott szavainak, s e hivatalos iratban igazolta a kérelmező ártatlanságát.

Hogy a király *valójában* mennyit hitt el kedvelt udvari embere mentegetőzéséből, örök titok marad. Az azonban bizonyos, hogy János úr alaposan megszépítette a vele történteket.

Odáig ugyan még hihetünk szavának, hogy rémületében, önmaga és családja megmentésére megegyezett a felkelőkkel. Azt már jó lenne tudni, Kerei uram valóban ez előtt vagy ez után vonult-e ki a várbó[1]? Ami pedig a keresztesek „hitszegését" illeti, ott már bizonyosan „roszszul emlékezett" Szakolyi János. Bizony nem láncon tartott fogolyként élt ő Székely Dózsa György táborában, hanem szabad emberként. Mikor megérkezett Temesvár alá az urak felmentő serege, egyszerűen átlovagolt azok táborába. A szerteszáguldó portyázó alakulatok július elejére a Temesköz egészét hódoltatták Székely Dózsa György előtt. A vezér azonban nem elégedett, nem elégedhetett meg ezzel a sikerrel: mivel győzni akart, messzebbre is kellett néznie.

Emlékezhetünk rá, hogy a nagylaki rajtaütést követően egy keresztes hadoszlop Világoson, Simándon át egészen Gyuláig nyomult. Hozzá is kezdett az erős vár ostromához, de hamarosan félbehagyta azt. György vezérnek más tervei voltak: utasítást küldött, melynek értelmében az egész had újból felkerekedett, s megindult visszafelé azon az úton, amelyen pár hete a pesti tábor önkéntesei érkeztek e tájra. Tiszavárkonynál érték el a Tiszát, s itt mindjárt ketté is vált haduk.

Az egyik rész Pestnek menetelt tovább. Június 20-án este már a gubacsi mezőn ütötte fel táborát.

A gyulai várudvar ma

Buda és Pest polgárai s a királyi udvar már három hete teljes biztonságban érezték magukat. Most pedig újra felfordult a világ. A parasztthad megjelenése önmagában is elég fenyegetés volt - ráadásul a köznép mindkét városban ahhoz húzott. Kiújultak a zavargások, a felkelők ellen küldött katonákat is megtámadták, lovaikat leszúrták.

György vezér pontosan ezt akarhatta. Hiszen amíg a királyi székvárost fenyegeti egy felkelő csapat, addig onnan aligha indulhat felmentő sereg a Temesközbe. Sőt akár az ország más részeiben összeszedett katonaságot is ide rendelheti a király - ami újból nyereség lenne Dózsa számára.

Hasonló feladatot kapott a Tiszavárkonynál különvált másik had

is. György vezér nyilván tudta, hogy milyen óriási tömegek mozdultak meg Hevesben, Borsodban a toborzás lázas napjaiban. Akár kapott hírt arról, hogy e táborokat időközben fölszámolták, akár nem, arra bizton számíthatott, hogy csapatait a nép támogatni fogja. Így abban is reménykedhetett, hogy a környező megyék nemességét hosszabb-rövidebb időre helyben le tudja kötni.

Hogy a keresztes hadvezetés valóban életbe vágónak érezte e két hadmozdulatot, mi sem bizonyítja jobban, mint hogy maga Székely György intézett kiáltványt az érintett megyék lakosságához. E felhívás egyik példánya ránk maradt.

„Székely György, vitéz katona, a keresztesek áldott népének vezére és főkapitánya, csak a király alattvalója, de nem az uraké, a Magyarországban lévő városoknak, mezővárosoknak és falvaknak együtt és egyenként küldjük üdvözletünket! Tudjátok, hogy a hitszegő nemesek ellenünk és egész keresztes hadunk szent gyülekezete ellen ártó szándékkal fölkeltek, hogy bennünket üldözzenek... Azért is nektek számkivetés és örök kárhozat, valamint fejetek és minden javatok vesztének terhe alatt megparancsoljuk... hogy jelen levelünk kézhezvétele után rögtön és azonnal, minden késedelem és kifogás nélkül jöjjetek, siessetek hozzánk Cegléd mezővárosába, és igyekezzetek, hogy így e szent had és áldott gyülekezet a nevezett hűtlen és gonosz nemesek erejét és hatalmát... megzabolázhassa. Ha így tesztek, jól van, különben a fent írt büntetést vonjátok magatokra. Sőt ezzel sem érhetjük be, hanem saját telketeken kapufélfátokra függesztünk és akasztunk föl, karóba húzatunk, vagyonotokat elpusztítjuk, és zsákmánynak hagyjuk, feleségeiteket és gyermekeiteket pedig megöletjük."

E sorok gyorsan bejárták az országot. A székváros polgárai már június 17-e körül ismerték tartalmát: egyikük még Németországba is megírta néhány sorát. Június 21-én pedig Szikszó mezővárosba érkezett György vezér egy futára, a nevezetes levéllel szólítva csatlakozásra a helybelieket.

Több jel is arra vall, hogy e kettévált hadoszlopnak, legalábbis miután a Tiszán átkelt, maga Dózsa Gergely volt a parancsnoka. A

fővezér testvéröccsére várt tehát a fontos feladat: minél hosszabb időre minél nagyobb ellenséges haderőt kötni le – jó messze Temesvártól.

Három hét telt már el a felkelés kirobbanása óta. Az uralkodó osztály, ha nem is volt még fölkészülve a leszámolásra, most már nem figyelte olyan dermedt rémülettel az eseményeket, mint korábban. A király és a nemesség egyaránt tudta, nem szabad sokáig bíbelődni az újonnan Buda alá érkezett paraszthaddal.

A gubacsi tábor magát a királyi udvart fenyegette. II. Ulászló tehát azonnal, még június 21-én intézkedett: tüntessék azt el a szeme elől.

Eleinte nem úgy indult, hogy parancsának sok foganatja lesz. Bornemissza János várnagy csak néhány napja nyerte meg a debrői csatát, s bár onnan hazaindult, még nem érkezett vissza Budára. A királyi várból csak pár száz udvaroncot, közöttük néhány cseh katonát lehetett kiküldeni, akiknek nem nagyon akarózott harcba bocsátkozni a túlerőben levő keresztesekkel. Súlyos pillanatok következtek: Buda és Pest kapuit a királyi katonaság kivonulása után nyitva hagyták, eredetileg nyilván azért, hogy baj esetén annak legyen hova visszavonulnia. De mivel a zsoldosok haboztak, a polgárok arra kezdtek gondolni: a parasztok egy gyors lovasakcióval a kapuk előtt teremhetnek.

A legkritikusabb pillanatban fegyverek csillantak meg a távolban. Bornemissza János érkezett meg másfél ezer lovasával. Most már komolyra fordult a dolog, a keresztesek két tűz közé kerültek. Még így is bátran harcoltak, s a várnagy fáradt emberei sehogy sem boldogultak velük.

Ekkor az udvari katonák egyik vezetője, egy Pavlicsek nevű cseh lovag végre kimozdította tunyaságából a Budáról jött csapatot.

– A király nem bámészkodni küldött ide! – korholta társait, s azok most már támadásba lendültek. Pontosan hátba kapták a jobbágyok harcvonalát. Ilyen helyzetben még a legtapasztaltabb sereg is megingott: a parasztkatonák nem is tudták a rohamot fölfogni. Csatarendjük fölbomlott, megkezdődött a futás.

Dózsa Gergely, aki az ütközetet irányította, a kedvezőtlen fordulat láttán maga is menekülni kényszerült. A lovassággal sikerült is egérutat nyernie, a talpasok többségét azonban legázolták Bornemissza zsoldosai.

Halottak sokasága borította a gubacsi mezőt, a győztes úri katonaság foglyokat kísérve, diadallal vonult Budára. A király és a városok bíróságai a jelesebb kereszteseket kivégeztették. Sok hajdú volt ezek között, őket karóba húzták, a többieket lefejezték. Az egyszerű jobbágyokat azonban hazaküldték uraikhoz.

Elmúlt tehát, másodszor is, a Budát fenyegető veszedelem. S ezzel egy időben balra fordult Dózsa Gergely másik, Eger vidékére küldött seregének sorsa is.

A király június elején kiadott mozgósító rendeletei errefelé ekkoriban érték el első eredményeiket.

Az idestova két hónapja fegyverben álló, Pásztónál csatát is nyert nógrádi, Heves környéki nemesek Lőrinci mellett ütöttek tábort, s onnan figyelték az események alakulását. Mikor a visszatérő keresztes osztagok újból átlépték a Tiszát, innen riasztották osztályos társaikat:

„Mi a (felkelők) ellen már majdnem két teljes hónapja táborban és hadikészületben állunk... most pedig fáradt lovainkkal, kimerült erővel és pénzzel, magunkat és lovainkat szeretnénk felfrissíteni, de keserves újság ért el hozzánk. Az ugyanis, hogy két paraszttábor ezeknek a keresztre feszítőknek vagy kereszteseknek neve alatt a Tiszán átkelt, és a mi részeinkre jött... Ezeknek... dühét... megtörni, erejét és hadát szétmorzsolni (csak) mások segítségével tudjuk, s mivel urságotok is, tudjuk, ez ország Szent Koronájának tagjai, ezért sürgetően kérjük (hadaikból) lehető számban, amennyit csak képesek, küldjenek leggyorsabban segítségünkre..."

Gyülekezőhelyként Hatvant jelölte a levél, határidőként pedig június 24-ét.

A lőrinci tábor mellett alighanem több hasonló is állott már ekkor az országban. Ezek egyike Szikszón szerveződött. Ide nemcsak a nemesség, hanem a környező városok, mezővárosok csapatai is megérkeztek. Kassa zsoldosait Johann Sayczlich, a város harmincadosa vezette (az ő leveleiből ismerjük a tábor történetét), Szikszó pedig Wertlaut Lénárt vezetésével adott katonákat.

Viszonylag erős had gyűlt össze, csak éppen a vezetésben nem tudtak

megegyezni. Emlékezhetünk rá, a király Bebek Jánost és Perényi Istvánt egyaránt megbízta e környék nemességének lóra ültetésével. A meggondolatlan kettős kinevezés most ütött vissza: Perényi is, Bebek is magának követelte a szikszóiak parancsnokságát. Először mindketten csak üzengettek a táborba, Perényi azt, hogy maradjanak, ahol vannak, Bebek meg, hogy siessenek hozzá, Miskolcra.

Még mielőtt meggondolhatták volna az urak, mitévők legyenek, egy harmadik futár is bevágtatott Szikszóra, ezúttal a sajátjuk, akit korábban a királyhoz küldtek tanácsért. Rossz híreket hozott: tőle tudták meg a jelenlevők a parasztok dél-magyarországi sikereit, újabb keresztes osztagok megjelenését a Tiszán innen, s végül, hogy Bornemissza János Debrő után visszafordult Buda felé.

Most azután dönteni kellett, méghozzá gyorsan, hiszen az Eger irányába menetelő parasztsereg elvághatta volna az összeköttetést a királyi székhellyel. A tábor szerencséjére Perényi István nemsokára a táborba érkezett. A nemesek azonnal kijelentették, hogy őt ismerik el vezetőjüknek, s kívánsága szerint még aznap útra keltek. A városok fegyveresei azonban haboztak: ha a nemesi haddal együtt Eger védelmére sietnek, ki fogja Kassát és Szikszót oltalmazni? Egyedül maradni túl gyöngék voltak, így végül megegyeztek Perényivel: ők Diósgyőrbe mennek, s Bebek hadával keresnek kapcsolatot.

Úgy látszik, az ijedelem mindenütt hasonló jótékony hatást gyakorolt a nemes urak viselkedésére. Az Egert fenyegető parasztsereg Hevesnél létesített állandó tábora ellen az úri seregek olyan együttműködésben léptek fel, amilyenre rég nem volt példa. A lőrinci és szikszói csapatok, az egri érsekség bandériuma és más megyék fegyverforgatói közösen támadták meg a hevesi kereszteseket, s egy június végén megvívott ütközetben teljesen szétszórták őket.

Székely Dózsa György okosan kigondolt haditervét tehát nem sikerült végrehajtani. A felkelők kevés katonával és kevés tapasztalattal rendelkeztek ahhoz, hogy a most már fölébredt nemesség szervezett erejét sikeresen leköthessék a főseregtől távoli harctereken.

A Dózsa Gergely vereségével felszabaduló ellenséges erőket még le lehetett kötni, ha a főseregtől függetlenül keletkezett bácskai és bihari jobbágyhadak le tudják gyűrni a helyi hatalmasok ellenállását.

HARCOK A BÁCSKÁBAN

Június derekán három felkelő had állt az Alföld déli részének dúsan termő földjein: Nagy Antalé, Nagy Radoszlávé és Pogány Benedeké.

Nagy Radoszláv, aki Zalánkeménből fordult vissza seregével, Titelben értesült a nagy újságról: a Tiszántúlról és Pest alól érkezett nagy parasztsereg Temesvár ostromához fogott. A délszláv keresztes hadnagy úgy vélte, ebben a vállalkozásban az ő katonáinak is hasznát vehetik. A titeli naszádosok már akkor is segítségére voltak, mikor Zalánkeményről visszatért: ők szállították át seregét Titelnél a Dunán. Most ismét hozzájuk fordult, s a Tiszán való átkelésben kérte támogatásukat.

A naszádosok ezúttal is segítettek, s Nagy Radoszláv hamarosan Temesvár felé menetelhetett a Temesköz folyói mentén. Útjában nemsokára komolynak látszó akadályba ütközött. Becskerek vára volt ez, ugyanazon Szakolyi János királyi kamarás birtoka, akit Becsén kényszerítettek megadásra Dózsa emberei.

Úgy látszik, errefelé a földesurak fegyveresei ekkor már nem óhajtották nyakukat kockáztatni, mert Becskerek hamarosan elesett, s Nagy Radoszláv emberei beolvadtak abba az óriási táborba, amely fojtogató gyűrűként tapadt Temesvár árkai, falai köré.

Távozásukkal csak látszatra gyöngült meg a Bácskában és környékén álló felkelő seregek ereje. Nagy Antal, a Kalocsáról érkezett erős had parancsnoka hamarosan gondoskodott róla, hogy az urak rájöjjenek: még nem jött el az ő órájuk.

Serege Futak bevétele után egy ideig még a Duna innenső partján maradt, majd – alighanem a pétervárади naszádosok segítségével – átkelt a Szerémségbe. Ekkor Nándorfehérvár erős helyőrségének parancsnokai megpróbálták feltartóztatni előnyomulásában.

„Esmeg az rácokkal – írja e harcok egy névtelen krónikása – Nagy Gergely, kit Krupczy Gergelynek hínak vala, és Oláh Balás fejérvári vitézekkel és országos urak népével Nagy Antal ellen támada. Ugy akarták, hogy ellene mennínek, Kamancot megvenník... Ezen akaratjok nem telik az uraknak, mert a szerencse nem szolgála. Hogy mivel Kamonc alatt a rácokat a keresztesek város népivel megverték vala és megfutamtatták vala."

Mai szavakkal elmondva: Kamanc mellett a keresztes sereg a helyi lakosság segítségével megverte a nándorfehérvári őrség és néhány nagyúr csapatait. E győzelem értékét nem szabad lebecsülnünk. Krupczy és Oláh délszláv katonái a legvitézebbek közé tartoztak, s vezetőik sem voltak ügyetlenek vagy gyávák, Oláh Balázs lesz az például, aki hét év múlva utolsónak tart majd ki a töröktől ostromlott Nándorfehérvár romjai között.

A keresztesek sikeréhez talán az is hozzájárult, hogy soraikban 400 zsoldos katona is küzdött. Őket Ulászló király hajón küldte a déli megyék megsegítésére, de megölték tisztjeiket, s a felkelőkhöz álltak.

Bárhogyan volt is, a Szerémség tárva-nyitva állott Nagy Antal győztes hada előtt.

A parasztvezér azonban nem aknázta ki sikerét.

„Ez a Nagy Antal – folytatja az előbbi krónika – nem tudom, hogy megijede, vagy az Úristen megelígedík az ő sok vírontásaival, (de) senki nem űzvén megfutamík, táborostul az Tisza felé kezde sietni, és a Tisza mellett... kis váraskában... kinek Perlek vala a neve, ott táborát megszállítá."

Nagy Antal gondolataiba nekünk sem adatott meg belelátni, így csak sejthetjük, hogy érthetetlennek tűnő elvonulása mögött talán Dózsa kérése vagy parancsa rejtezhet. Ez az erős sereg ugyanis perleki táborából fedezhette a Temesvárt ostromló hadat minden, a Duna–Tisza közéből jövő támadás ellen. A nándoriakat sem hagyták figyelmen kívül; velük szemben egy eddig ismeretlen keresztes hadnagy, Borbás pap nevű, állott, elegendőnek látszó hadinéppel.

Átkelés a Dunán

A számítás azonban, ha a főcélt egy időre el is érték vele, egy ponton hibásnak bizonyult. Borbás pap hadereje csak elegendőnek látszott – de valójában nem volt az.

A kamanci vereséget a harcedzett végváriak hamar kiheverték, s Nagy Antal váratlan visszavonulása után újból támadásba lendültek: a Bácsban védekező Frangepán Gergelyt akarták végre felmenteni.

Közeledtükre Pogány Benedek valóban fel is hagyott Bács ostromával, s a nándoriak ellen fordult. Ekkorra már az úri katonák is megtanulták, hogy nem szabad lebecsülni ellenfeleiket. Nagy erőkkel és alaposan nekikészülve ütköztek meg a felkelőkkel egy Derzs nevű falu határában. A paraszti katonaság gyöngéi ismét megmutatkoztak: az állandó harcban edződött, tapasztalt seregtől teljes vereséget szenvedtek.

Most, hogy Bács fölszabadult, a nándoriak elől korábban kitért Borbás pap üldözésére is gondolni lehetett. Hallgassuk ismét krónikásunkat.

„Ez Borbás papot Szent Lőrincben szoríták, aki Bodrog vármegyében jeles kis város vala, mivelhogy viadal nélkül meg nem vehették, hanem meggyújták az rácok. Hol csak az Isten mondhatná számát, mennyi ezer lelket ölének, kiket szénnel megígetének. És az Borbás papot, keresztes hadnagyot az egyház tornyárul fektetík alá, mikor immár még az ő ruhája is ígne, az ő érdeme szerént megölék."

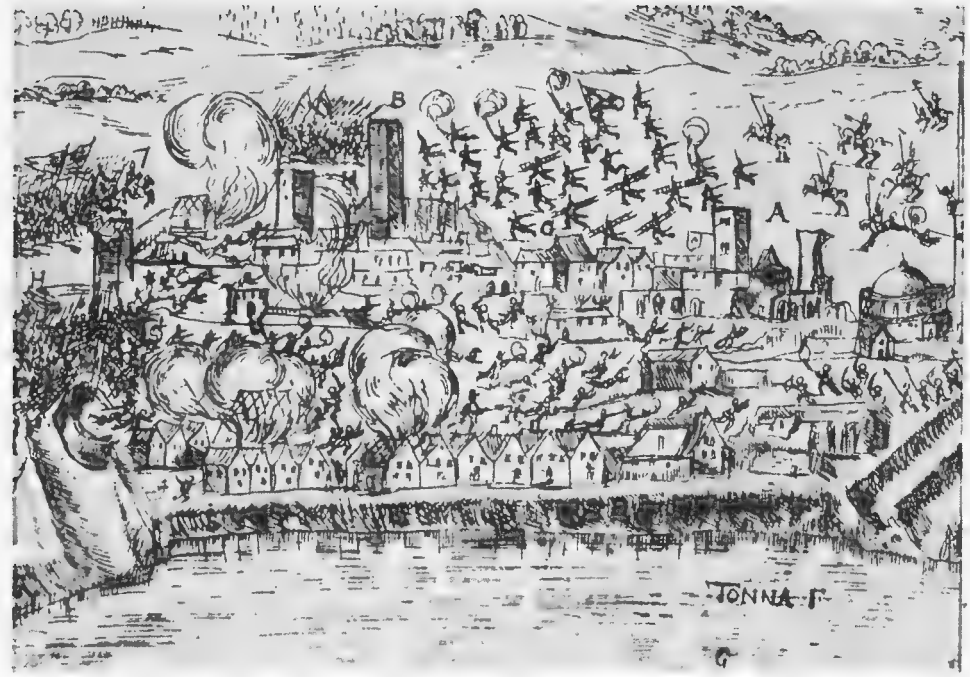

Egy város elfoglalása a XVI. században

Szentlőrinc minden valószínűség szerint a Duna mellett, valamivel Bács fölött fekvő Hájszentlőrinccel azonos. Borbás pap tehát egészen idáig hátrált Pétervárad föladása után, s nyilván az lett a végzete, hogy itt nem talált olyan vízi segítségre, mint korábban a sajkásoknál.

Ez utóbbiak egyébként még e két vereség után sem tántorodtak el a parasztok mellől. A Nándor felé diadalmasan visszalovagló végváriakra kétszer is rácsaptak. Először a zalánkeméni István vajda vezette őket, s Pétervárad nál, ahol Borbás pap átkelését segítették legutóbb, a Duna vizén ütöttek a katonákra, s a zsákmány nagy részét el is szedték tőlük. Másodszor Nándorfehérvár tőszomszédságában maguk Zalánkemén lakosai vetettek tört ugyanezen csapatnak, őket azonban legyűrték a végváriak.

A zalánkeméniek vereségével Perlek felé is megnyílt az út a nándorfehérvári hadak előtt. Rövid pihenő után most már maga a két bán, Török Imre és Paksy Mihály állt a had élére.

Időközben pedig bekövetkezett az, amitől Székely Dózsa György

leginkább tartott. Dózsa Gergely kettős vállalkozásának kudarca után a budai kormányzat már gondolhatott a déli területeken küszködő nemesek megsegítésére. Bornemissza János hadinépe ismét elhagyta a székvárost, ezúttal déli irányban.

Július közepén járt ekkor már az idő. A perleki táborban levő, korábban oly jól helytálló parasztsereget egyszerre kétfelől is támadás fenyegette. A harcban való jártasság, az összeszokottság fontossága ismét bebizonyosodott. Míg a végváriak a kamanci vereség után is tevékenyek maradtak, a megzavarodott parasztsereg az első kedvezőtlen jelekre bomlani kezdett.

Bács várának romos tornya

Bács romjai

„Még azon estve, hogy az (úri) tábor érkezik, mindjárást hitet kiáltának a szegén kereszteseknek, hogy minden ember király hitíre és az országíra, Nagy Antal mellől elállanának... Kit az urak megtellesítínek, mert senkit sem bántának az szigínsígben.

Még azon estve a Nagy Antal népinek jobb része mind elálla mellőle, az urak táborába elfutának, azaz verradatig Nagy Antal mellett az köznépben nem sok marada..."

A néhányadmagával magára hagyott Nagy Antal még egy utolsó kísérletet tett az ellenállásra. A templomot körülvevő, fallal övezett temetőkertben sáncolta el magát. Egy napig tartott még ki – de azután letette a fegyvert. A déli megyék valamennyi eddigi parasztserege megszűnt létezni. A Temesköz Tisza felőli oldalának biztosítása nem sikerült, György vezér jól végiggondolt haditervének immár második fontos láncszeme szakadt meg.

LŐRINC PAP HADJÁRATA ÉS ERDÉLY

Egy ütőkártya azonban még mindig volt Dózsa kezében. A Tiszántúl középpontja, Várad, június dereka óta Lőrinc papé volt. A nagy tehetségű hajdani barát emberei ellenőrzésük alatt tartották Bihar megye síksági részét, Közép-Szolnok és Kraszna megyéket szinte teljes egészükben. Számos faluban siratták a nemesek ottjártukat: Tasnád és Csög lakosai egy helybeli nemest, Csögi Albertet öltek meg, s egész csomó oklevelet pusztítottak el. A losonci Bánffy család Nagyfaluban lévő udvarházát megostromolták és fölgyújtották (még tíz év múlva is romokban hevert) és így tovább.

A nemesség hiába próbálkozott az ellenállással. A nagy tekintélyű Bánffy János szervezte őket, de hiába harcolt maga is vitézül, végül kénytelen volt Erdélybe menekülni.

Lőrinc pap ugyanis ereje java részével fordult a Szilágyságban lévő Bánffy-birtokok ellen. Szerémi elbeszéléséből tudjuk, hogy Lőrinc pap Sólyomkő vára ellen vonult, ott „a hitszegőket megostromolta, mert azok sok keresztest megkínoztak, a parasztok sokaságával támadást intézett (Sólyomkő) vára ellen és elfoglalta." A következő Bánffy-erősség, Valkó vára sem kerülhette el sorsát. Pedig ennek falai között János úr két rokona is ott volt a felkelők érkeztekor. A két báró alighanem úgy vélte, kár ujjat húzni félelmetes ellenségükkel. Mikor Porczy András várnagy a kapuk megnyitását javasolta, minden további nélkül beleegyeztek. Sőt egyesek utóbb még azzal is vádolták őket, hogy csatlakoztak a felkelőkhöz. Mivel a király ezért utóbb vagyonuk elvesztésére ítélte őket, úgy látszik, a vádlók szavában volt némi igazság.

A két vár elfoglalása után Lőrinc pap nem fordult vissza Biharba, hanem továbbnyomult Erdély felé. A hadmozdulat célja Erdély föllázítása volt, amiről rögtön szó is lesz. Váratlan és kellemetlen mellékeredménye viszont Várad elvesztése volt.

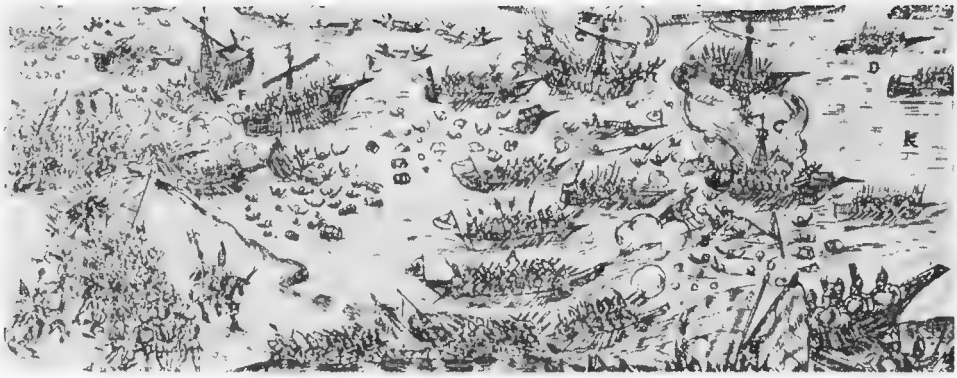

Folyami ütközet a XVI. században

Az Erdélybe vonuló had tette ki a bihari keresztesek java részét, a korábban megszerzett területek védelmére csak kisebb osztagok maradtak. Az előző kudarcok nyomán ez idáig rettegve megbúvó nemesek azonnal szervezkedni kezdtek. Pösztyéni Gergely mellett most a nemesség helyi főkolomposai is megmozdultak: Ártándi Pál, Bihar megye alispánja, Bajoni Benedek, Glésán Miklós és társaik. Egyesült erővel s most már az ellenfelet nem lebecsülve kezdtek harcba. Ismét Várad mellett folyt le a csata, de a hadiszerencse ezúttal az urak mellé pártolt. Lőrinc hátrahagyott utóvéde megsemmisült, Várad püspöki várát Pösztyéni visszafoglalta. S mint ez a Bácskában is történt, az első súlyosabb vereség igen hamar szétzilálta a paraszthadat. A felkelők nem voltak tapasztalt katonák, nem értettek hozzá, hogyan kell vereség után szervezetten visszavonulni, a sorokat újrarendezni. Erőt vett rajtuk a csüggedés, Bihar megye keresztesei sorra tették le a fegyvert. Július elején Ulászló király már kegyelmet is adott néhány helység újra hódoló lakosainak. Kölesér és Körösszeg például ezek közé tartozott.

A maradék had igyekezett minél messzebb kerülni az elvesztett megyékből. Egyes csoportok meg sem álltak Lengyelországig, mások György vezérhez futottak Temesvár alá, s nyilván voltak, akik Lőrinc papot igyekeztek utolérni.

Lőrinc ekkor már mélyen bent járt Erdélyben. Az országrész eddig viszonylag békésen élte a maga mindennapi életét. Mint említettük, Szapolyai vajda hallani sem akart a kereszthirdetők beengedéséről.

Mikor április végén mégis megegyezett Bakócz érsekkel a toborzás erdélyi megkezdéséről, csak látszatengedményt tett.

Az egyezség értelmében ugyanis Várday Ferenc erdélyi püspöknek kellett volna a dolgot kézbe vennie. A püspök úr viszont, aki évek óta együttműködött Szapolyai Jánossal, a kritikus napokban, április végétől június elejéig, gondosan kerülte nemcsak gyulafehérvári palotáját, hanem magát Erdélyt is.

Budáról előbb családja alföldi birtokaira utazott, onnan Szegeden át Tasnádra indult, nővére menyegzőjére. Május 2-án, tehát még jóval a zavarok kezdete előtt kelt át a Tiszán, s tervei szerint egészen június 4-ig Tasnádon maradt volna. Az bizonyos, hogy nem sietett Erdélybe, s ha a tervezettnél hamarabb oda is kellett hagynia Tasnádot, azt sem a toborzás megkezdése érdekében tette, hanem mert időközben kitört a paraszthábor\u00fa, s abban, ha még emlékszünk rá, a tasnádi jobbágyok is részt vettek. A felkelők elől menekülő püspöknek pedig már nyilván kisebb gondja is nagyobb volt annál, mint hogy megkezdesse a kereszt erdélyi hirdetését.

Nem is történt ez ügyben arrafelé semmi – legalábbis hivatalosan nem. Thuróczi Miklós alvajda egyik leveléből tudjuk, hogy június 7-ig még bizonyosan nem kezdődött meg errefelé a toborzás. Márpedig neki hivatalból hallania kellett volna arról, ha a püspök kiküldte volna embereit.

De ő, ismételjük, nem tud ilyesmiről, sőt arról panaszkodik, hogy a nagyváradi ferences kolostor főnöke a vajda tilalma ellenére Erdélybe is küldött néhány prédikátort. Ekkor már országszerte folyt a harc, s Thuróczi érthetően iparkodott elejét venni annak, hogy a váradiak példáját mások is kövessék. Hiszen Szapolyai ekkor még messze járt katonáival, s az erdélyi nemességnek ugyancsak meggyűlt volna a baja, ha önmagában kell a vésszel szembenézni.

Annyit el is ért az alvajda, hogy a hivatalos kihirdetésre soha nem került sor. De hiába sóhajtozott, hogy bár örökre eltűnne a nevezetes pápai bulla, az bizony kerülő utakon csak bejutott az országrészbe. Az obszerváns ferencesek szászvárosi rendháza, túltéve magát Szapolyai tilalmán, nyilvánosságra hozta a nevezetes iratot. Thuróczi nem is habozott „esztelennek" titulálni a túlbuzgó házfőnököt.

A gyulafehérvári székesegyház belseje

De akadtak más „rendbontók" is. A Nagyszebenhez közel eső Vízaknán működő sókamara alkalmazottai valahonnan a Maros mellől hozták magukkal a keresztes iratokat, tehát pontosan onnan, ahol a legmagasabbra csapott a felkelés lángja.

Mindez, persze, messze volt attól, hogy a magyarországihoz hasonló tűzvészt támaszthasson. Szapolyai makacs ellenkezése megkímélte az erdélyi urakat attól, hogy jól szervezett paraszthadak álljanak készen a robbanás pillanatában. Mire pedig a keresztesek első felhívásai érezhették volna hatásukat, a vajda maga is visszaérkezett, s hozzálátott a biztonsági intézkedések megtételéhez.

Még Déván sem volt, mikor országgyűlést hirdettetett Medgyes városába, június 18-ra. Amikor pedig pár nap múlva elérkezett hozzá Lippa és Solymos elestének, a keresztesek körösbányai portyájának híre, új rendelkezést adott közre: június 25-ére minden fegyverfogható nemes, jobbágyai egytizedét is lóra ültetve, köteles Nagyenyed városánál gyülekezni.

A vajda nyíltan megmondotta: attól tart, Dózsa Erdély ellen készül. Az enyedi tábort őellene kívánta felállítani – magában Erdélyben elegendőnek vélte, ha a megyék alispánjai hátramaradnak, s rendszeres őrjáratokkal veszik elejét a parasztok esetleges mozgolódásának.

A félelem egyelőre alaptalannak bizonyult, hiszen, mint tudjuk, György vezér végül Temesvár ellen fordította kereszteseit. Szapolyai ekkor elhagyta a Maros-völgy fenyegetett részét, s lassú menetben Szászvároson, Nagyenyeden át Gyulafehérvárra ment. Bár a közvetlen veszély elmúltával a nemesség készülődése lelassult, ő erélyesen sürgette a hadba vonulást. A városoktól nehézfegyvereket, hadiszereket rendelt, a kisbirtokosok lanyhuló buzgalmát szigorú parancsokkal élesztgette.

Június 19-én már bizonyos lehetett abban, hogy az erdélyi parasztságot eléggé kézben tarthatja. Neki tehát nem kellett alkudozással, ígérgetéssel húzni az időt. Azonnali és kíméletlen megtorlással kezdhette bárhol, ahol a lázongás legkisebb jele is mutatkozott. Kiadta a parancsot: minden keresztest, felkelésre buzdító agitátort el kell fogni, s válogatott kínzásokkal ki kell végeztetni.

Június végére járt már az idő, mire a különböző vajdai rendelkezéseknek kezdett eredménye mutatkozni. Egyre több nemesúr vonult fegyveres szolgáival Nagyenyedre. Várday püspök, aki valahára mégis elért Gyulafehérvárra, egész bandériumával sietett ide. A nemesek otthon maradt családtagjai félelmének lecsillapítására Szapolyai még azt is elrendelte, hogy a várak és a megerősített városok fogadják be mindazokat, akik falaik mögött óhajtják átvészelni a nehéz napokat.

A vajda elővigyázatosságának ezúttal jó oka volt. Az anyaországgal szomszédos megyékben kisebb-nagyobb keresztes osztagok jelentek meg, s láttukra mind több helyen ragadtak fegyvert az eddig békén tűrő helyi jobbágyok is.

Beszterce városa körül egy Albert nevű hadnagy szervezte a paraszto-

Régi fénykép a nagyenyedi templomerődről

kat, valószínűleg a Szamos völgyén át érkezett szatmári felkelők közreműködésével. Doboka megyében több kisbirtokost megöltek, s udvarházak füstölgő romjai feketéllettek Belső-Szolnok falvaiban is. Ehelyütt a megye középpontjának, Dés mezővárosnak lakosai lettek a leglelkesebb keresztesek, még vezetőjük is egy itteni cívis, bizonyos Nagy János volt.

Rajta és Alberten kívül még egy harmadik paraszt parancsnok tevékenységéről is tudunk errefelé. Egy Beszterce melletti kis falunak, Vicének a vargája volt ez, aki Radna hegyeiben pusztította a nemesek vagyonát.

Hasonlóképpen az erdélyiek zendülésére vezetett annak a felkelő csapatnak betörése is, amelyet utoljára Körösbánya vidékén láttunk. Ez a had az Érchegységen áttörve Abrudbányát, Zalatnát érintve egészen Alsó-Fejér megyéig hatolt, s útjában még a vasbányászatáról

A dési főtemplom

híres Torockó várát is elfoglalta. A helyi lakosságnak ebben a sikerben is oroszlánrésze volt, mivel az ostromlott vár kapuit ők nyitották meg, uraik parancsa ellenére. Az innen nem messze fekvő Torda mezőváros parasztpolgárai a keresztesek győzelmeinek hírére maguk is föllázadtak, s így Erdély szívébe plántálták a parasztháború tüzét.

Szapolyai János tehát igencsak előrelátó ember volt, mikor a tiszántúli zavarok puszta hírére azonnal mozgósította az úri erőket. Erdély nemessége neki köszönhette, hogy a föl-fölcsapó lángot valamennyi említett tűzfészekben viszonylag hamar sikerült elnyomni.

Ezekben a napokban, július első hetének végén érlelődhetett meg a gondolat János úrban: mivel tartományában csak néhány helyen volt szükség fegyveresei beavatkozására, erői zömét a lassan végveszélybe kerülő Temesvár fölmentésére fogja vezetni.

A történeti hagyomány romantikus történetet kerekített János vajda elhatározása köré. Régi krónikásaink úgy tudták, Báthori István Szapolyai vajda halálos ellensége volt. Nem is óhajtott attól segítséget elfogadni, még kevésbé kérni. Mikor Temesvár helyzete kezdett kritikussá válni, mégis rákényszerült, hogy egy kicsempészett levélben kérje János urat, jöjjön megmentésére. Ekkor és ezért indult meg – így a hagyomány – az erdélyi sereg Báthori segítségére.

Sajnos, ebben az érdekes történetkében vajmi kevés az igazság. Báthori egy évtizeddel a parasztháború után már valóban vak gyűlölettel viseltetett Szapolyai iránt – de ekkor még jó barátságban élt vele. Nem egy törökellenes vállalkozásban voltak fegyvertársak, s a temesi ispán a politikában is a vajda támogatói közé számított.

Csak annyit kell tehát elhinnünk krónikásainknak, hogy Báthori a közeli s általa nyugodtnak ismert Erdélyből remélhetett leghamarabb segítséget, s ezért oda küldött először futárt. Szapolyai a kérésnek pedig, mint láttuk, minden különösebb nehézség nélkül eleget tehetett.

Azt viszont, hogy a legközvetlenebb veszély Erdély felől fenyeget, György vezér is tudta. Ugyanolyan módszerrel próbálta elejét venni a bajnak, ahogyan korábban a király székhelyén készülődő ellentámadást próbálta elhárítani. Egy külön hadsereget akart az országrészbe irányítani, amely Szapolyait helyben maradásra kényszeríthetné.

Saját táborát ekkorra már annyira igénybe vette a temesvári ostrom és az azzal kapcsolatos egyéb hadműveletek, hogy újabb különítményt nem választhatott le belőle. Volt viszont egy tőle függetlenül keletkezett, erős paraszthad, amelyik úgyis Erdély határán működött.

Lőrinc pap bihari keresztesei voltak ezek. Az a hadjárat, melynek során a vitéz parasztvezér Sólyomkőn, Valkón át Erdély területére tört, pontosan megfelelt Dózsa várakozásának. Jogunk van föltételezni, hogy a két hadvezér egymással egyetértésben határozta el ezt az akciót.

Valamennyi, a Királyhágón túlra induló támadás közül ez a legutolsó volt a legveszélyesebb. A korábbi, június végére már be is fulladó betöréseket csak kisebb csapatok intézték. A helyi szegénység egy része ugyan támogatta ezeket, de ez a támogatás sem volt oly nagyméretű, hogy komolyabb fenyegetést jelentett volna. Lőrinc papnak viszont

Kolozsvár a XVII. században

nagy létszámú, győztes harcokban edzett serege volt. Az utolsó határmenti várak elfoglalása után, július első hetében e sereg akadály nélkül vonulhatott egészen Kolozsvárig.

A nevezetes, gazdag város polgárai egy reggel arra ébredtek: óriási keresztes sereg áll a falak előtt, s a kapuk megnyittatását követeli.

Kalmár András bíró és tanácsbeli társai szívük szerint dehogyis engedték volna be városukba a felkelőket! Csakhogy ha a kérést megtagadják, ostromra fordul a dolog, nekik pedig alig volt katonájuk. A köznép meg nyíltan rokonszenvezett a parasztok ügyével.

Kalmár Andrást azonban nemhiába választották meg bírónak: olyan okos egyezséget sikerült kötnie Lőrinc pappal, amellyel a polgárok érdekeit is megóvta, s a jobbágyseregnek is kedvében járt.

A megegyezés értelmében a felkelők közül csak a tisztek léphettek a falak közé, kisebb fegyveres kísérettel. Igaz, a felizgatott városi szegények megtámadták a korábban ide menekült nemeseket, értékeiket elszedték, s megosztoztak rajta a kívül rekedt felkelőkkel. De Kalmár közben kiváltott néhány fogságba esett urat, s ezzel a várost az urak szemében fölmentette az esetleges vádak alól.

Ez a viszonylag békés egymás mellett élés persze nem tarthatott

A kolozsvári ferences templom

soká. A parasztok a kolozsvári gulyákból élelmezték magukat, ami alaposan feldühítette a polgárokat. A környéken pedig váratlanul felbukkant a nemesek hetek óta nem látott katonasága.

Szapolyai János Lőrinc pap kolozsvári akciójával nehéz döntés elé került. Mint vajdának, elsősorban neki kellene Kolozsvárt megvédenie. De ha az enyedi tábort északra küldi, Temesvár fölmentése alighanem jóvátehetetlen késedelmet szenved. Márpedig a vajda nemhiába készült hetek óta Báthori megsegítésére: jól tudta, hogy a háború sorsa ott fog eldőlni.

Ennek megfelelően nem változtatott eredeti tervein, s Lőrinc ellen csak néhány alárendeltjét indította útnak. E csapat vezére Szapolyai másik helyettese, Barlabássy Lénárt alvajda lett. Ha kicsiny is volt ez a sereg, elszánt gyűlölet tette veszedelmessé. Soraiba lépett ugyanis az a Bánffy János, akit csak az elmúlt napokban űzött ki birtokaiból

Telegdi István síremléke
Mezőtelegden

Kolozsvár – a városfalak maradványai

Lőrinc pap, s az a Thornallyai János, akinek Miklós fiát Székely Dózsa György felakasztatta.

Igaz, az urak első próbálkozása véres kudarccal fizetett. Egyik vezetőjük, Telegdi István egy kisebb összecsapásban a parasztok fogságába esett, s Lőrinc pap minden teketória nélkül kivégeztette. Nem azért, mert – mint krónikásaink állították – személyes leszámolnivalója lett volna vele a felkelőknek. Az, hogy ő tagadta volna meg áprilisban a Dózsának adott királyi jutalom kifizetését, legenda csupán. Telegdi Ulászló király megbízásából a moldvai vajdához indult, követi útját azonban a parasztháború kitörésekor félbeszakította, s így szinte véletlenül került Barlabássy seregébe. Kivégeztetése egyszerűen Lőrinc pap kérlelhetetlen keménységének jele: megalkuvás nélküli harc hirdetése a felkelés győzelméért.

Közben viszont a kolozsvári polgárok alaposan fölbátorodtak az alvajda közeledtének hírére. A szegények lelkesedése ekkorra már lelohadt, s így mozdulatlanul szemlélték, amikor a városi darabontok egy alkalmas pillanatban orvul megrohanták a Kolozsvárott időző keresztes tiszteket.

A vezetők egy részének foglyul ejtése megzavarta Lőrinc pap seregét, s Barlabássy alvajda ekkor rajtaütött annak táborán. Heves harc kezdődött, és végül, mint már annyiszor láttuk, az úri katonaság nagyobb tapasztalata eldöntötte a küzdelmet.

Kalmár András bíró kitáratta Kolozsvár kapuit, s a lelkendező polgárok között bevonuló alvajdának átadta a tőrbe csalt parasztvezetőket. Lőrinc pap azonban ezúttal is bebizonyította, milyen csodálatos szervezőerővel rendelkezett. Eddig, ha valamelyik jobbágyhad vereséget szenvedett, azonnal felbomlott. A Biharból érkezett sereg azonban a kolozsvári balsikerű ütközet után viszonylag rendben hátrált meg, s végül baj nélkül ki is tudott jutni Erdélyből.

Mégis, az erdélyi vállalkozás, akár korábban a budai, egri és bácskai hadműveletek, a keresztesek vereségével végződött. Körülbelül július derekán ért véget a harc Kolozsvár mellett: ekkorra tehát a Temesvárt ostromló fősereg, Dózsa jól átgondolt erőfeszítései ellenére, szinte teljesen magára maradt.

Pedig az a néhány hét, ameddig ezek a nagyobb paraszthadak állták a harcot, megmozgatta a Nagyalföld és szűkebb környéke szinte valamennyi megyéjét. Helyben szerveződött, szűk körön belül mozgó csapatok születtek, amelyekből, ha az idő engedi, talán újabb nagy seregeket lehetett volna kovácsolni. A felkelés tüzét azonban hamar eltaposták, s e kisebb alakulatok működése csupán múlékony színfoltja lehetett a parasztháború nagy drámájának.

Néhány érdekesebb történetet azonban őróluk is érdemes megjegyezni.

A NAGY CSATÁKTÓL TÁVOL

1514 nyarának gyorsan pergő eseményeit forrásaink bizony elég szűkszavúan jegyezték föl, s ott, ahol csak mellékesnek tekintett dolgok történtek, szinte lehetetlen kibogozni belőlük: pontosan mikor is történt az, amiről írnak. Ezért a „hátországban" történteket időrendi fogódzkodók híján, legfeljebb a földrajzi tájegységek szerint tudjuk áttekinteni. A Dunántúlon, ahol a keresztes toborzás szinte semmi eredményét nem sikerült kimutatni, még a robbanás után is hosszú hetekig fennmaradt a nyugalom.

A parasztháború legforróbb napjaiban is csak a Duna–Tisza közéhez közel fekvő tájakon mozdultak meg a parasztok. Nagy Antal kivonulásával a kalocsai tábor éppúgy nem maradt üresen, mint a pesti. S az érseki székhelyen álló keresztesek hamarosan önálló vállalkozásokba kezdtek. Először csak az innenső parton pusztították az urak vagyonát, Bátmonostor és Baja környékén, majd átkeltek Tolna megyébe. Az élen eleinte Várday Ferenc püspök itteni jobbágyai állottak, de hamarosan a kalocsai érsek parasztjai és tolnai parasztpolgárok is föltűntek közöttük.

Meglehetősen zűrzavarosan mozgó, ide-oda hullámzó tömeg volt ez a Dunán áthajózott sereg. Még azt a Tolnát is megtámadta, melynek lakói is soraiban voltak! Nem kevesebb, mint 3105 aranyforint értékű kárt okoztak a mezővárosnak a jelek szerint elsősorban a bajai, bátai keresztesek.

Beletelt egy kis idő, míg ez a sokszínű tömeg komolyabb hadi vállalkozásba is foghatott. Egy kiugrott szerzetes – nyilván ismét egy rendjéből kizárt cseri barát – Anyavár ellen vezette őket. Nem volt ez fontos erősség. Birtokosa, Bodó Ferenc sem tartozott a leghatalmasabb urak közé. De a környék nemessége megrettent: ha a tekintélyes, tán hétezer főnél is nagyobb paraszthad itt sikert ér el, a példa magával ragadhatja az egész Dunántúlt.

Fölkérték hát a legtekintélyesebb környékbeli bárót, a nevezetes családból való Hédervári Ferencet, szervezze meg Anyavár fölmentését. Hédervári össze is fogta a nemesi erőket, s amint tehette, megtámadta a felkelők táborát. A parasztok azonban olyan derekasan verekedtek, hogy a főúr sajnálni kezdte katonái vérét. Egyezséget ajánlott tehát a barát-kapitánynak: ha emberei leteszik a fegyvert, s visszaadják a nemesektől zsákmányolt holmikat, mindenki bántatlanul hazavonulhat.

Úgy látszik, mindez már az első nagy paraszti vereségek után történhetett, mert a keresztesek ráálltak az alkura. Az anyavári had rövid úton feloszlott, s legfeljebb töredékei húzódtak vissza kiindulópontjukra, Kalocsa környékére.

De akármilyen hamar sikerült is véget vetni a harcoknak Tolna megyében és vidékén, az ijedelem már felbolygatta az egész országrészt. Még olyan távoli megyékben is, mint Zala és Vas, összegyűltek a nemesek, s egy-egy tekintélyesebb birtokost fölhatalmaztak az esetleges felkelés elleni harc irányítására. Kanizsai Jánost, Nyugat-Dunántúl legnagyobb földesurát a kisbirtokos nemesség szinte hűbéri alázattal kérte vezetésük elvállalására.

S riadóztatta fegyverfogható embereit Sopron városa, Győr és Veszprém megye, hogy csak a legismertebb eseteket említsük. Tették pedig mindezt anélkül, hogy a keresztes mozgolódás legcsekélyebb nyomát is föltalálhatnánk földeiken. Csak a félelem irányította az embereket, de az országos háborúskodásnak előbb be kellett fejeződnie ahhoz, hogy a sejtelemből valami kicsi igaznak bizonyuljon.

A messzi északon fekvő Szepes megyében Szapolyai János anyja, Hedvig hercegnő utasítgatta Késmárk városát a falak megerősítésére, az esetleg fölbukkanó keresztesek felnégyelésére.

Zemplén megyében viszont már volt oka az uraknak félelemre. Ide ugyancsak közel van Abaúj és Borsod jó ideig zaklatott földje, s így nem csodálkozhatunk, hogy a fennmaradt iratokban ilyesmit olvasunk: a sátoraljaújhelyi pálos kolostort a parasztok feldúlták, Sárospatak várát pedig állítólag elfoglalták (bár ez utóbbi alighanem rémhír volt csak).

A sárospataki római katolikus templom ma

Mint mindenütt, itt is a helybeli nagybirtokosok álltak a szerveződő nemesi ellenállás élére.

Ha magában Zemplénben végül is nem sok dolguk akadt az uraknak (legalábbis mi nem tudunk harcokról errefelé), a szomszédos Ungban már használhatták fegyvereiket. Errefelé egy Kapos nevű mezővárosban volt a legélénkebb a keresztes agitáció. A nemesek rajtaütöttek a városkán, s a leghangosabb vezetőket, közöttük ismét egy papot, börtönbe csukatták. Csakhogy a környékbeli jobbágyság már föl volt lázítva: a börtönt megrohanták, a rabokat kiszabadították. Kisebb-nagyobb csatározások kezdődtek, amelyek legalább július közepéig tartottak. Ulászló király még e hó 13-án is saját otthonai védelmezésére utasította a helyi nemességet. Az itteni zavargások Beregre és Ugocsára is átterjedtek, de míg az előbbiből csak néhány falu fölprédálását említik forrásaink, az utóbbiban komoly harcok folytak.

E megyében szinte korlátlan úr volt Perényi Gábor főispán, Perényi Imre nádor közeli rokona. Minden valamirevaló vár az övé volt, s közülük Nyalábot szerette a legjobban. Ezt a várat nagyobb keresztes csapat támadta meg, egy titkolózva „Körmös hadnagynak" nevezett parancsnok vezetésével. A támadók között volt Perényi számos jobbágya, főként a közeli Sásvárról. Elfogtak jó egynehány nemest, fölégették a Perényiek nagyszőllősi udvarházát, sőt csatlakozásra bírták a főúri családdal hadilábon álló kisbirtokos famíliák egy részét is.

Nyaláb megtámadása nem járt sikerrel. Az ostromlóknak semmiféle szükséges eszközük nem volt. A kaput ugyan megpróbálták felgyújtani, de a nehéz faalkotmány épp csak hogy megperzselődött.

A tűzzel való kísérletezést egyébként egy Veres Gergely nevű sásvári nemes tanácsolta a parasztoknak. Verest saját otthonában fogták el, s csak azzal menthette meg az életét, hogy segítséget ígért elfogóinak. Nyaláb falai alatt azután rájött, hogy fogva tartói aligha bírnak majd az erős falakkal, s adandó alkalommal megszökött. Husztra sietett, ahol Perényi Gábor és kísérete dühös gyanakvással fogadta: csak azért nem állították azonnal bíróság elé, mert e vár környékén, a máramarosi völgyekben is furcsa dolgok történtek akkoriban.

A megye legfontosabb mezővárosaiban, Visken, Técsőn, Hosszúmezőn, sőt magán Huszton is a civisek egy része rátámadt a nemesek vagyonára. Bár tényleges harcokról semmi hírünk nem szól, a megye nemessége főkapitánnyá választotta Lóránt Miklóst, hogy legyen, aki szükség esetén vezeti őket. Ugyanakkor olyan nemesek is akadtak, akik a keresztesekkel tartottak, sőt Perényi Gábor utóbb egyenesen azt állította, hogy a megye valamennyi nemese a felkelőkhöz állott. Mivel a nagyúr ennek ürügyén egy csomó kisbirtokos földjét óhajtotta megszerezni, a vád eleve gyanúsnak tűnik. Ha pedig azt is észrevesszük, hogy a meggyanúsított kisnemesek között Lóránt Miklós egyik alkapitányának neve is ott olvasható, nem marad más választásunk, mint elhinni: Perényi nem röstellte hamis váddal illetni azokat, akiknek birtokára szemet vetett.

Máramarosban tehát inkább csak az ijedelem volt nagy, Szabolcs és Szatmár széles mezőin viszont eléggé komolyra fordult a dolog. Eleinte itt is csak kisebb zavargások voltak. A Tisza Csap alatti kanya-

A huszti várhegy és a vár látképe

rulatánál vagy két tucat falu népe verődött össze, megöltek néhány nemest, fölégettek néhány udvarházat, de végül nagyobb fegyvertény nélkül eloszlottak.

Délebbre viszont nemsokára Ecsed vára is ostromzár alá került. Az itteni keresztes hadat jó néhány kisbirtokos is erősítette. Kicsivel odébb, Nyírbátor környékén is nagyobb had állt össze, s ez is több falu határát tartotta ellenőrzés alatt.

Egy szerencsés véletlen folytán e csapat tevékenységéről részletes följegyzés maradt ránk. A károsult nemesek ugyanis vizsgálatot indíttattak a parasztok egyik vezetője, Nagy György ellen, s a fölvett tanúvallomásokból megismerhetjük, milyen lehetett az élet ott, ahol a keresztes mozgalom nem jutott el a nagy hadi vállalkozások fokáig. A főhadszínterektől távol, a parasztháború hétköznapjai voltak ezek.

A nevezetes jegyzőkönyv azzal a pillanattal kezdi a történetet, mikor a nyírbátori ferences kolostorba menekült emberek megadták magukat annak a parasztcsapatnak, amely egy Máté nevű pap vezetésével meg-

szállta a kis mezővárost. Itt esett fogságba Nagy György is, akit jobb ruhája láttán a keresztesek nemesnek néztek. Nagy néhány ismerőse segítségével bebizonyította, hogy csak jobbágy ő is, mire Máté pap szabadon engedtette, mondván, hitványabb az ilyen a parasztnál. Ő pedig nem sokkal később beállt a keresztesek közé.

Máté pap néhány napig időzött még Bátorban, majd átment embereivel a közeli Miskére.

Az itt történteket egy parasztasszony, Szűcs Imréné vallomásából ismerjük. Ő éppen a temetőkertben járt, amikor a keresztesek megérkeztek a faluba. Hirtelen egy nagydarab emberrel találta szemben magát.

– Te asszony, van valami ebben a templomban? – dörrent rá az idegen, akiben mások Nagy Györgyre ismertek.

– Hidd el, nincs ott semmi – mondta Szűcsné. Az ember azonban egy székkel beverte a sekrestye ajtaját, s végigkutatta az épületet.

– Igazat mondtál, semmit sem találtam – mondta az asszonynak, majd a paplak keresésére indult: Közben a falusiak mindenfelől összeszaladtak megnézni, mi történik.

– Gyerünk a plébános házához. Azt mondják, valakik kifosztották, s minden holmit elvittek – biztatták egymást az asszonyok.

– Ne menjünk, mert a végén még rajtunk is könnyítenek – óvakodtak néhányan, de a női kíváncsiság végül erősebbnek bizonyult. Szűcsnénak még szerencséje is volt, mert Nagy György a pap holmijából egy inget és egy lepedőt adott neki. (Később ő visszaadta azokat a tulajdonosuknak.)

Még lerombolták a miskei nemesi lakot, majd Bolt községbe vonultak. Itt is a plébániára siettek, s mivel a pap szembeszállt velük, Nagy György „valami tanítóval" nekirontott, földre teperte, s karóba húzással fenyegette. Ekkor azonban Simon pap, a miskei plébános érkezett lihegve. Geszterédről jött, ott hallotta otthona kifosztásának hírét.

Hiába kérte azonban, adják vissza vagyonkáját, Nagy György rátámadt:

– Ha még egyszer ilyet mondasz, rögtön fölkoncollak.

– Inkább vesszen oda mindenem, minthogy meghaljak miatta. Menjünk haza – mondta a pap kísérőjének. El is ballaghatott bántatlanul:

a keresztesek már kezdték megelégelni Nagy György erőszakoskodásait.

Mikor pár nap múlva Geszterédre telepedtek át, már annyian beszélték a Miskén történteket, hogy a kovácsműhelyben amolyan gyűlésféle kellett az ügyet megtárgyalni.

– Emberek, közületek valaki a házába vitte Simon pap összes holmiját, kutassuk ki, hol vannak azok a dolgok, ha kell, eskü alatt is! – hirdette ki a szónok. Mindenki fogadkozott, hogy nála ugyan semmi sincs, de Nagynál, éppen mikor legjobban tiltakozott, megtalálták a plébános tarsolyát, kucsmáját és fejszéjét.

Nagy ezután csöndben hazatért Nyírbátorba, gyanús körülmények között szerzett lovakat hozva magával. Máté pap hadáról sajnos nincs további híradásunk. Talán ők jártak néhány odébb fekvő faluban, Makrán, Nagykállón is, de ezt bizonyítani nem tudjuk. Július derekán még forrongott a megye, erről egy királyi iratban olvashatunk, de a keresztesek végül nagyobb harc nélkül, csöndben feloszlottak.

AZ ÚRI ELLENTÁMADÁS

1514 július derekán egyszerre indultak meg az úri hadak a legfontosabb parasztseregek ellen. Temesvár, Kolozsvár, Perlek közel egy időben látta a döntő összecsapásokat.

Kétségtelen, hogy ez részben a véletlen műve is volt, hiszen nemegyszer a helyi kezdeményezések akaratlan egyidejűsége állt mögötte. Másrészt viszont a budai kormány állandó erőfeszítésének is jutott benne némi szerep.

Budán a június 20-a körül pár napra félbehagyott szervező munka a gubacsi ütközet után új erőre kapott. Olyannyira, hogy a hónap végére már az első komolyabb eredmények is mutatkozni kezdtek.

Június 25-én megérkezett Budára János vajda öccse, Szapolyai György. Magával hozta az északkeleti megyékben fekvő óriási Szapolyai-birtokok valamennyi fegyveresét s az ottani megyék nemességét. Ötezer embert jelentett ez, s bőségesen elegendő volt ahhoz, hogy a felkelők ellen kiállítandó had magja legyen.

Igaz, a többi nagyúr kevésbé igyekezett. Bakócz érsek például, aki keserűségén rágódva hetek óta visszavonult esztergomi várába, csak száz-egynéhány lovast küldött, pedig a törvény szerint legkevesebb kettőszázat kellett volna kiállítania. De azért csak gyülekeztek az emberek, újra itt volt Perényi nádor és az ország több hatalmassága.

A lassan kialakuló sereg összetétele azonban aligha volt tetszésére az udvar nagyjainak. Az óriási Szapolyai-bandériumot az összes többi csapat együttes ereje sem érte utol. Hiába aratott néhány győzelmet korábban Bornemissza várnagy, az alig ezerfőnyi udvari katonaság most szintén elvesztette súlyát.

A király és környezete persze igyekezett javítani valamit ezen az arányon. Újabb hadba hívó parancsok futottak szét az országban, hogy a még mindig távol lévő csapatok a lehető leggyorsabban siessenek a királyhoz.

Buda a XVI. század végén

De nem volt már idő az esetleges újabb erősítések bevárására. Báthori segélykiáltásai egyre vészesebben hangzottak: az akciót mielőbb el kellett indítani.

A jóval korábban kért külföldi támogatás is váratott magára. Bertalan herceg, akitől a cseh és sziléziai hadakat várták, július elején egymagában érkezett futó látogatásra azzal a hírrel, a cseh rendek csak 13-i gyűlésükön döntenek majd a dologban.

A pápa egy követet küldött, aki erkölcsi támogatásáról biztosította Ulászlót; Miksa császár némi kárörömmel figyelte szomszédja bajait; a többi közeli ország pedig nem óhajtotta saját ügyeit elhanyagolni.

Mit volt mit tenni, a királynak Szapolyai Györgyöt kellett a fősereg vezérévé kineveznie. Így, valamikor július 10-e táján, mikor a királyi hadsereg nekivágott az Alföld poros útjainak, annak egyedüli vezére az ifjabb Szapolyai volt. Ulászló maga adta ki a parancsot: Temesvár felmentésére „saját személyünkben kiküldtük... tekintetes és nagyságos Szapolyai György szepesi ispánt... országunk minden bárójával és nemesével".

A király németbarát udvaroncainak kudarca egyre nyilvánvalóbbá vált. A lázadásba fordult keresztes had leszereléséhez egyikük sem tudott jelentősebb segítséget adni. S a kudarc szégyenné vált, mihelyt kiderült, hogy egyedül az a család képes cselekedni a feudális állam megmentésére, amelyet a tavasszal háttérbe szorítottak. Két olyan sereg létezett csupán, amely megmérkőzhetett a keresztesekkel, az egyik Szapolyai Györgyé, a másik Szapolyai Jánosé. Igaz, a király utólag bizonygatta, hogy nemcsak György úr, hanem János vajda is az ő

parancsainak engedelmeskedve szállt táborba – de ez nem volt több, mint a kegyencei tehetetlenségét leplezni akaró tódítás.

Már korábban is láthattuk, hogy Szapolyai hazatérése pillanatától kezdve hozzálátott Erdélyben a sereggyűjtéshez, a tartomány rendjének minden eszközzel való biztosításához. Pedig ekkor még aligha kaphatott bármiféle utasítást Budáról, hiszen attól a keresztes táborok sora választotta el. De nem is igen volt szüksége királyi parancsra: nagy úr volt és erélyes kormányzó, hozzászokott már, hogy maga intézkedjen a rábízott földeken.

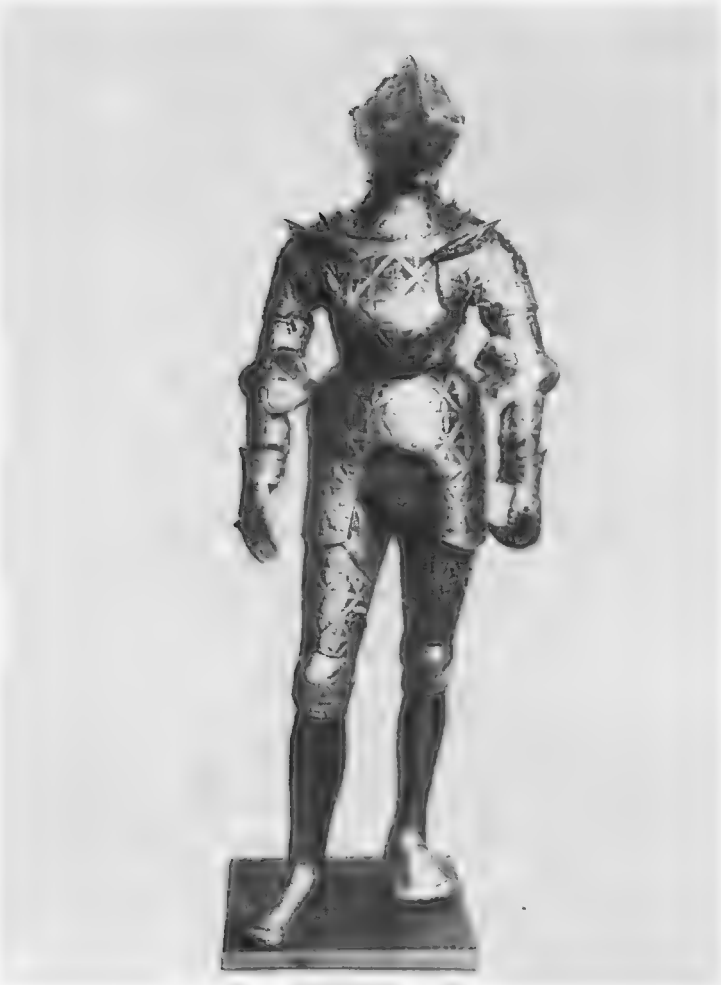

Lovagi páncél a XVI. századból

Nagyenyed – vártemplomrészlet

Nagyenyedre összehívott serege július első napjaiban már szépen gyarapodott. Nemsokára át is vonultak Dévára, ahol már a szász és székely székek, az erdélyi megyék és a nagybirtokosok bandériumai fölött tarthatott szemlét a vajda. Hogy pontosan mekkora volt ez a had, nem tudhatjuk, de abban bizonyosak lehetünk, hogy sok ezer főt számlált. Hiszen csak Brassó városa száznál több embert küldött, s egyedül a vajdahunyadi uradalomból 600 lovast hozott Pathócsy Péter, a várnagy.

Július 10-én indult meg Déváról Szapolyai, hogy a Maros folyását követve a Temesközbe siessen. Hamarosan ugyanarra az útra ért, amelyen egy hónap előtt Székely Dózsa György talpasai vonultak Temesvár felé. Báthorinak már csak pár napra való élelme volt, a vajda tehát sietett. 14-én este már meg is érkezett az ulicsi mezőre, ahonnan annak idején a keresztesek is először láthatták meg Temesvár tornyait. Másnap reggel a két ellenséges sereg harcrendbe sorakozott. Elérkezett a parasztháború döntő pillanata.

A TEMESVÁRI TRAGÉDIA

Székely Dózsa György, a tapasztalt végvári tiszt, aki a felkelés irányításában oly jó hadvezérnek bizonyult, nem tekinthetett nyugodt szívvel a sorsdöntő órák elé.

Az úri seregek szerte az országban megkezdték már a harcot a jobbágyok ellen. Még tanultak is a kezdetben kapott leckékből: mire eljött július 15-ének hajnala, a legfontosabb hadszíntereken már leverték a felkelőket. Pest, Eger, Bács, Hájszentlőrinc, Nagyvárad, Anyavár, mind azt jelentette: az urak egyre nagyobb erőket fordíthatnak a maradék parasztseregek ellen. Nyilván azt is tudta György vezér, hogy Perlek és Kolozsvár ellen is nagy úri hadak vonulnak. Akár azt is mondhatnánk: a parasztháború folytatására már alig volt remény. Hiszen még ha Dózsa visszaverheti is a vajda támadását, már csak a Temesköz, valamint egyes bihari és erdélyi területek voltak a keresztesek kezén.

Sőt! Az idősebb Szapolyai testvér vereség esetén öccse seregének segítségére is számíthatott.

Felelős volt-e György vezér a felkelés ilyen reménytelen helyzetbe jutásáért? Aligha. Az ő haditerve volt az egyetlen elképzelhető haditerv: a feudális haderőt a lehető legmesszebb és a lehető leghosszabb időre le kellett kötni Temesvártól távol. Ha az így nyert idő alatt a vár elesik, a parasztoknak már van esélyük, hogy huzamosabb ideig ellenállhassanak.

Nem a tervekben s nem is a felkelő parasztok lelkesedésében volt a hiba. A történelem törvényszerűsége, hogy a jobbágyság fegyveres harca nem győzhet a feudális állam szervezettebb erejével szemben. A kérdés 1514-ben sem lehetett más: meddig bírja a küzdelmet a parasztság, s milyen körülmények között kényszerül fegyverei letételére?

Kétségtelen, ha a júliusi úri ellentámadást legalább részben sikerült

volna visszaverni, a harc folytatódhatott, s egyféle megegyezés lehetősége közelebb került volna. Erre azonban ekkor már csak a Temesvár alatt álló főseregnek lett volna némi esélye. Ezt a sereget azonban Dózsa haditerve hetekre egy ponthoz láncolta. Hagyta volna félbe az ostromot, mikor a gyors siker reménye szertefoszlott, s igyekezett volna maga megtámadni az ellene szervezkedő Szapolyait? Nem tehette: az elvonulás vereséget jelentett volna, amely alighanem szétzülleszti seregét – s egyben elvesztette volna utolsó lehetőségét, hogy a harc folytatásához nélkülözhetetlen bázist megszerezhesse magának.

Ott kellett bevárnia a támadást, ahol állott. Csak abban bízhatott, hogy parasztkatonái ezt a próbát is kiállják: ekkor megnyílhat az út a háború tisztességes befejezéséhez. Ha nem – minden elveszett.

Július 15-ének történetét két, egymással nehezen összeegyeztethető változatban mesélik el a XVI. századi történetírók. Istvánffy Miklós nehéz veretű szavai történészek nemzedékei számára jelentették a megfellebbezhetetlen igazságot:

„Július hónap volt, amikor a legnagyobb nyári hőségben, nem messze Temesvártól, katonai fegyelemmel felfejlődött (a vajda hada) és kiegyenesített csatasorral, trombitaharsogás és dobpergés közepette az ulicsi mezőre érkeztek. György... amint meglátta az ellenséget, egy cseppet sem ijedt meg, hanem gyorsan jelt adott a csatára, a lovas és gyalogos csapatokat rendezte... Segítségére volt ebben alvezére és testvére, Gecső (Gergely) és Lőrinc pap, akik a parasztoknak már egyébként is harcra felkészült lelkét most még keményebb szavakkal ösztönözték s lelkesítve buzdították, hogy az a nap, az a harc lesz az, mely nekik és utódaiknak hatalmas dicsőséget hoz, ha vitézségükkel, jobbjukkal és győzelemmel keresik üdvüket. Ha azonban elfajzottan, rútul félve és megijedve futásban keresnek menedéket, akkor számkivetés, nyomorúság, gyalázatos akasztófa s magánál a halálnál is súlyosabb büntetés vár rájuk.

A másik oldalon a vajda csak néhány szóval buzdította övéit. Emlékezzenek rá, hogy mily sok ártatlan és becsületes, származásával és vagyonával kiváló férfiút öltek meg hallatlan kegyetlenséggel... Biztos, hogy ők, akiket bűntudatuk is mardos, nyomban megfutamodnak.

Amint ezt mondotta, a jobbszárnyat lindvai Bánffy Jakab alvezérére, a balt Kismarjai Lukácsra, öreg katonáinak parancsnokára bízta. Maga középen állott, s a csatasort annyira kinyújtotta, hogy oly hosszú volt, hogy az ellenséget szemben is, meg mindkét oldalon is megtámadhatták.

Hasonlóképpen történt ez a parasztok részén is. György a csatasor közepét tartotta, testvére és alvezére, Gecső és Lőrinc pap a két szárny élén állott.

Amidőn így felállottak a csatasorok, s nagy hévvel küzdöttek, a parasztok sokkal hosszabb ideig és sokkal ádázabban harcoltak, mint remélni és várni lehetett, s a mieink támadását oly nagy bátorsággal és erővel tartották fel, hogy a győzelem kétséges volt. Végül is a vajda a testőrséget, a székely lovasokat, a jobb lovú és fegyverzetű, a harcban jártasabb katonákat vetette be... akiknek kardjaitól amidőn igen sokan elestek, s többen megsebesülve harcképtelenné váltak, a parasztok egy kissé meginogtak, s helyükből kivettettek, s végül... hanyatt-homlok futásnak eredtek. György... ide-oda lovagolva, kiáltozva hiába törekszik a futókat visszatartani, amikor Petrovics Péter, a lovas csapatok parancsnoka letaszítja lováról, s eléggé súlyosan megsebesítve elfogja. Ezt a balszerencsét követte az, hogy Gecső is, aki akarata ellenére vett részt ebben a baljóslatú hadakozásban, élve került az ellenség kezére...

A többi parasztot az elkeseredett nemesek és a természetüknél fogva is szilaj katonák futás közben vágták és kaszabolták. A mezőt nagy halomban borították el a holttestek... Mások, s ezeknek is nagy volt a száma, fegyvereiket eldobva felemelték kezüket, s térdre hullva, könnyek között kegyelemért és irgalomért esdekeltek, de ezeket vagy nyomban levágták, vagy mint a barmokat, csordában a táborba hajtották, s ott bilincsbe verték és megkötözték. Csak kevesen, akik ismerték a helyeket és az utakat, vagy akik mindjárt az elején megfutottak, menekülhettek el. Ezek között volt Lőrinc pap is."

Szerémi György káplán Istvánffynál fél évszázaddal korábbi, de túlszínezett, pletykákkal, mendemondákkal fűszerezett, s éppen ezért általában tamáskodva olvasott elbeszélése viszont így hangzik:

„Miután egybejött a sokaság, a (vajda) megindult hadrendjével, nehéz páncélú lovassággal és huszárokkal... Hitére írt levelet Székely Györgynek, hogy ne féljen, mert én is veled vagyok a 16-dik napra. Székely György mondá a kereszteseknek:

– Imé a vajda úr jön a mi védelmünkre, imé a levél hite alatt írva, semmit se féljünk!

A kurucok azonban mondták, hogy Nagyságos urunk, ne higgyünk neki, mert Katalin ő, azaz elasszonyosodott ember. Mikor feltűntek a könnyűfegyverzetű lovasok, azt mondták, hogy ezek székelyek, kik az ő segítségükre jöttek, de mikor Székely György utóbb odanézett, ő azt jegyezte meg:

– Ez Katalin vajda.

Nem a 16-dik, hanem már az ötödik napra megérkezett a vajda Erdélyből Temesvárra seregével. S mindjárt kihirdette a kurucok népének, hogy a szegény jobbágyok menjenek haza gyermekeikhez, és gyűjtsenek télire ennivalót. A kurucok közt volt egy rác vitéz, ki rác népével hamarosan átpártolt az erdélyi vajdához. S mikor ez a Radoszláv párbajt kezdett Székely György ellen, ez haragra gyúlt a hűtelent látva, azonnal előhozatott egyet hetvenkét lova közül, gyorsan felült rá, dárdáját megforgatta kezében, és nekirontott Radoszlávnak, mindjárt levetette a földre, és fejét hátulról levágta. Ennek láttára a kurucok Jézust kiáltottak, s most már a vajda ellen is szívesen kezdtek harcolni. Székely György odaszólt lelkes népéhez:

– Nosza vitézek, ne féljetek, én előbb kikémlelem a vajda seregét, mert ravasz vagyok a harcban s ravasz a veszély kikerülésében.

A vajda újra kikiáltotta hitére, hogy egy kuruc se féljen, hanem csatlakozzék őhozzá, és jelül tűzzön süvegére zöld tölgylevelet. Mikor György nézegette a vajda népét, ennek katonái megismerték... Hamar utánasiettek gyors lovakon, s Petrovics Péter utolérte, dárdájával ledobta Györgyöt a földre súlyos, de nem halálos sebbel. Petrovics hízelgő szóval fékezte epéjét, s így szólt:

– Ne félj, kedves György testvérem, mert János vajda kegyelmes, hitemre, ne rettegj! És békésen elvezette Jánoshoz.

Mikor a kurucok vezérét elfogták, akiknek volt gyors lovuk, úgy futottak, ahogy bírtak, a gyalogosok pedig csoportosulva ellenálltak

a vajdának. Ez újra harmadszor is kikiáltotta hitére, hogy mindenki menjen haza ennivalót gyűjteni télire. De a nemesek elkezdték szegényeket karddal ütni, sebezni, lefejezni, és sokat megkötözve vittek a vajdához. Györgyöt keményen megbilincselték, s akkor Temesvárból kitörtek a többi kurucra, akikből sokat elemésztettek."

Ha jól megnézzük, a két leírás között bizony alig van valami hasonlóság. György vezért Petrovics Péter fogja el, a parasztsereg vereséget szenved – körülbelül ez minden. De Szeréminél szinte nincs is csata, a szétfutó keresztes hadnak csak töredékei állnak ellent – Istvánffynál viszont órákig tombol a harc; Szeréminél árulás zavarja meg a parasztokat, amit Szapolyai hitszegése előz meg – Istvánffynál csak a végső pillanatban inog meg a felkelők kitartása – és így tovább.

Egyszerű volna azt mondani, hogy a művelt tudós nyilván jobban ismerte a történelmet, mint az anekdotázó, mendemondákat gyűjtő káplán.

Csakhogy mindkét szerzőt rajtakaptuk már, hogy nem mindig ismerik vagy mondják el a dolgokat a valóságnak megfelelően: gondoljunk Csáky püspök és Telegdi István szerepeltetésére Dózsa budai napjaiban!

Nézzük meg tehát mozzanatról mozzanatra, mikor kinek hihetünk?

Szerémi atya különös történetét a György vezér és János vajda közötti kapcsolatról már említettük egyszer. Elég volna itt megismételni az akkor mondottakat: a két ellenfél közötti összeköttetés, különösen Szapolyai hírhedt statáriális intézkedései után, alighanem mesebeszéd. Egy baj van mindössze: a Szerémi által említett öt nap – valóság! (július 10. Déva–július 15. Temesvár.) De hogy ez végül is mit jelent, arra valószínűleg örökre ráborult a feledés homálya.

Abban viszont mindkét szerző egyetért, hogy akár meglepte Dózsát a vajda támadása, akár nem, a seregek szabályosan fölsorakoztak a harcra. Megerősíti ezt az állítást Szakolyi János furcsa története is. A nagyúr ugyanis, aki állítólag bilincsbe vert fogolyként várta kivégzését a parasztok táborában, saját bevallása szerint „nyíltan és nyilvánosan" átment az erdélyiekhez abban a pillanatban, „midőn mindkét részről csatasorba állva várták az összeütközést".

A seregek hadrendbe állnak (XVI. század)

Ugyancsak egybecseng az a részlet is, hogy Dózsát Petrovics Péter fogta el. Pusztán ott van a hiba, hogy Szerémi szerint a felsorakozás után azonnal, s utána a had harc nélkül bomlani kezd – Istvánffy szerint viszont a keresztesek meghátrálását követően történt az eset.

Kezdjük a dolgot azzal: Szerémi minden valószínűség szerint igazat mond, mikor azt állítja, Szapolyai háromszor is felszólította a jobbágyokat a békés szétoszlásra: ezt a fogást szinte valamennyi ütközet előtt alkalmazták. Nagy Radoszláv árulásának története pedig egészen bizonyosan igaz, hiszen azt Verancsics magyar krónikása is elmondja (a párbajjelenet ettől persze lehet Szerémi szüleménye). Még azt is egyformán állítják, hogy a rác hadnagy pálfordulása és halála közvetlenül a csatasorok felállása után következett be.

Ami viszont ezután következett, arról Istvánffy szép leírása nem áll a legerősebb lábakon. Leghitelesebb forrásaink, az 1514 júliusából származó királyi iratok egyenesen azt állítják, hogy a Temesvárt ostromló tábort *vérontás nélkül* oszlatták föl, s Székely Györgyöt is így fogták el. Igaz, hogy ebben lehet némi öndicsérő (vagy Szapolyai dicsőségét csorbítani akaró?) ferdítés is, de a Szerémivel való egybecsengés több, mint feltűnő!

Azt persze nem kell elhinnünk a tudálékos káplánnak, hogy György vezér ostoba könnyelműséggel felderítőként belefutott volna az ellenség karjaiba. Inkább az látszik valószínűnek, hogy a sereget a csatához elrendezendő, kíséretével együtt végiglovagolt az arcvonal előtt. Ekkor ütött pártot az első vajdai felszólítás nyomán Nagy Radoszláv, aki a jelek szerint talán Dózsa kíséretét vezette. Mire György vezérnek sikerült – saját kezével! – levágnia az áruló hadnagyot, a valószínűleg a vajda felhívását hozó Petrovics lovasai rajtaütöttek a vezérkaron.

A folytatás könnyen elképzelhető: a vezérét bálványozó s jórészt csak annak erőfeszítései révén együtt maradt parasztsereg, Dózsa elfogatását látva, megzavarodott. A kegyelemmel kecsegtető úri csábításnak most lett igazán foganatja. A csapatok egy része szétzüllött, megindult hazafelé – a seregben óriási zavar, majd pánik tört ki.

Persze, nem mindenki akart megfutni: a legelszántabb felkelők összszezárták soraikat, s legalább azt igyekeztek elérni, hogy rendezetten visszavonulhassanak. De már kevesen voltak, s egymástól is elszakadva küzdöttek. Harcuk hősies volt, de nem lehetett olyan nagyszerű, mint Istvánffy leírta. Kétségbeesett s végül teljes vereséggel végződő utóvédharc volt csupán, halottak százaival szentelve meg a tragikus nap utolsó óráit.

A győztes nemesi katonák a harc dühében még a magukat megadók egy részét is levágták, majd a szenvedélyek csillapodtával összeterelték a foglyok tömegét Szapolyai táborába. Messzebb a még idejekorán szétfutottak igyekeztek beleveszni az éj homályába. Csak néhány kisebb osztagnak sikerült együtt maradva menekülni: ezek egyenesen nyugatnak tartottak, Bácska felé. Azt hitték, ott még állnak társaik táborai. Mire beköszöntött a sötétség, az egész feudális Magyarországot félelemben tartó felkelő had megszűnt létezni.

A Dózsa-parasztháború színhelyei
Trencsén
Vág
Garam
Pozsony
Duna
Eszergom
Pásztó
Vác
Sopron
Győr
Buda
Pest
Hánta
Pápa
Székesfehérvár
Veszprém
Cegléd
Balaton
Duna
Kalocsa
Anyavár
Tolna
Baja
Szeged
Pécs
Dráva
Zágráb
Siklós
Hájszentlőrinc
Perlek
Bács
Derzs
Modrus
Dubica
Futak
Kamanc
Száva
Knin
KV 1976 - 06-0008

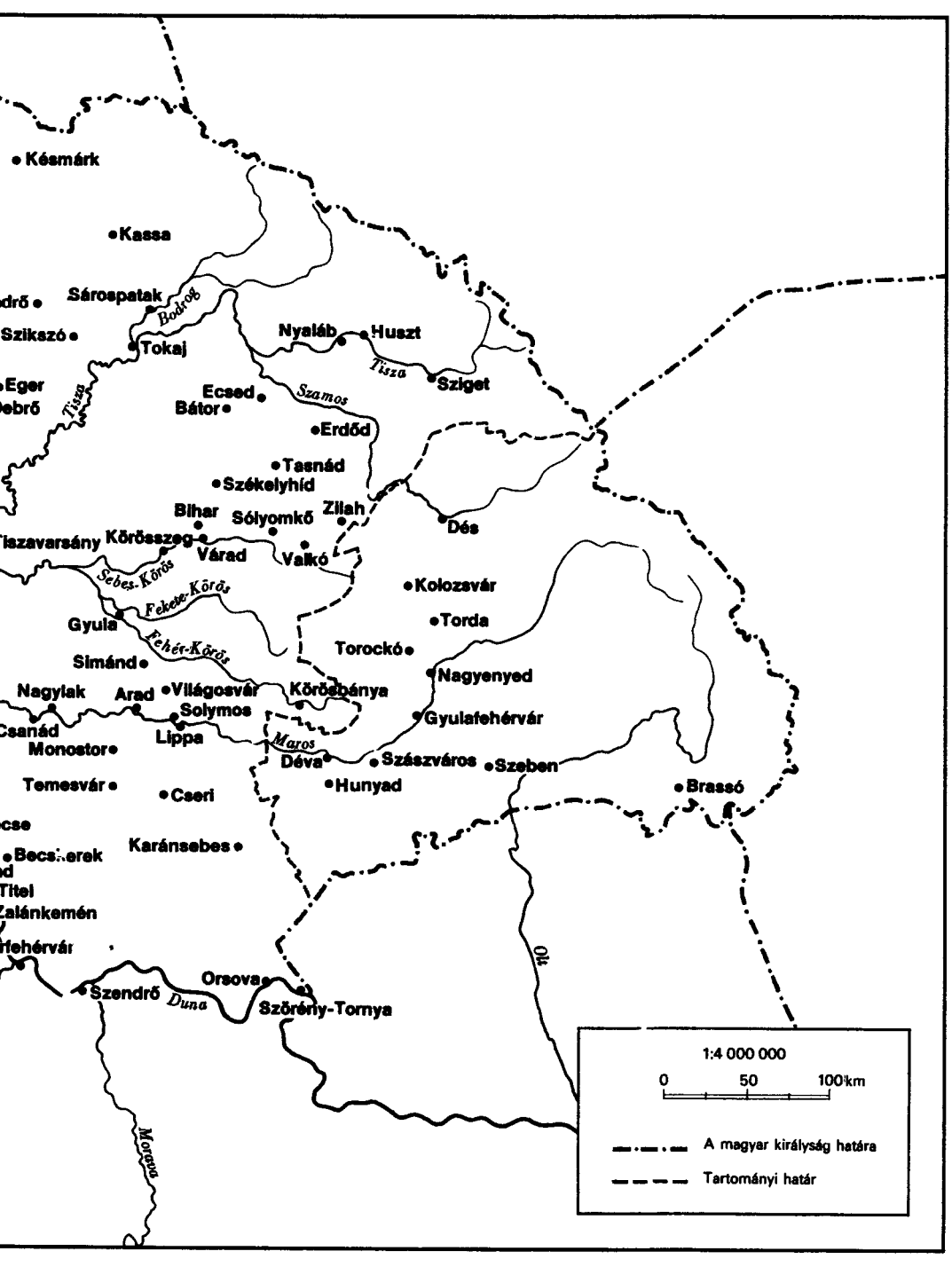
Késmárk
Kassa
Sárospatak
Bodrog
Szikszó
Tokaj
Nyaláb
Huszt
Tisza
Sziget
Eger
Tisza
Ecsed
Szamos
Bátor
Erdőd
Tasnád
Székelyhíd
Bihar
Sólyomkő
Zilah
Dés
Tiszavarsány
Körösszeg
Várad
Valkó
Sebes-Körös
Fekete-Körös
Kolozsvár
Gyula
Torda
Fehér-Körös
Torockó
Simánd
Nagyenyed
Nagylak
Arad
Világosvár
Körösbánya
Solymos
Gyulafehérvár
Csanád
Lippa
Maros
Monostor
Déva
Szászváros
Szeben
Temesvár
Cseri
Hunyad
Brassó
Karánsebes
Becskerek
Titel
Zalánkemén
Fehérvár
Olt
Orsova
Szendrő
Duna
Szörény-Tornya
Morava
1:4 000 000
0
50
100 km
A magyar királyság határa
Tartományi határ

AZ UTOLSÓ HARCOK

Temesvár, Perlek, Kolozsvár: a három legerősebb, legtöbb sikert megért felkelő sereg szinte pontosan egy időben szenvedett döntő vereséget. Perlekről és Temesvárról csak néhány kétségbeesett csoport menekülhetett fegyverben – Kolozsvár alól azonban Lőrinc pap még rendezett haddal vonult vissza Biharnak részben még mindig a felkelőkkel tartó földje felé. Hiába volt már ez is vert sereg, hiába maradt szinte teljesen egyedül az országban: az urak rettegése nem szűnhetett meg, míg létezett. Ulászló király üzente július 24-én Miksa német császárnak:

„Bár e lázadás feje már levágatott, maga a felkelés még nincs elfojtva. Még sok maradéka létezik, jelenleg különösen Várad körül, ahol most egy bizonyos Lőrinc pap, a legveszedelmesebb fajtájú ember, akivel a parasztok nagy tömege tart, szítja a zavargásokat. Ezeknek szétverésére a... vajda úr már elindult, és amennyire meg tudjuk becsülni, vagy máris szerencsét próbált ellenük, vagy egy-két napon belül meg fogja azt tenni. Mégis bizonytalanságban vagyunk, mi történt, vagy mi fog történni..."

Lőrinc hada a Kolozsvárt Nagyváradtól elválasztó, tán 150 kilométeres távolságot nyugodtan végigjárhatta július 24-ig, addig a napig, mikor a király a vele való összecsapást várta. De nem pontosan Várad felé tartott: az most már túl nagy falat lett volna számára. Attól északra egy Bihar nevű megerősített mezővárost próbált bevenni.

Szapolyai sem járt ekkor még oly közel a parasztsereghez. Győztes csapatait több részre osztotta: Bánffy Jakab a Tisza felé üldözte a menekülő kereszteseket, maga János úr Lippát és Solymost hódoltatta meg. Várad felé csak egyik hadnagya, Tomori Pál, a mohácsi csata későbbi szerencsétlen vezére sietett egy erősebb lovascsapattal. De adjuk át ismét a szót Szerémi Györgynek, aki ezúttal jól emlékezik:

„Amikor (Lőrinc pap) megtudta, hogy Tomori Pál seregével már Váradon van, ő maga a közeli Bihar városa mellett vert tábort. Megtudta Tomori Pál, hogy Lőrinc pap sok néppel van Biharban, s nem sietett ellene, noha le akarta győzni fegyverei erejével. Kihirdettette:

– Aki paraszt haza akar térni, az én hitemre és János vajda hitére meg a nemesek hitére, szabadon elmehet.

Amikor ezt meghallották, éjszaka egyenként vagy kettesével szökdösni kezdtek. Látta ezt Lőrinc pap, s megijedt. Bátorította maradék népét, és azt erősítgette:

– Ha a magasságos Isten segítségével győzünk, minden nemes megkapja a magáét...

Tomori Pál megindult. Megtudták, hogy Lőrincnek kicsiny a népe: mindkét felől szembeálltak; és megütköztek egymással. A keresztesek itt vereséget szenvedtek, Lőrinc pap Zilahra futott, a keresztesek azután mind elestek.

A parasztok végre megértették, hogy Lőrinc papot legyőzték, és egymás között tanakodva így határoztak:

– Fogjuk meg Lőrinc papot, és vigyük a vajdához, így kegyelmet kaphatunk a magunk számára.

Tehát megfogták és az erdélyi vajdához vitték, el is nyerték a kegyelmet."

Július utolsó napjaiban hurcolhatták a fogoly pap-kapitányt Szapolyai elé. S ekkorra teljesedett be a Bácskában még ellenállni próbáló felkelők sorsa is.

Az itt harcolt nagy parasztseregek vereségei után a hazamenekülő, szanaszét bolyongó keresztesek olyan tömegben járták az utakat, hogy szinte maguktól kezdtek megint csoportokba verődni. Lassanként megszületett egy újabb parasztsereg, ha igaz, egy bizonyos Mihály barát vezetése alatt. Az ő táborához csatlakozott az a néhány mindenre elszánt ember is, akinek Temesvártól sikerült átverekedni magát a Duna–Tisza közébe. Ezekkel tartott állítólag a ceglédi Lőrinc pap is. S érkeztek menekülők ez utolsó mentsvárba az Anyavár alatt fölöszlott csapatból is: őket a Perlek után Szeged, majd Szabadka irányába vonuló végvári katonaság szorongatta keményen.

Felégetett falu a Duna mentén

De nemcsak Bornemissza és a nándoriak üldözték a keresztesek maradékait: ide igyekezett Szapolyai hadának egy részével Bánffy Jakab is. Az urak most már fölényben voltak, Mihály barát hada hamarosan éppúgy eltűnt a föld színéről, mint elődei. Talán Apátinál (ma Apatin) szenvedett vereséget, ahová Istvánffy Miklós a parasztháború utolsó csatáját helyezi? Vagy valahol a Szerémségben érte utol a feudális hatalom túlereje, mint egy másik forrásunk mondja? Ma már nem lehet eldönteni. Augusztusban azonban már bizonyosan csönd volt Dél-Magyarországon is: a nagy idők letelte utáni halálos, gyászos csönd. Az állandó harcokban megkérgesedett szívű végvári katonák gondoskodtak róla, hogy ez így legyen.

„Bács megyében, Bodrog vármegyében és egyéb tartományokban szegén népet, apró gyermekeket, leánzókat, asszonynépeket, firfiakat vágának le, hogy az Heródes király ideiben lett is meg ezer olyan vérontás. Mert én szememmel láttam az dúlott morhát, hogy az gyermeket kivágták belőle. Mert mint Heródes király idejében, az rácok az gyermeket lábánál fogva felvetették, tíz darabot is csináltak benne."

De a paraszthábor nem mindenütt ért véget ilyen iszonytató, esztelen kegyetlenkedéssel. A Dunántúlon, ahol az egy tolnai körzeten kívül nem is voltak jelentősebb zavargások, egy tragikomikus jelenettel és egy különös álcsatával fejeződött be 1514 júliusa.

Veszprém megye északnyugati sarkában fekszik Hánta. Az itteni templom préposti rangban lévő papja, Boldogasszonyfalvi Ferenc július második hetében olyan híreket hallott, hogy a környék parasztjai között keresztes szervezkedés indult. Alárendeltjét, György plébánost kinevezte gazdasági ügyintézőjévé, majd egy éjjel, úgy 13-a körül, mivel állítólag felkelők törtek házára, amúgy hálóköntösben elmenekült a faluból.

Pedig a vész nem lehetett túl nagy, mert György atya a következő napokban minden nehézség nélkül tudott katonákat fogadni a prépostság pénzéből, s azokat, mint derék alattvalóhoz illik, elküldte a fegyverre kelt veszprémi nemesség kapitányának, Várkonyi Gergelynek keze alá.

Csak miután a katonák elvonultak, kezdődött az igazi baj. Futár jött a keresztesektől, követelve, hogy a hántai zsoldosokat engedje át nekik. Majd a szomszédos Győr megye üzente szó szerint ugyanezt. A plébános persze már semmit sem tehetett, mire a győriek – a nemesek, nem a felkelők! – megrohanták Hántát, földúlták, kirabolták, s maga György atya is csak gyors lábának köszönhette, hogy életben maradt!

Úgy látszik, ekkorra már a dunántúli nemesség idegei is fölmondták a szolgálatot, legalábbis másképp aligha volna érthető ez a teljesen fölösleges akció. Igaz, az idegességnek most már konkrét oka volt. Hánta környékén nemcsak néhány kóborló szegénylegény vette föl a keresztet, hanem egy nagyobb tábor szerveződött, amely egész Veszprém megyét bejárta. Július végére a győri püspök s vele nyilván a Hántán átvonuló Győr megyei nemesek, Veszprém megye s a közeli Szapolyai-várak, Pápa és Somló katonasága közös erővel vonult a felkelők ellen. A hadat a pápai várnagy, Sitkei Gotthárd vezette, a parasztok vezéreként Sós Domonkost nevezi meg Istvánffy Miklós. Az ország többi részében már rég lehullott az utolsó kereszttel díszített lobogó is – s a bakonyi felkelők ráadásul semmiféle katonai tapasztalattal sem rendelkeztek.

Sitkei tisztában volt vele, hogy a parasztok nem képesek komoly ellenállásra, s el akarta kerülni a fölösleges vérontást.

„Az ágyúkat ravaszul, de jóságosan... nem vasgolyókkal, hanem szalmával és zöld fűvel vagy ócska ronggyal és hasonló értéktelen holmival töltötte meg, s amikor mindkét fél kölcsönösen egymás látótávolába ért, kilövette rájuk. Erre oly nagy rémület fogta el a félénkeket, s az ágyúk szokatlan hangjától úgy megijedtek, bár azoknak csak dörejük és füstjük volt, hogy anélkül, hogy összecsaptak volna, fegyvereiket eldobva... megfutottak, mialatt azokat a keveseket, akik védekezni akartak, köztük Domonkost is, összetiporták és megölték."

Véletlenül összeverődött sereggel vesztett ügyért akart harcolni szegény Sós Domonkos, de a valóság irgalmatlanul elsöpörte az útból a lelkes rajongót és társait.

Ezután már csak itt-ott villant föl egy kis parázs az országban: Zágráb mellett, Erdély besztercei hegyeiben. Elszigetelt, furcsa megmozdulások ezek, egyre kevesebb közük van már a paraszthábORúhoz. Résztvevői még a keresztes hadak jelvényeit használják, de valójában már csak helyi viszálykodásokról, szokványos úr-paraszt összeütközésekről van szó, ősidőktől ismert és megszokott módon.

A BOSSZÚ

A középkori háborúskodásnak velejárója volt a kegyetlenkedés. Nemcsak az ellenség, a polgári lakosság is irtózatosan megszenvedett minden hadjáratot. Elképzelhetjük, hogy egy ilyen rendkívüli esetben, mint a magyarországi belháború, a szenvedélyek még messzebb ragadták az embereket. Míg a harc egyenlő esélyekkel folyt, egyik fél sem kímélte a másikat. A felkelés kezdetén Mezőtúr kereszteseit végeztette ki a király – erre a Vác közelében lekaszabolt nemesek halála volt a válasz. A nagylaki, szerémségi karókra a gubacsi ütközet után elfogott parasztok kivégzésével feleltek a hatalmon levők.

Mikor a küzdelem eldőlt, az urak szabad kezet kaptak dühük és bosszújuk kitöltésére. Mert más dolog az, ha idegen katonaság gyötri a föld népét, s megint más, ha a jobbágy emel kezet „természetes urára", vélték a nemesek.

Még a fegyverüket szép szóra letévő felkelők sem kerülhették el az első pillanat gyilkos bosszúját. Ha a gubacsi ütközet, a perleki tábor felosztása vagy az anyavári egyezség után nem is került sor tömeges vérontásra, a temesvári tragédia sok magát megadó jobbágy lemészárlását is jelentette. Ahol pedig komoly küzdelemre került sor, ott a katonaság nem irgalmazott. A fölégetett Hájszentlőrinc, a könnybe-vérbe borított bácskai falvak példájával akarták egyszer s mindenkorra megfélemlíteni a jobbágyokat.

Az pedig ezek után csak természetes, hogy az elfogott vezetőket a legválogatottabb módszerekkel végezték ki. Nagy Antalt Budán felnégyelték, a bihari Lőrinc papot Kolozsvár főterén máglyán megégették, István vajdát, a zalánkeméni naszádosok vezetőjét lefejezték, másokat megnyúzattak és így tovább.

Székely Dózsa Györgyre várt a legkegyetlenebb büntetés. A temesvári kivégzés történetét minden tankönyvben olvashatjuk, részleteit hűséggel írja le egy korabeli levél.

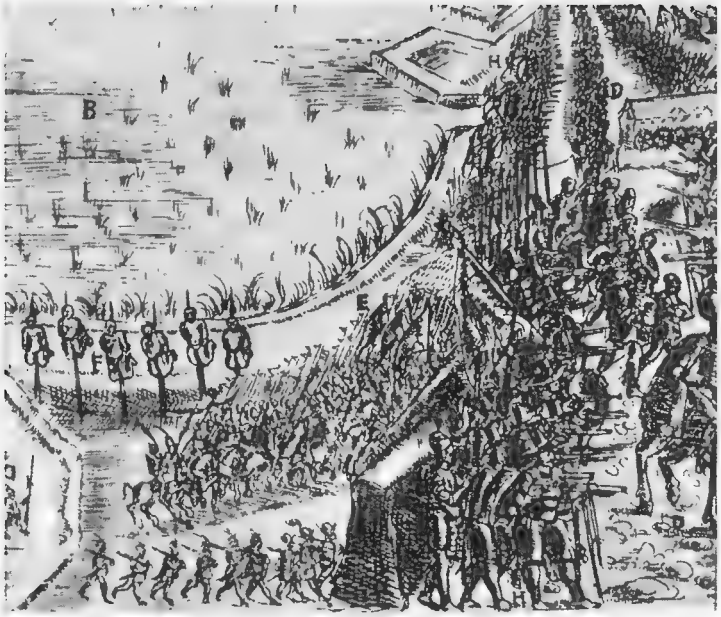

„Jaj a legyőzötteknek!"

„. . . Az őrgróf szolgája, Kristóf nevezetű, megjött a hadból, elmondotta, hogyan fogták meg Székely Györgyöt. – Először – azt mondja ez a Kristóf, és ő is a hadból a szemével látta – megfogták őt és levetkőztették, és egy magas székre ültették. Azután koronát csináltak neki egy kerékabroncsból, azután ezt a koronát izzóvá tüzesítették, és az ő fejére helyezték. És ennél a koronázásnál mintegy hatvan emberüknek táncolniuk kellett előtte és mögötte a maguk módján, és ehhez még hegedűkkel és sípokkal is zengettek az ő módjukon. És akik ott jelen voltak, barátok és papok meg egyéb tanult emberek, mindnyájan énekelték: Te Deum laudamus. És ilyen éneklés közepette az ő öccsét, akit vele együtt fogtak el, három darabra vágták az ő szeme láttára, majd azután a táncolóknak, az ő legjobb szolgáinak nyersen kellett őt enniök; szolgái ettől vonakodtak, mire hármat vagy négyet levágtak közülük, és amikor a többiek ezt látták, tátott szájjal rávetették magukat, és darabokat haraptak ki belőle. . . És miután ilyen módon harapták és falták, azután fölnégyelték őt."

Sokan hitték akkor, s hiszik még ma is: „eddig még soha nem látott és hallott" halálnem volt ez, még középkori mércével mérve is. Pedig erről szó sincsen. Egyrészt a feudális világ hóhérainak találékonysága szinte kimeríthetetlen volt, másrészt Dózsa kivégzését bizonyos hagyományokat követve rendezték meg vérszomjas bírái.

Az európai lovagkorban, ha egy hűbéres ura trónja ellen támadt, izzó koronát szögeztek fejére. György vitéz pedig lovagi rangú ember volt!

Sőt még ennél is valamivel több. 1514 júniusától kezdve Budán szilárdan hitte mindenki: a parasztok királyukká tették Dózsát. A halálraítélt fejére húzott tüzes abroncs tehát kettős jelentőségű szimbólum volt.

A vezérük testébe harapó hajdúk pedig olyan büntetés rettenetes szertartását szenvedték végig, amilyent a végvidéken láttak már né-

Székely Dózsa György kivégzése (XVI. századi) metszet

Emlékmű Temesváron, a parasztvezér kivégzésének helyén

hányszor. Pontosan húsz éve például, 1494-ben Kinizsi Pál árulás gyanúja miatt kiirtatta a „fekete sereg" keze alatt szolgáló maradékát. Kivégzésükről a következőket írja Bonfini, Mátyás korának történetírója:

„Pál pedig, midőn meghallotta, hogy a végvári katonák Nándorfehérvár töröknek való megadásáról tárgyalnak, azonnal rácsapva az összeesküvés vezetőire, irgalmatlan kínzásokkal vallatta ki bűneiket, és a legszörnyűbb, s nem tudom, valaha is hallott büntetéssel valamennyit megölette. A legocsmányabb börtönbe vetve őket ugyanis, minden egyes nap egyiküket gödölye módjára nyársra húzatta és megsüttette, és társainak étkül felszolgáltatta, s ismételten durva szidalommal tetéz-

ve a méltatlan gyötrelmet, kérdezgette őket: hogyan ízlik az árulóhús? a legutolsónak nem volt már kinek a húsát odaadni, ezt hosszú éheztetéssel... ölte meg."

Székely Dózsa Györgyöt a feudális társadalom tehát olyan módon ölette meg, ahogyan azt a kor a lázadó végvári katonával szemben megkívánta. Még azt a hagyományt is szigorúan betartották, hogy a főbűnösnek előbb végig kellett néznie társai, testvére halálát.

A parasztvezér a szörnyű kínokat páratlan lelkierővel viselte. Valamennyi szemtanú és kortárs megdöbbenve emlékezik: egy jajszavát sem hallották, s csak mikor élő húsába haraptak, hördült embereire: kutyák...

Szerémi a keresztény vértanúkhoz hasonlítja hősünket, s a keresztesek áldott népének vezére valóban egyfajta mártíriumot szenvedett végig. Megmutatta híveinek, hogy nemcsak a küzdelemben, a halálban is méltó vezér tud lenni. A lelkierőt ehhez hite mellett múltjából is meríthette. Mint végvári katonának, meg kellett tanulnia ölni és meghalni – irgalom nélkül, panasz nélkül. Ő sem kegyelmezhetett ellenségeinek – nem is kért tehát kegyelmet, s megmutatta, hogyan hal meg egy bátor ember.

A temesvári kivégzés alig néhány nappal követte július 15-ét, s nem álltak tovább fenn a vérpadok Budán, Kolozsvárott, Nándorfehérvárott sem. Ami ezután következett, az már valami más volt. Igaz, a XVI. században élt tudós történetírók válogatott rémmeséket tálalnak arról, micsoda tömegkivégzéseket rendeztek az urak, karóerdőkről, akasztott emberek fürtjeivel teleaggatott fákról s más hasonlókról olvashatunk könyveinkben. A derék historikusokat némileg elragadta a hév: annyira szerették volna érdekesen bevégezni a paraszthábo rúról szóló mondókájukat, hogy a látványos kivégzéseket megsokszorozták – függetlenül attól, mi is történt valójában.

Mert a valóság kevésbé véres, de annál kiábrándítóbban prózai zárszóval fejezte be a lázas hónapokat. A magyar földesúr ugyan többnyire rövidlátó politikusnak, elbizakodott katonának és irgalmat nem ismerő győztesnek bizonyult 1514-ben, de annyira ostoba mégsem volt, hogy lemészárolja jobbágyait. Nem mintha végre az emberség kereke-

dett volna fölül lelkében (bár erre is akadt példa), hanem, mert ezzel azokat tizedelte volna meg, akiknek munkájából élt!

A fogságba esett parasztokkal mint értékes munkaerővel bántak tehát. Egy részüket bántatlanul hazaengedték, sőt az élelmesebb urak még jó üzletet is csináltak rabjaikkal. Várday Ferenc püspök egyik, július 20-i levelében olvashatjuk: „...kiváltottam Tomori Páltól és Józsa Istvántól száz forinton ötven keresztest, Székely György bűntársait, különböző urak jobbágyait". Két aranyforint egy emberért. Vásár ez, ahol baromként tartják a parasztot. Vásár, amelyen munkaerőt vehet magának, aki gazdag, vagy zálogot szerezhet, akinek követelései voltak az illető jobbágyok uraival szemben.

Igen, követelései. Országrésznyi területen szántott végig a belháború vihara, nemesek százai siratták vagyonukat, jószágukat. Kártérítést, jóvátételt, a felelősök fölkutatását követelte minden kis és nagy úr Magyarországon. De e követelések már a parasztháború utóéletének újabb fejezetébe tartoznak.

A MEGTORLÁS

Még tartott a parasztháború, mikor Kassa városa elrendelte vámtisztjeinek, hogy ügyeljenek a hivatalaiknál áthajtott jószágra, mert sok közötte a rablott, prédált holmi. A Bajoni család alig néhány héttel azután, hogy bihari birtokaikat kifosztották, a királyi bírósághoz fordult, kérve, ítéljen megfelelő kártérítést részére.

Voltak olyanok, akik még ennél is messzebb mentek. Drágffy János Közép-Szolnok megyében elszenvedett kárai okozóit saját embereivel nyomoztatta ki, majd meg is kezdte azok megsarcolását. Az érintett földesurak, Csáky Mihály és Csáky János persze tiltakoztak jobbágyaik zaklatása miatt, s végül a királyhoz fordultak. Ulászló megintette Drágffyt: „...miután ezek a parasztok, akiknek nagyobb része, mint tudjátok, nem akarattal, hanem kedve ellenére, a veszélyektől való félelmében kelt föl, már lecsendesedtek, nem akarjuk őket teljesen tönkretenni és végsőkig elnyomni, mert az másfelől mind a földesuraknak, mind az egész országnak kárára lenne..." Amiből persze nem a „kényszerítésre" való hivatkozás, hanem az utolsó szavak a lényegesek: a parasztok büntetését nem szabad eltúlozni – hisz ha tönkremennek, velük pusztul az uralkodó osztály is.

A király aggodalmának komoly oka volt. Sok-sok nemesúr igyekezett Drágffy módjára kárpótlást keresni veszteségeiért, sőt több helyen a nemesi közösség vette kezébe a jóvátételi ügyek intézését. Szabolcs megye például mindjárt a harcok befejeztekor elrendelte: „ennek a megyének valamennyi parasztja vagy jobbágya, bárkinek birtokán él is, megadóztattassék, az így szerzett pénz egy esküdt nemesnek adassék, aki abból azon nemeseknek, akik a parasztok által károkat szenvedtek, teljes kielégítést adjon."

Ha ez így megy tovább, az amúgy is rosszul kormányzott országban teljes zűrzavar fog eluralkodni, hiszen gyakorlatilag önmaga lesz mindenki saját bírája.

Ezt pedig senki nem kívánta. A magyar uralkodó osztály saját jól felfogott érdekében úgy döntött, törvényes keretek közé szorítja a kártérítési igények ügyét. A király, tanácsosai véleményének meghallgatása után, még ugyanez év október 18-ára összehívta az országgyűlést. Igaz ugyan, hogy a hivatalos indoklás szerint annak elsősorban a déli határvédelem problémáit kellett volna megoldania, de ez nem tévesztett meg senkit. Az 1514. évi országgyűlés által hozott, hírhedtté vált törvények jó része a parasztháborúval foglalkozott, s a lázadó jobbágyok megbüntetéséről, az okozott károk megtérítésének módozatairól intézkedett.

Valamennyi idevágó törvénycikk közül a romboló hatását évszázadokon át megtartó 14. számú volt a leglényegesebb. Szövege szó szerint így hangzik:

„Ámbár mindazokat a parasztokat, akik természetes uraik ellen fölkeltek, mint árulókat, főbenjáró büntetéssel kellene sújtani, nehogy azonban annyi vér folyjon, és a parasztság egészen kipusztuljon.

1. §. Határoztuk, hogy az összes kapitányokat, századosokat meg tizedeseket és a parasztok többi felbujtóit, valamint a nemesek nyilvánvaló gyilkosait, ezenkívül a szüzeken és az asszonyokon erőszakot tevőket minden kegyelem mellőzésével meg kell ölni, és mindenütt ki kell irtani.

2. §. A többi paraszt azonban, miután a károkat és díjakat megtérítették és megfizették, személyében maradjon sértetlen.

3. §. Mindazonáltal, hogy árulásuk emléke és jelen büntetése maradékaikra is átszálljon és átmenjen, és hogy minden évszázad megtudja, mekkora bűntény az urak ellen föltámadni: ennek utána az ebben az országban bárhol lakozó összes paraszt (kivéve a királyi felséghez híven maradt szabad és fallal körülvett városokat, és kivéve azokat, kik uraik és az ország Szent Koronája mellett hűségökben kitartottak és... ebben a lázadásban részt nem vettek), elveszítvén e hűtlenség vétke miatt szabadságát, amely szerint egyik helyről a másikra költözhetett, földesurának föltétlen és örökös szolgasága alá legyen vetve."

Mindkét alaptétel ki van itt mondva: a jobbágyság köteles a harcok alatt okozott károk megtérítésére – büntetésképpen pedig elveszíti szabad költözési jogát, „örök szolgasággal" röghöz köttetik.

A többi törvénycikk voltaképpen e két alapmotívum magyarázatát és végrehajtásának módjait tartalmazza. Valamennyit fölösleges lenne elsorolni, de néhány fontosabb cikkely megemlítése nélkül nem érthetjük meg igazán az 1514. évi törvényhozás szellemét.

A 25. törvénycikk például elfödi azt a kis reménysugárt, amit a 14. tc. 3. §-a még fenntartott: a költözési tilalmat kiterjeszti az ország valamennyi jobbágysorsú lakosára, ezúttal bármiféle kivétel vagy könnyítés nélkül, egy másik pedig eltiltja a jobbágyokat bizonyos fegyverek viselésétől is.

Külön törvények sorozata intézkedett arról, hogyan kell felkutatni és megbüntetni a felkelők tisztjeit, összeszedni és hazatoloncolni a bujkáló kereszteseket, mit kell tenni azok ellen, akik akadályozzák a büntető rendelkezések végrehajtását, hogyan kell eljárni, ha az immár falujukhoz láncolt jobbágyok más községben kötnek házasságot és így tovább.

Gondoskodni kívántak arról is, hogy ezentúl semmiben se legyen különbség jobbágy és jobbágy között: kunok, jászok éppúgy ide soroltattak, mint a mezővárosok lakói; egységesítették a különböző jobbágyterheket, kilencedet, robotot zsellértől cívisig; s elrendelték feudális járulék fizetését a bérelt földek után is!

A felkelésben részt vett nemesek megbüntetését is elrendelte az országgyűlés: birtokaikat el kell kobozni, s fölosztani a károsult többi földesúr között.

Ami a papokat illeti, a bűnösöket egyházi bíróság elé utalták – de azt leszögezték, hogy ettől fogva paraszti származású férfiból ne lehessen püspök.

E büntető rendelkezésekkel párhuzamosan készültek el a jóvátételi eljárást szabályozó cikkelyek tucatjai. Minden intézkedés alapja: a megyék megszabott létszámú vizsgáló bizottságokat kötelesek választani, amelyek bejárva valamennyi érintett falvat, pártatlan jelentést készítenek a káresetekről, megállapítják a vétkeseket, s megszabják, mekkora legyen a kártérítés összege. Itt is gondoltak arra: előfordulhat,

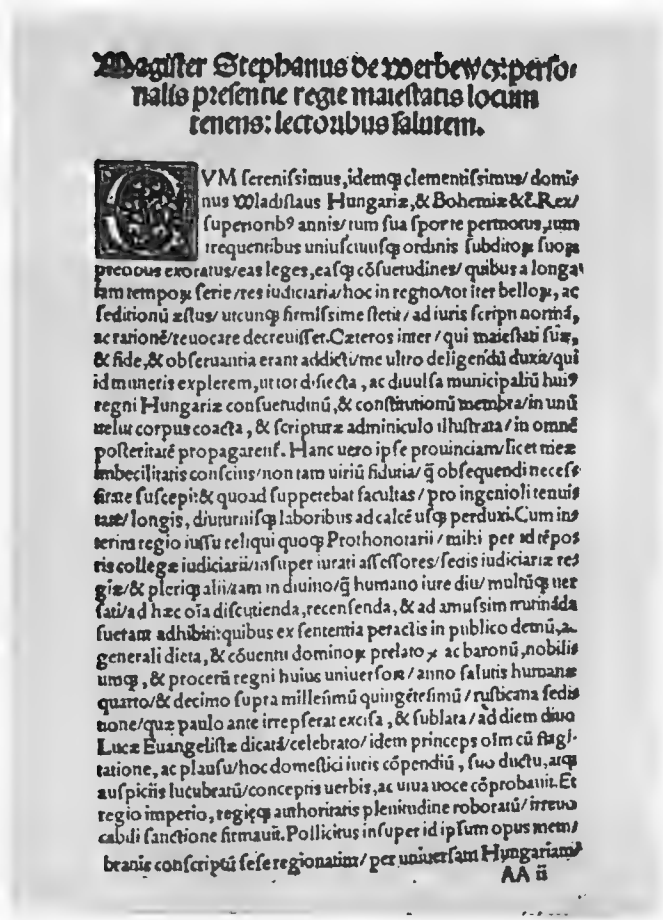

Magister Stephanus de werbewcz: perso-
nalis presentie regie maiestatis locum
tenens: lectoribus salutem.

VM serenissimus, idemq; clementissimus/ domi-
nus Wladislaus Hungarie,& Bohemie &c. Rex/
superiorib9 annis/ tum sua sponte permotus, tum
frequentibus uniuscuiusq; ordinis subditor9 suor9
precibus exoratus/ eas leges, easq; cõsuetudines/ quibus a longa-
tam temporũ serie/ res iudiciaria/ hoc in regno/ tot iter bellorũ, ac
seditionũ estus/ utcunq; firmissime steterit/ ad iuris scripti normã,
ac rationẽ/ reuocare decreuisset. Cæteros inter/ qui maiestati suæ,
& fide,& obseruantiis erant addicti/ me ultro deligendũ duxit/ qui
id muneris explerem, ut tot dissecta, ac diuulsa municipaliũ huius
regni Hungariæ consuetudinũ,& constitutionũ membra/ in unũ
uelut corpus coacta, & scripturæ adminiculo illustrata/ in omnẽ
posteritatẽ propagarent. Hanc uero ipse prouinciam/ licet meæ
imbecillitatis conscius/ non tam uiriũ fiducia/ q̃ obsequendi neces-
sitate susceperit& quoad supperebat facultas/ pro ingenioli tenuis
tate/ longis, diuturnisq; laboribus ad calcẽ usq; perduxi. Cum in-
terim regio iussu reliqui quoq; Prothonotarii/ mihi per ad rẽpos
ris collegæ iudiciariũ/ insuper iurati assessores/ sedis iudiciariæ re-
giæ/& plerique alii/ tam in diuino/ q̃ humano iure diu/ multũq; uer
sati/ ad hæc oĩa discutienda, recensenda, & ad amussim rumináda
fuerant adhibiti: quibus ex sententia peractis in publico demũ, a-
generali dieta, & cõuentu dominorũ prelatorũ, ac baronũ, nobilium
umq;, & procerũ regni huius uniuersorũ/ anno salutis humanæ
quarto/& decimo supra millesimũ quingẽtesimũ/ rustica sedis
tione/ quæ paulo ante irrepserat excisa, & sublata/ ad diem diuo
Lucæ Euangelistæ dicatã/ celebrato/ idem princeps olim cũ flagi-
tatione, ac plausu/ hoc domestici iuris cõpendiũ, suo ductu, atq;
auspiciis lucubratũ/ concepris uerbis, ac uiua uoce cõprobauit. Et
regio imperio, regiq; authoritatis plenitudine roboratũ/ irrefra-
gabili sanctione firmauit. Pollicitus insuper id ipsum opus mem-
branis conscriptũ sese regionatim/ per uniuersam Hungariam

AA ii

hogy egyes földesurak vagy tisztviselők igyekeznek megvédeni jobbágyaikat (jobban mondva saját zsebüket) az ilyen külön megterheléstől. Visszaélések elkerülése végett azt is előírták: a kiszabott jóvátételi összegeket ne a falvak közösségétől szedjék be, hanem „egyedül a vétkesek és a gonosztettek elkövetői bűnhődjenek főbenjáró ítélettel vagy a károk megtérítésével".

Nem az ekkor hozott törvények tartozéka volt, de azokkal egy időben lett közismertté Werbőczi István híres *Hármaskönyve*. A nagy tapasztalatú, tanult jogászt évekkel korábban kérte föl az országgyűlés a Magyarországon érvényes törvények összeszedésére és rendszerezésére. (Eddig ugyanis az országgyűlésen hozott törvényeket és a szokásjo-

got úgyszólván csak a szájhagyomány tartotta fenn, s így az igazságszolgáltatás működésében sok volt a zavar.) Werbőczi épp 1514-re lett készen munkájával, s azt az utolsó pillanatban kiegészítette néhány élesen jobbágyellenes részlettel. Régi jelszavát, az „egy és oszthatatlan" nemességről, most már nemcsak úgy értelmezte, hogy a nagybirtokos báró és a „hétszilvafás" kisnemes között elvileg és jogilag nincs különbség, hanem úgy is, hogy a jobbágy és a nemes között elvágott minden összekötő szálat. S minden eddigi és ekkori gyakorlattal szemben azt is kijelentette, hogy a parasztságnak az általa művelt földhöz annak művelésén és termésének learatásán kívül nincs köze: az egyedül és kizárólag a földesúr tulajdona.

Ezt a törvénygyűjteményt, amely e hírhedtté váló tételeitől eltekintve valóban példás rendbe szedte a magyar jogszabályokat, az országgyűlés jóváhagyta, és a király elé terjesztette szentesítés végett.

Így tehát a megtorlás az országgyűlés munkája nyomán szabályozott formában, a hivatalos szervek jóváhagyásával és ellenőrzésével sújthatott le a jobbágyságra. Most már csak az volt a kérdés, a magánosok túlbuzgalma s a feudális hivatalok közismert tehetetlensége végül is mennyit és hogyan tud megvalósítani a frissen hozott törvényekből?

A VÉGREHAJTÁS

1514 jobbágyellenes törvényeinek egy része rövid távra szólt, más részét viszont nyíltan kimondva évszázados használatra szánták.

Az elkövetkező néhány év alatt kellett lebonyolítani a kártérítési eljárásokat. Az urak most nagyjából egyetértettek: tisztában voltak vele, hogy ha a jóvátételt megakadályozzák, egyrészt felbőszül a károsultak tekintélyes tömege, másrészt olyan veszedelmes példa keletkezik, melynek nyomán többé nem lehet rendet teremteni úr és jobbágy kapcsolatában, viszályaiban.

Ne higgyük persze, hogy valamennyi közvetlen büntető rendszabályt maradéktalanul végrehajtottak. Igaz, a felkelés legfőbb vezetőit jórészt már jóval az országgyűlés összehívása előtt irgalom nélkül kivégezték. Azok a fontosabb szerepet játszó keresztesek azonban, akik túlélték a bosszú első föllángolását, már nem mindannyian jutottak vérpadra.

Ismét közbeszólt ugyanis a földesúri érdek: minden halott jobbágy egy munkavégzővel kevesebbet jelentett, s hacsak nem volt a gazdának valami különös oka az ellenkezőjére, bizony jól meggondolta, együttműködjön-e a hatóságokkal.

Néhány nagyon furcsa eset bizonyítja, mennyire így történt mindez. Ravazdy Pétert, a nagylaki áldozatok egyikét saját jobbágya, Kis Gergely vitte a vesztőhelyre. Kisnek volt oka utálni földesurát: pár éve ugyanis áttelepült annak birtokairól Brandenburgi György uradalmába, de Ravazdy erőszakkal visszahurcoltatta saját földjére. Kis a parasztháború után újra az őrgróf birtokaira ment, ahol be is fogadták, Ravazdy özvegye pedig hiába jelentette föl „szökött" jobbágyát, a brandenburginak esze ágában sem volt csak úgy átengedni emberünket. Még 1515 őszén is csak ott tartott a per, hogy Ravazdyné Kis visszaadását követelte – holott a törvények értelmében azt már rég ki kellett volna végezni.

Egészen hasonlóan alakult a nyírbátori Nagy György sorsa, aki

ellen – noha 1514-ben egy sor szabolcsi faluban valóban rablóként viselkedett – csak 1520-ban indult meg a vizsgálat.

Volt azután olyan földesúr is, aki a hatalommal nem mert vagy nem tudott ilyen nyíltan packázni, de fizetni mégsem óhajtott. Az ilyen úgy tett, mint Losonci Zsigmond szabolcsi nemes: mikor megtudta, hogy néhány jobbágyát a megye bűnösnek találta, megüzente gazdatisztjeinek: űzzék el a nevezetteket falvaiból. Zsigmond úr ugyanis attól tartott, hogy a végrehajtás során birtokait is megsarcolja a hatóság...

Meg kell vallani, maga a király sem járt elöl minden esetben jó példával. Az egyik frissen alkotott törvénycikk ugyanis elrendelte, hogy egyetlen bűnösnek sem szabad megkegyelmezni. Ulászlót ez nem tartotta vissza attól, hogy Torda és Dés lakosait egyetemesen fölmentse viselt dolgaik következményei alól.

Tulajdonképpen nem is kell csodálkoznunk mindezen: a feudális államokban a hatalmasok sokszor erősebbek a törvénynél. Olyan esetekben ugyanis, amikor senkinek sem volt érdeke a „vétkesek" mentegetése, az urak nem is akadályozták a jog érvényesülését.

Ugyanaz a György őrgróf, aki Kis Gergelyt körömszakadtáig védte, a számára gyakorlati hasznot immár nem nyújtó Künisch és társai ellen már nem tanúsított elnézést.

Mátyás atya, Prantner várnagy és Bodó Miklós története külön regény ebben a viharos korszakban.

Bodó uram Lippáról való dicstelen megugrása után egy időre eltűnt az idők zivatarában. Künisch és Prantner viszont, mikor György vezér személyes parancsára szabadon engedték őket, úgy vélték, legokosabb minél messzebb kerülni a harctértől. Gazdájuk biztonságos, nagy várába, Vajdahunyadra siettek tehát. Az ottani várnagy, Pathócsy Péter azonban nem örült a jövevényeknek: attól tartott, éspedig joggal, hogy Lippán és Solymoson nem mentek rendesen a dolgok, s így a két emberrel nem jó lepaktálni.

Még azt sem engedte meg tehát, hogy a várban húzzák meg magukat. A falak alatt lévő kolostorban kaptak szállást, s ott kivel találkoztak? Magával Bodó Miklóssal, aki, akárcsak ők, végül ura birtokaira menekült. Mátyás pap és a várnagy, talán hogy érdemeket szerezzen, beárul-

ták Bodót Pathócsynál, aki azt el is fogatta. A feljelentőknek viszont értésére adta, hogy jobb szeretné a hátukat látni, mire azok Szebenbe futottak. Ekkor már tudták, hogy az őrgróf számon fogja kérni viselt dolgaikat, ezért mindketten hozzáláttak magyarázkodó leveleket írni.

György úr, meghallgatva mindkét felet, a tisztét mindvégig becsülettel ellátó Prantnert békén hagyta, Künischt viszont szépen odacsukatta Bodó mellé a vajdahunyadi vár tömlöcébe. Ott ültek mindketten még 1517 őszén is, s könnyen lehet, hogy egyikük sem látta többé Isten gyönyörű napját.

Ha az egyéni érdekek az egyes szereplők sorsát ily sokféleképpen befolyásolták is, volt egy területe a megtorlásnak, ahol az új törvények sora nem maradt holt betű. A munkaerőt védték és kímélték – de a kártérítési eljárások szerte az országban megindultak, s többnyire el is érték eredményüket.

Egész sor megyében alakult meg a hivatalos vizsgáló bizottság. Oklevelek sokasága emlékeztet munkájukra, a helyszíni szemlékre, a vallomások fölvételére, a bírságok kiszabására. Úgy látszik, még ahhoz az előíráshoz is tartották magukat az emberek, amelyik megszabta: csak a vétkesek fizessenek. A bizottságok ugyanis nem személyekre, hanem falvakra rótták ki a jóvátételi összegeket – de a birtokosok már mérlegelték, melyik faluban ki fizessen. Olyanféleképpen történhetett ez, mint ahogyan Bakócz érsek zárta le tiszavárkonyi jobbágyainak ügyét. A várkonyiak földesuruk elé járulva közölték, mennyit szabott rájuk a hatóság, s kérték, a vétlenek kevesebbel terheltessenek, mint azok, akik részt vettek a felkelésben. Bakócz úgy ítélkezett, hogy az egész összeget a vétkesek fizessék meg, a többiek csak akkor adjanak pénzt, ha az előzőek nem tudnák az egész összeget előteremteni; de egy éven belül ezt az előbbiektől vissza kell kapniuk.

Előfordult persze olyan eset is, hogy a bizottság elutasította a hozzá benyújtott igényeket. Jó példa erre Dóczy Ferenc panasza, aki az egyik vára elfoglalásakor szenvedett pusztításért szeretett volna némi pénzhez jutni. A vizsgálat azonban kiderítette, hogy a várat az őrség a legcsekélyebb ellenállás nélkül adta föl – így Ferenc úrnak azt válaszolták: saját emberei voltak a hibásak, keresse rajtuk a kárát.

A fölzaklatott megyék nem egy nemese volt kénytelen igénybe venni

azon törvénycikkek védelmét, amelyek a jogtalanul kirótt jóvátételek ügyében intézkedtek. Akadt bizony sok kisebb és nagyobb úr, aki hamis vádak emelésével próbálta megtölteni üres pénzes ládáját. Egy ilyen kísérlet során még Eperjes városát is bevádolták a király előtt – holott egészen bizonyos, hogy az ottani polgárok nagyon sokat segítettek a nemesi ellentámadás megszervezésekor.

Ha a felek belenyugodtak a bizottság ítéletébe, vagy barátságosan kiegyeztek kisebb-nagyobb változtatásokban, az ügy pár hónap, esetleg egy-két év alatt végleg elintéződött.

Ha viszont valamelyik érintett sérelmesnek érezte a rá vonatkozó végzést, joga volt pert indítania a megyei bíróságok fölöttes szervei, a királyi központi bíróságok előtt.

Erre persze csak nagyobb idő elmúltával került sor. 1518-tól kezdve ismerjük az első olyan jóvátételi pereket, amelyeket a király elé föllebbeztek. A feudális igazságszolgáltatás nem hazudtolta meg közmondásos lassúságát: még 1526-ban, a mohácsi csata évében is tartott némelyik ügy kivizsgálása...

A kártérítési ügyekből végül szokványos perek lettek, az első napok véres bosszúja jogászok és instanciázó parasztok csűrt-csavart vitáiban, sikeres vagy reménytelen ügyeskedéseiben végződött. Az uralkodó osztály azonban elérte azt, ami számára mindebből a leglényegesebb volt. A parasztháború által a nemesi vagyonban ütött sebeket a parasztok verítékével begyógyították: ha nem is mindig igazságosan, de legalább a törvényeknek és a korszellemnek megfelelően.

Ez persze, emlékezzünk rá, csak az egyik része volt a jobbágyokat sújtó 1514. évi végzéseknek. A parasztság helyzetét hosszú távra szabályozni óhajtó rendelkezések már korántsem váltak olyan szerves részévé a következő évtizedek mindennapi életének, mint a fent leírt pereskedések.

Voltaképpen két törvényről van szó: a legszigorúbb költözési tilalom kiterjesztéséről minden jobbágyra és a parasztság fegyverviselésének korlátozásáról.

Az első ezek közül a köznemesség régi, bár nyíltan ki nem mondott óhajának felelt meg. A kisbirtokosok már jó egynéhány éve próbálkoztak a költözés korlátozásával. Hiába emelték azonban most törvény-

erőre akaratukat, azt a valóságban nem tudták végrehajtani. Vannak jelek ugyan, amelyek arra mutatnak: a jobbágyok mozgásszabadsága valóban korlátozódott némileg az 1514-et követő években. Azt azonban nem lehet megállapítani, mennyire az új rendelkezések és mennyire a kisbirtokos nemesség régi, közismert törekvéseinek következménye ez. Mert hivatkozni ugyan mindig hivatkoztak a hírhedt 14. törvénycikkre – de a jobbágyköltözés tényleges megszüntetéséhez még közel százéves szívós harcra volt szükség.

Az 1514-et követő esztendőkben legfeljebb megnehezedett, de nem lett lehetetlen a parasztok helyváltoztatása. Ha többször is kellett szökéshez, cselhez, a kiszemelt új földesúr segítő kezéhez folyamodni, mint korábban, a költözés megszokott dolog maradt. Olyannyira, hogy idővel az általános és teljes tilalom egy időre értelmét veszítette. Végül vissza is vonták a nevezetes rendelkezést: 1530-ban Szapolyai János király, 1548 körül I. Ferdinánd király hozatott erre törvényt. Majd csak 1608-ban kerül vissza a röghöz kötés a magyar törvénykönyvbe.

Ami pedig a lefegyverzést illeti, azt soha senki sem vette komolyan. A földesurak szomszédaikkal való állandó összezördülések közepette éltek (akár magánháborúknak is nevezhetnénk néhányat ezekből), s birtokaik védelmére nem mondhattak le saját jobbágyaik fegyveres segítségéről. A korabeli oklevelekben számtalan hivatkozást találunk fegyverviselő, fegyverforgató jobbágyokra. S maga az állam is tudomásul vette ezt a tényt. 1521-ben, 1526-ban, az országra szakadt nagy veszedelem idején a király elrendelte a parasztság hadba hívását is. A mohácsi csata utáni hetekben a török túlerő csak komoly erőfeszítésekkel tudta fölszámolni a rögtönzött paraszthadakat: fegyverben tehát a falvakban sosem volt hiány.

Valójában tehát a két nevezetes rendelkezés papíron maradt. Furcsának tűnhet a dolog, hiszen ha egyszer az országgyűlés, a király és tanácsosai törvényként fogadnak el valamit, az ember azt várhatná, hogy rajta lesznek annak teljesítésén is. Mégsem így történt, s ezt csak a magyar belpolitikai helyzet alakulásával magyarázhatjuk.

MAGYARORSZÁG ÉS URAI A PARASZTHÁBORÚ UTÁN

A parasztfelkelés heves vihara egy belsőleg zilált, pártharcokkal, gyönge kormánnyal megvert országon szántott végig. S mint ahogyan annak bekövetkeztében is volt szerepe e gyöngeségnek, maga az esemény sem múlhatott el nyomtalanul az uralkodó osztály életében.

Először is alaposan megváltoztak az erőviszonyok a budai királyi udvarban. 1514 eseményeinek fő vesztese államférfiaink közül kétségkívül Bakócz Tamás volt.

A nagyralátó esztergomi érsek végleg lemondhatott Rómával kapcsolatos álmairól. A keresztes vállalkozás csúfos kudarca európai tekintélyét egyszer s mindenkorra tönkretette. Hiába tervezte annak idején, hogy még visszatér az örök városba: most már nem volt értelme odamennie. Nem is látta soha többé Róma falait.

Legalább ugyanekkorát bukott a magyar belpolitikában is. A keresztes hadjárat tervét ő hozta magával, személyes ügyeként erőszakolta rá a királyi tanácsra. Minden abból származó bajért neki kellett viselnie a felelősséget; vetélytársai és ellenfelei pedig nem sajnálták a fáradságot, hogy minél jobban bemártsák a főpapot.

Bakócz május 24-i kikényszerített meghátrálása után egy ideig tehetetlenül gubbasztott Esztergom biztos falai mögött. Annyira elkeseredett, hogy szinte szóba sem állt senkivel. Egy általa elintézendő ügy iratára jegyezték rá ezekben a napokban: a papírt nem mutathatták be a bíborosnak „mert nagyon felkavarta a sok gazság és gyilkosság, amelyet a keresztesek elkövettek, és a csanádi püspök halála, akit karóba húztak több tekintélyes nemessel együtt".

De az érsek-legátus nem az az ember volt, aki ilyen könnyen belenyugodott volna kudarcába. Alig ültek el a belháború utolsó hullámai, megpróbálta föltámasztani a keresztes mozgalmat. Levélben fordult Miksa császárhoz, engedné meg mégis a bulla kihirdetését Németországban, augusztus 18-án pedig fölhatalmazta Simon modrusi püspö-

A mai Esztergom a romos várral

köt, hogy Horvátországban és Dalmáciában meghirdethesse a török elleni szent háborút.

Az öreg főpap szemmel láthatóan elvesztette arányérzékét. Hiszen ki lett volna olyan felelőtlen, hogy 1514 után alig pár hónappal újrateremtse a parasztseregeket? Miksa nem is válaszolt, Simon püspöknek pedig tekintettel kellett lennie a szomszédos Velence véleményére, hiszen várai egy részét csak annak pénzén tudta fenntartani. Márpedig a kereskedő-köztársaság kormánya már 1514 tavaszán értésére adta a budai udvarnak, hogy értelmetlennek tartja a török provokálását; most pedig, hallván Tamás érsek újabb lépéseiről, kereken megüzente Dalmáciába: meg ne moccanjanak.

Simon püspök jónak látta kereken letagadni, hogy Bakócztól bármiféle megbízást kapott volna...

Hiába is kapkodott már a bíboros ilyen szalmaszálak után. Idehaza ő volt a bűnbak, s a vádakat semmiféle mesterkedéssel nem moshatta le magáról. Nyíltan fejére olvasták: csakis önző céljaihoz volt szüksége erre a hadjáratra, amelyet azután saját ügyetlensége züllesztett parasztháborúvá. II. Ulászló igyekezett mentegetni öreg tanácsadóját: hivatalos igazolást állított ki arról, hogy „Bakócz Tamás kardinális Magyarország javára és az ország nemessége szándékának megfelelően osztotta ki a keresztet az ország lakosainak". Annyiban ugyan igaz volt ez, hogy a királyi tanács áldását adta annak idején a római indítványra – de ez azokat a nemeseket, akik kezdettől fogva ellenezték az egészet, s utólag igazolva is látták magatartásukat, érthetően hidegen hagyta.

Bakócz Tamás politikai veresége jóval több volt egyéni kudarcnál. Ha nem is számított már az utolsó években vezető államférfinak, a leghatalmasabb urak egyike volt, s Rómából hazatérve pár hónapig megint neki engedelmeskedett az ország kormányzata. A felelősség, amely vállaira nehezedett, jelentős részben áthárult azokra is, akik hozzásegítették a keresztes háború megindításához. A németbarát főúri klikk tagjai voltak ezek: Bakócz mellett ők lettek a bűnbakok a parasztfelkelés kitöréséért.

A velük szemben álló erők ugyanakkor megerősödtek a háromhónapos vérontás alatt. A kisnemesség és Szapolyai eleve tiltakoztak a keresztes hadjárat terve ellen – most tehát ők számítottak bölcsnek és előrelátónak. A felkelés letörésében az oroszlánrészt Szapolyai János vállalta magára Erdély megvédésével és Temesvár fölmentésével; a mellékhadszíntereken pedig a kisnemesség csapatai egyenrangú munkát végeztek Bornemissza udvari lovasaival, a végvári őrségek királyi katonaságával. Sőt a nehezen összeszedett, viszonylag nagy királyi sereg is jórészt Szapolyai-katonákból állott: Szapolyai György ötezer emberéből.

Úgy látszott, döntő fordulat következik a magyar politikai életben: Szapolyai János visszaszerzi 1514 tavaszán elvesztett befolyását, a köznemesség pedig újból beleszólhat majd az ország irányításába.

Bakócz, Bornemissza, György őrgróf és társaik megrettentek. Ha

egyszer a király János vajda befolyása alá kerül, s az a köznemesség támogatását is megszerzi, olyan erős kormányzat jöhet létre, amelyet ők többé meg nem dönthetnek. Ahhoz pedig egyikük sem volt elég önzetlen, hogy belássa: az országnak nagyobb szüksége van erőskezű vezetésre, mint az ő személyükre.

De hát hogyan állítsák meg ellenfeleik előretörését, mikor sem tekintélyük, sem fegyverük sincs elegendő? Egyetlen eszköz maradt a kezükben, a teljes gyámkodásuk alá került II. Ulászló. De hát az árnyékkirálynak magának sem volt becsülete alattvalói szemében!

A tényleges hatalom mindig is szorosan összefüggött azzal, kinek van több katonája. Bakócz és Bornemissza németbarát tábora augusztus utolsó napjaiban éppen e téren váratlan segítséget kapott.

Hónapok óta könyörgött a magyar kormány a cseh és sziléziai társországoknak segítségért – a parasztok ellen. Bertalan münsterbergi hercegnek nagysokára sikerült is hat-hétezer zsoldost kicsikarni az ottani kormányoktól, s mire Dózsát Temesvárott halálra kínozták, meg is indult velük Buda felé. Augusztus 23-án ért az országhatárra – s nyilván maga lepődött meg legjobban, hogy ezzel fogadták: a parasztokkal közben sikerült végleg elbánnunk, de azért hercegséged jöjjön csak, hadaira nagy szükségünk van.

Közel másfél hónapig állott Magyarországon a cseh-sziléziai katonaság. Miért? Minden bizonnyal azért, mert csak a sok ezer zsoldos jelenlétében érezte magát biztonságban Ulászló király saját elégedetlen alattvalóival szemben. Az udvar ugyanis sehogyan sem akarta belátni, hogy vereséget szenvedett. Úgy akartak kormányozni, mintha mi sem történt volna. A parasztháború szörnyű pusztításait orvosolandó, egy nagyúri tanácskozást hívtak össze, amelyen a kisnemesség megkérdezése nélkül akartak dönteni a teendőkről.

Egyetlen baj volt csupán: a király nem tudta fizetni Bertalan herceg zsoldoshadait, hiszen ezen a nyáron a kincstár nemigen szedhetett adót Magyarországon. A főurak többsége – s közöttük az udvar hatalmasságai is –, az elszenvedett károkat nyögte. Annak kellett tehát előteremtenie a szükséges pénzt, aki leginkább rászorult az idegen katonaság védelmére: vagyis magának Tamás érseknek. Milyen drága lett ez a jól induló esztendő a bíboros számára!

A cseh-morva csapatok jelenléte egy ideig megfelelő védelmet is biztosított az udvari klikk számára. Hosszú távon azonban ez nem lehetett megoldás: egy országot nem lehet saját uralkodó osztályának akarata ellenére kormányozni. A feszültség nőttön nőtt, még a király ellen is merényletet kíséreltek meg.

Ráadásul az esztergomi érsekség kincstára sem volt feneketlen, a zsoldosokat előbb-utóbb szélnek kellett ereszteni.

Egyre többen kényszerültek belátni, hogy az egymásra acsarkodó pártok lecsendesítése, a bosszúért lihegő s önmagát ököljog alapján kártalanító kisebb-nagyobb urak okozta zűrzavar eloszlatása, a gazdasági és társadalmi bajok orvoslása csakis az uralkodó osztály egészének együttműködésével oldható meg. A végső jelet Szatmári György alkancellár adta meg. A főpap-politikus maga is tartott ugyan a köznemesség követeléseitől, de ugyanakkor várta az alkalmat, hogy visszafizessen Bakócznak az áprilisi vereségért.

Az ország második leghatalmasabb főpapjának nyilvános fellépése Bakócz ellen végül állásaik feladására kényszerítette a király udvaroncait. Az idegen zsoldosokat hazabocsátották (elvonultukban még végigfosztogatták az országot Budától Trencsénig) – Ulászló király pedig a főúri gyűlés helyett végre összehívta az országgyűlést.

Még utolsó kísérletképpen arra szerette volna Ulászló rávenni a rendeket, hogy a diétán (az országgyűlésen) egyedül a török elleni védelemmel foglalkozzanak, de mint már tudjuk, ott bizony elsősorban a parasztháborúról volt szó.

Ha jobban megnézzük a már ismert, parasztellenes törvényeket, hamar rájöhetünk: már ezek is magukon viselik a diadalt ülő köznemesi tábor kézjegyét. A költözési jog eltörlése az ő régi álmuk; a jobbágyterhek egységesítése a mezővárosok számukra káros kedvezményeit csonkította meg és így tovább.

Ezek után egészen természetes, hogy az országgyűlés politikai döntései már leplezetlenül a kisbirtokosok előretörését volt hivatva szentesíteni.

Kimondták, hogy a lázadó nemesek földjét a kárt szenvedett nemesek között kell szétosztani, főúr ne kaphasson részt belőle. Elrendelték, hogy valamennyi, a főuraknál zálogban lévő királyi jövedelmet azonnal

vissza kell szolgáltatni a kincstár kezelésébe. (Itt egyetlen kivételt megengedtek: Szapolyai János, érdemei fejében, a következő évi hadiadó egyötödét magának követelhette.) Törvénybe iktatták, hogy a királyi személynök – az a főbíró, aki a király személyét helyettesítette a legfőbb törvényszéken – többé ne lehessen egyházi személy.

Megtiltották, hogy egy főpap egyszerre több egyházi méltóságot is betölthessen, hogy a kincstartó azonos lehessen a horvát bánnal (ugyanis mindkettő Beriszló Péter veszprémi püspök volt), s hogy egyáltalában, parasztból (Bakócz is az volt!) többé ne lehessen főpap és így tovább.

Főurak és főpapok egyaránt szívhatták a fogukat. Ha a nemesi tábornak sikerült érvényt is szerezni az új törvénycikkeknek, a bárók elveszítik bevételeik nagy hányadát, az eddig főpapok által betöltött fontos méltóságok pedig nyilván a Szapolyai-párt kezére jutnak. (Hogy az egyházi hatalmasok jártak a legrosszabbul, az elsősorban Bakócz tevékenységének volt következménye.)

Nem is csodálkozhatunk tehát azon, hogy a király a törvények elé írt bevezetőben nyíltan megmondja, hogy „főpap urak" több rendelkezéshez nem járultak hozzá; s hogy ennek az előszónak szavai mögött végig érezhető a király fanyalgása.

Szapolyai és párthívei papíron tehát teljes diadalt arattak, ez azonban nem jelenti azt, hogy a valóságban is végleg felülkerekedhettek. Emlékezzünk arra, hogy még a parasztellenes törvényekből is csak azok váltak élővé, amelyekkel az uralkodó osztály egésze egyetértett.

S valóban, az arisztokrácia ellen hozott intézkedések egy része éppen olyan hatástalan maradt, mint az említett többiek. A nagybirtokosok földéhségét nem tüntethette el egy országgyűlési határozat. Perényi Gábor, Podmaniczky János, Werbőczi István, a Bánffyak, a Báthoriak, hogy csak a legismertebb eseteket említsük, tucatszámra adományoztatták maguknak a lázadó nemesek vagyonát. Még attól sem riadtak vissza, hogy hamis vádakkal illessenek néhány családot. A legnagyobb méretű ilyen tisztességtelen akció vagy 40–50 máramarosi kisnemes bevádolása volt, amit Perényi Gábor és Werbőczi indított meg, de amelyet végül sikerült az érintetteknek kivédeni. A legtanulságosabb eset viszont a már említett sásvári Veres Gergely ugocsai kisnemesé.

Veres Gergely az 1514-et megelőző években megyéje nemesi mozgalmának egyik vezetője volt. Támadásaival sokszor keserítette meg a főispán, Perényi Gábor napjait. Most a nagyúr visszaütött. Rávette egyik hívét, vádolja be Verest: ő maga volt az a bizonyos „Körmös hadnagy", aki Nyaláb vára körül a parasztokat vezette.

Veres csak évekig tartó keserves pereskedéssel tudta tisztázni magát – Perényi pedig végül a Szabolcsban, Szatmárban megkaparintott nemesi földekkel vigasztalódott. Mert ha e két esetben kudarcot is vallott, mind ő, mind fent említett társai sok vétkes és ártatlan kisnemest tettek földönfutóvá. Mert bármit mondott is a törvény – a király sosem feledkezett meg legszemélyesebb híveiről.

S ahogyan pusztába kiáltott szó maradt az elkobzott birtokok eladományozását szabályozó törvény, ugyanúgy holt betű maradt az 1514. évi országgyűlés annyi egyéb rendelkezése is.

Különösen szomorú, hogy a legkevesebb hatásuk azoknak a törvénycikkeknek volt, amelyeket a központi hatalom megerősítésére szánt a köznemesség. Ezt a réteget a parasztháború eléggé megtanította arra, hogy az ország belső és külső rendjét csak erős kormányzat állíthatja helyre. De hiába vélték úgy az országgyűlés hangadói, hogy a király megragadja majd a fölkínált lehetőségeket. A tunya uralkodó változatlan egykedvűséggel tűrte, hogy valamennyi jó szándékú rendelkezés végrehajtatlan maradjon. Nem kerültek vissza az elzálogosított királyi jövedelmek, nem szüntették meg a néhány kivételezett nagyúr álláshalmozását sem.

Így végül csak egyetlen ember tudott tőkét kovácsolni magának abból, ami 1514 nyarán történt: Szapolyai János. Az szinte csak mellékes dolognak tűnt, hogy ő maga is sikerrel gyarapította vagyonát akképpen, hogy Lippát és Solymost nem adta vissza György őrgrófnak. Az igazi nyereség a hatalom visszaszerzése volt.

Erdély vajdája 1514 végére kibuktatta hivatalából a főpapok elleni törvények miatt neheztelő Szatmári György alkancellárt, s személyes hívét, Frangepán Gergely kalocsai érseket állította helyére. Eltávolította az udvari klikk legfőbb gazdasági szakemberét, Thurzó György kamaraispánt is.

Úgy tűnt, Szapolyai végképp megnyerte a játszmát. Föléledt a szóbe-

Szapolyai János

széd: legjobb lenne, ha Ulászló király őhozzá adná feleségül leányát, Anna hercegnőt. Könnyen lehet, hogy maga a vajda is gondolt erre a házasságra. Senki sem kifogásolhatta származását: anyja egy sziléziai hercegi családból született, húga Zsigmond lengyel király hitvese volt. Ha most ő maga Ulászló veje lesz, egyszer s mindenkorra eltávolíthatja annak udvarából németpárti vetélytársait.

A már legyőzöttnek hitt ellenfél azonban éppen onnan kapott segítséget, ahonnan Szapolyai maga várt támogatást: a krakkói udvartól. Zsigmond király tanácsadói úgy találták, számukra veszélyes lenne, ha Magyar- és Csehország teljesen szakítana a Habsburgokkal. Miksa

császár nyilván a Jagellók ellen fordulna, vélték, s így Lengyelország az állandó orosz háborúk mellé még egy német háborút is kapna. Ezenkívül, érveltek tovább, Magyarországnak sem válik kárára, ha alkalomadtán számíthat a Habsburgok segítségére.

Zsigmond tehát buzdítani kezdte testvérét, erősítse meg Miksa császárral való barátságát. A németpárti udvaroncok és nagyurak megragadták az alkalmat, s maguk is noszogatni kezdték Ulászlót. 1515 nyarán még Bakócz is kilépett visszavonultságából, hogy támogathassa Zsigmond tervét. Még ez évben létrejött a Habsburg- és a Jagelló-dinasztiák szerződése, melyben elhatározták: Miksa egyik unokája, Ferdinánd feleségül veszi Anna hercegnőt; Lajos trónörökös pedig Ferdinánd húgát, Mária főhercegnőt.

Nem ez volt az első olyan diplomáciai megállapodás, amely összekapcsolta a két uralkodócsalád, illetve országaik sorsát. Korábban olyan egyezségek is születtek, melyek értelmében bármelyik dinasztia kihalása esetén a másik örökli birodalmaikat. De míg az 1515-öt megelőző szerződésekből nem sok valósult meg, a mostani eredményeképpen lépett a magyar trónra 1526-ban I. Ferdinánd, s lett a Habsburg-dinasztia 400 évre hazánk ura.

Hogy a sors így fordult, az persze nemcsak a tárgyalgató diplomatákon múlott. Szapolyai János azonnal fölismerte, hogy a bécsi tárgyalások ellene irányulnak, de a külpolitikába nem szólhatott bele. Egyet viszont még tehetett: megkísérelhette tovább fokozni személyes nimbuszát.

Elhatározta tehát, hogy újra megtámadja az al-dunai török várakat. Szövetségeseivel, Báthori István temesi ispánnal meg a két nándorfehérvári bánnal egy Zsarnó nevű kisebb erősséget fogott ostrom alá.

A számítás kétségtelenül jó volt. Az udvar évtizedek óta balsikert balsikerre halmoz a déli hadszíntéren – ezzel szemben kiárusítja az országot a Habsburgoknak anélkül, hogy ezért tényleges segítséget kapna cserébe. Ha tehát csak nagyon csekély sikert ér is el ez a rögtönzött hadjárat, a bécsi megegyezést mindenki gyáva kibúvókeresésnek fogja minősíteni, és végrehajtására nem kerül sor. A Habsburg-házat kölcsönökkel támogató német Fugger-bankház magyarországi megbízottja és Velence budai követe egyaránt így vélekedett! Az előző ezt

írta főnökének: ha a vajda győz Zsarnónál, „úgy a magyarok visszakövetelték volna Annát... és a vajdának adták volna, és semmi sem lett volna a szerződésből". Az utóbbi jelentése pedig így summázta a helyzetet: „... ha sikerült volna neki győzelmet aratnia, ezzel a dicsőséggel eljutott volna az uralkodáshoz is, és megkapta volna a király leányát is feleségül."

Szapolyai túl sok vezér által vezetett támadása azonban vereséggel végződött. A törököt nyilván nyugtalanította az 1513-as szendrői ostrom és az 1514-es kísérlet. Ennek megfelelően fölkészülve várta az újabb rohamot. Szapolyai dicsőségén nagy csorba esett, s a tárgyalások eredményeinek megsemmisítésére nem gondolhatott többé.

Egyfajta egyensúly jött létre e két szemben álló politikai erő között. 1516 elején, II. Ulászló halálakor a gyermek II. Lajos mellé a két legmeggyőződésesebb Habsburg-barát főúr kerül gyámnak: Bornemissza János és György brandenburgi őrgróf. A kormány többi tagja azonban jórészt Szapolyai híve, vagy Perényi Imre nádorral a lengyel király sugalmaira hallgat. Még a köznemesség is beleegyezett ebbe a kormányátalakításba. Ha 1514-ben oly nagyra nőtt reményeik nem is teljesülhettek, ha az általuk kierőszakolt törvényeket a főurak nem is voltak hajlandók figyelembe venni – ez a kölcsönös engedményeken alapuló új rendszer legalább nem fenyegette őket újabb kudarcokkal.

A következő néhány évben ez a sokszínű koalíció vezette az országot. Amint ilyenkor lenni szokott, a sok bába között elveszett a gyerek. *Magyarország maradt, amilyen 1514 előtt volt:* gyönge, rosszul kormányzott állam, amelynek egyre kevesebb reménye van a török feltartóztatására.

Hazánk sorsának pedig ez, a török háború volt a kulcskérdése. De hát a feudális haderő nem változott semmit. Vitéz volt, de fegyelmezetlen és kis létszámú. A népfelkeléssel végzett kísérlet pedig a parasztháborúba torkollott.

Sokszor és sokan leírták már: Mohács egyenes következménye az 1514-et követő megtorlásnak, hiszen a lefegyverzett, elnyomott nép nem sietett többé urai segítségére – igaz, azok nem is hívták.

Az állítás tetszetős, csak éppen nem eléggé átgondolt. Láttuk, a

Török lovasság

parasztságot valójában sohasem fosztották meg fegyvereitől, sőt a török ellen ismételten fegyverbe is hívták (1521, 1526), s az, ha későn is, de kardot rántott otthona védelmére. 1514 következményei inkább csak részletkérdésekben hoztak változást. Keresztes tömeg mint önálló seregrész hadba hívása nyilvánvalóan senkinek nem jutott eszébe többé; a felkelés emléke tehát valóban belejátszott abba, hogy például 1526-ban csak egyes körzetekben alakult ki helyi ellenállás a hódítókkal szemben.

De nem ez a lényeg. 1514 legfontosabb tanulságait csak az utókor vonhatta le, s ezek a tanulságok a középkori Magyarország pusztulása előtti utolsó látleletként állnak előttünk.

Először is: bebizonyosodott, hogy a népfelkelés saját katonai értéke csekély. Ezzel nem kívánjuk lebecsülni a keresztesek személyes bátorságát vagy a felkelés vitathatatlan szép győzelmeit Váradnál, Kamancnál, Nagylaknál és másutt.

Európa többi parasztháborújában valóban soha nem került sor hasonló, nyílt mezőn kivívott parasztgyőzelmekre, mint ahogyan Székely Dózsa Györgyhöz fogható képességű katonai vezetőt sem sokat találunk azok élén.

Az egészet tekintve ezek mégis csak részsikerek, melyeket kis létszámú, elbizakodott ellenséggel szemben vívtak ki. A jobbágysereg ellenállása a legtöbb helyen néhány hét alatt megtört, s csak a legnagyobb gócok tartottak ki – de azok sem tovább két hónapnál. Pedig velük

szemben Európa egyik legziláltabb, legrosszabbul kormányzott feudális államának nemessége állt csupán!

Tegyük persze hozzá: ha az önkéntes paraszti tömeg önmagában gyöngének is bizonyult – éppen a részsikerek láttán joggal föltételezhetjük: a rendes katonasággal együttműködve, használható kisegítő csapatokat lehetett volna belőle kialakítani. (Amint a török seregben is létezett ilyen kiképzetlen emberekből összeállított hadtest.) Ehhez azonban nem voltak meg a feltételek. A jobbágyság, mivel élete a földhöz kötötte, nem vállalkozhatott hosszabb háborúk végigharcolására. Ki lévén zárva a politikai életből, semmiféle szervezete nem volt, így önmaga képtelen volt saját erejének mozgósítására. Hiszen most is *külső erő* hozta létre a majdani lázadó táborokat.

Közben viszont az uralkodó osztályról is bebizonyosodott, hogy nem rendelkezik a tömegek harcba állításához szükséges képességekkel. A keresztes kísérlet visszájára fordulása voltaképpen újabb, mindennél súlyosabb figyelmeztetés: a magyar társadalom egésze kritikus időszakot él át, melynek megoldására kevés a kilátás.

Ez a látlelet második fontos megállapítása. A feudális vezető osztály még 1514 nagy megrázkódtatásának hatására sem tudta rendezni sorait. Az évtizedek óta húzódó politikai válság mélységéről árulkodik

A török elfoglalja Nándorfehérvárt

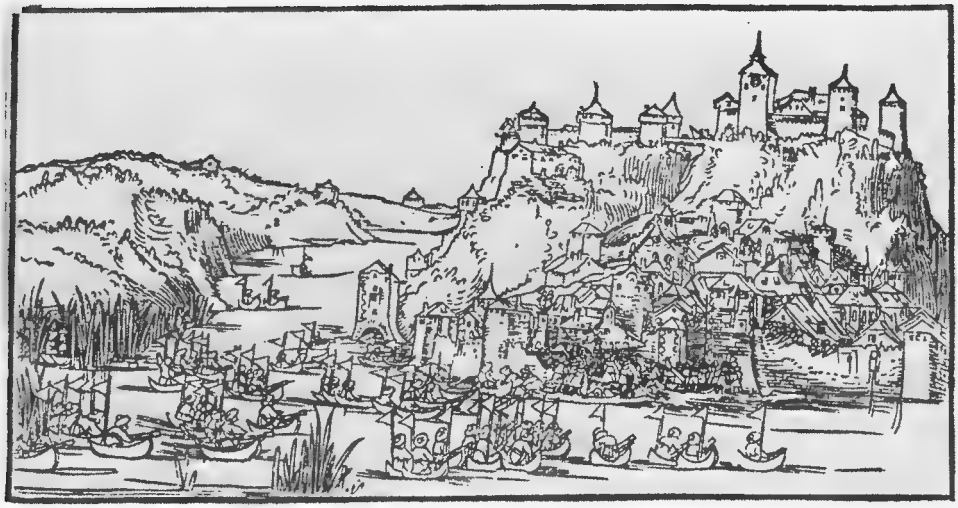

ez a tény, arról, hogy a magyar állam gyöngeségének nem a felszínen látható személyi és csoportellentétek voltak az előidézői, hanem a társadalom teherbíró képessége és a rá váró feladatok közötti föloldhatatlan ellentmondás.

Ezek szerint 1514 és következményei nem gyakoroltak, nem gyakorolhattak döntő hatást Magyarország sorsának alakulására. Láttuk, még a jobbágyság állapotán sem fordítottak különösebben.

Mi adja akkor a parasztháború jelentőségét? Az elnyomottak hősies, reménytelen harcának szép példamutatása? Az a fény, amellyel 1514 megvilágítja a történelem mélyén dolgozó, rejtett erőket?

Ez is, az is, s még ezeken túl is sok minden. Hogy pontos választ adhassunk, ahhoz előbb tisztázni kell néhány fontos kérdést.

A FELKELŐK ÉS SZÁNDÉKAIK

Ha visszaemlékszünk, kik is álltak Bakócz érsek hívó szavára a keresztes zászlók alá, az első, ami szemünkbe tűnik, a tömeg tarkasága. Jobbágy volt ugyan majdnem mindenki – de volt itt gazdag és szegény, falusi és mezővárosi lakos egyaránt. Vajon ugyanígy maradt ez a parasztháború megindulása után is? És kik közül kerültek ki az urak ellen induló csapatok tisztjei, parancsnokai?

Persze 1514-ben senki sem készített följegyzéseket arról, kik és milyen számban vettek részt a harcokban. Meg kell vallani, még azt sem tudjuk, tulajdonképpen hány főt is számlált a keresztesek hada? Mekkora volt Dózsa, Nagy Antal, Lőrinc pap serege?

Közvetett adatokból, nehézkes és olykor bizonytalan becslésekből indulhat csak ki az, aki közelebbről is ismerni akarja a kereszteseket. Hogy milyen nehéz munka ez, talán az mutatja legjobban, hogy a minden jel szerint sok tízezernyi harcos közül, a vezéreket is beleszámítva, alig több mint száznak a neve maradt ránk. S még ezek között is akad néhány, akikről ezenkívül semmi közelebbit nem tudunk, tehát társadalmi hovatartozásukat sem tudjuk megállapítani. Ilyen Kun Lukács, az aradi vezér, Albert, az egyik erdélyi hadnagy, Sós Domonkos, Pogány Benedek és néhány társuk.

Bár többet tudunk róluk, mégsem vehetjük számításba azokat a szereplőket sem, akikről csak a Bakócz-féle toborzás idejéből van hírünk, a tényleges felkeléskor már eltűnnek szemünk elől: többek között Kecskés Tamás és Mészáros Lőrinc, az Abaújban látott toborzóbiztosok tartoznak e csoporthoz.

Ugyanakkor kiegészítésképpen fölhasználhatunk néhány olyan adatot, amely nevek említése nélkül utal arra, milyen társadalmi rétegekhez tartoztak egy-egy megmozdulás vagy csata keresztes résztvevői.

Ha sorra vesszük forrásaink így megmaradó híradásait, a következő, némileg meglepő eredményre jutunk.

A szegények mozgolódásaira legfeljebb egyetlen konkrét adatcsoportunk van: a hajdúkat szinte mindenki említi, ha a felkelésről beszél. Ezen túl viszont csak feltevésszerűen állíthatjuk, hogy néhány ismertebb mezővárosban a szegények is bekapcsolódtak az eseményekbe: közülük Técső, Máramarossziget, Huszt, Lippa, Monostor érdemel említést. Hasonló a helyzet négy szabad királyi várossal: Buda, Pest, Kolozsvár, Szeged.

Talán a szegényekhez sorolható még az a néhány iparosember is (a Vicére való varga Erdélyben, a simándi keresztesek közül vagy egy tucat), akikről néhány korabeli oklevél tesz említést.

Lényegesen könnyebben megfogható viszont a jobbágyság „értelmiségét" alkotó papok és deákok csoportja. (A „deák" elnevezés annak járt ki, aki középfokú iskolai végzettséggel rendelkezett.) „Miklós deák" Kőrösszegen, „János deák" Solymos ostromakor, Balog István deák György vezér seregében harcolt, „Mihály pap" Kölesérről, „Máté pap" Szabolcsban, „Lőrinc pap" Biharban, egy másik hasonnevű Dózsa vezérkarában, Túrkevei Ambrus egyetemet végzett plébános ugyanott – az egyháziak névsorát még ezen túl is lehet folytatni.

Őket középrétegnek nevezhetjük, a következő csoportban már kifejezetten tehetős gazdaemberekkel találkozunk.

A liszkai szőlőbirtokos Bagoly Ferencről, a tordai cívis Nagy Jánosról, a nagylaki kivégzésekkor említett Kis Gergelyről, a nyírbátori Nagy Györgyről tudjuk, hogy jómódúak voltak, de nyugodtan egy sorba állíthatjuk velük Kengyel, Kölesér, Körösszeg, Técső, Hosszúmező, Lippa, Monostor és még néhány mezőváros bíráit és vezető polgárait, akik szintén kompromittálták magukat 1514 kritikus két hónapja alatt.

Még náluk is nagyobb számban találhatunk *kisnemeseket* a felkelés résztvevői között: ha a valószínűleg hamisan vádolt máramarosiakat kihagyjuk, még mindig közel ötvenen maradnak! S ami a legérdekesebb, még három főúr (Szakolyi János, Bánffy Péter, Bánffy András) is joggal került vád alá – noha valószínű, hogy mindegyikük félelemből működött együtt a parasztokkal.

Mit mutat ez a fölsorolás? Ne tévesszen meg minket az, hogy a legtöbb adat a nemesekről és a civisekről, a legkevesebb (és legpontatla-

Magyar keresztes korabeli német röplapon

nabb) a legszegényebbekről szól. A feudális korszakban a nemesember és esetleg a gazdag jobbágy volt a jelentős személy, írásban főleg az ő viselt dolgaikról emlékeztek meg. A nincstelenek keveset számítottak, s nem is igen törődött velük egyetlen írástudó sem.

A számszerű arány tehát megtévesztő, s ezért nem is érdemes figyelembe venni. Egyetlen dolgot lehet e hamarjában felállított mérleggel bizonyítani: azt, hogy a felkelésben valóban aktívan részt vett a jobbágyság valamennyi rétege, sőt még a nemesség alsó rétegéből is szép számmal akadtak csatlakozók. A tömeg tehát igen sokszínű volt, anélkül hogy a „színek" közül bármelyik is a többi fölé kerekedett volna.

Egészen más kép áll előttünk, ha a vezetők hovatartozását vesszük

szemügyre. Körülbelül húsz parasztkapitány nevét hagyta ránk a véletlen vagy az emlékiratszerzők szorgalma. Ezek között van három nemesember (a Dózsa testvérek és Nagy Antal) egy végvári katona (Nagy Radoszláv) legalább nyolc pap és szerzetes, néhány deák, több mezővárosi polgár (köztük legkevesebb három bíró) s mindössze egyetlen falusi iparosember.

A felkelő parasztok ezek szerint olyanokat emeltek maguk fölé, akiket általában is tekintély övezett: a közösség egyházi és világi vezetőit (a plébánost és a bírót), sőt akár rokonszenvező nemeseket is. (A keresztes szervezés lényegéből fakadt, hogy a papok némileg túlsúlyba kerültek.) A tömegben észlelt egyensúly a vezetésben nem volt meg: a hangadók a gazdarétegből és az értelmiségből kerültek ki.

Furcsa ellentmondás tűnik elénk a mozgalomnak most már bizonyított, egyetemes paraszti jellege és földrajzi kiterjedésének szemmel látható korlátozottsága között. Mintha nem is ugyanazon ország parasztjai éltek volna az Alföldön és a Dunántúlon!

Már a toborzás történeténél föl kellett figyelnünk e különös kettéválásra. Az Alföldön és peremvidékein van, a Dunától nyugatra és Esztergomtól északra nincs keresztes mozgalom. A felkelés kitörése nem hozott jelentősebb változást e téren: az az eredeti határokat csak néhány ponton lépte túl. Tolna megye és a Bakony, Erdély egy része és a Temesköz s végül Máramaros azok a területek, ahová csak 1514 májusa után jut el a tűz.

Annak idején meg is találtuk a magyarázatot arra, miért hatott az Alföldön s miért nem a Dunántúlon a keresztes prédikátorok szava. A bort termelő, szarvasmarhát tenyésztő, kereskedéssel is foglalkozó, tehát árugazdálkodást folytató vidékek voltak a legnyugtalanabbak 1514 előtt. Természetes tehát, hogy ezekről érkezett a legtöbb önkéntes a táborokba. Ahol nem léteztek a mezőgazdasági árutermelésben kiváló mezővárosok, ott alig akadt nyughatatlan, keresztesnek álló ember.

Nos, a felkelés természetesen túllépett azokon a földrajzi kereteken, amelyek között a toborzás zajlott. Mégis, az újonnan érintett megyék a lényegben igen hasonlítottak az eredetileg megmozdultakhoz. Tolnában éppúgy virágzott a mezővárosi bortermelés és kereskedelem, mint a Hegyalján, Hevesben vagy az Érmelléken. Máramarosban és Erdély

fölzendült részeiben kis mezővárosok éltek, igen jól, a sóbányászat hasznából. Marad kivételnek a Temesköz, de oda katonai megfontolásból nyomult be Székely Dózsa György, és a Bakony, ahol viszont a mozgalom megkésett és minden más területhez képest gyöngébb maradt.

Erről az oldalról nézve tehát 1514-ben a mezővárosoknak kellett döntő szerepet játszani. A fenti, a mozgalom egyetemességét mutató adatok viszont mintha ellentmondanának e várakozásnak.

Ez az ellentmondás azonban látszólagos. A mezővárosok, azon túl, hogy az árugazdálkodás központjai voltak, a paraszti élet minden formáját magukba szívták, tehát éppoly sokszínű társadalom élt bennük, mint amilyen a felkelő táborokban harcolt.

Ha sorra vesszük azokat a településeket, amelyekről tudjuk, hogy önkénteseket adtak Dózsa seregébe, be is bizonyíthatjuk ezt az elképzelést.

Körülbelül 30 mezőváros és nagyjából 45 falu nevét tartotta fönn forrásanyagunk. Az arány tehát egy a másfélhez. Viszont az országban legalább hússzor annyi falu volt, mint oppidum: a mezővárosok tehát sokkal nagyobb arányban mozdultak meg, mint az egyszerű községek. Annyit tehát bizonyosan állíthatunk, hogy a felkelés azokra a területekre terjedt ki, ahol a paraszti árutermelés leginkább kifejlődött, s ennek megfelelően a mezővárosok adták tömegeit. A vezetés a hagyományos elit kezében maradt (ez még inkább kiemelte az oppidumok szerepét), de maga a sereg már valamennyi réteg tagjait sorai közé számíthatta.

Ennek alapján pedig abban is biztosak lehetünk, hogy a mozgalom indítékai között a paraszti árugazdálkodást ért támadásoknak volt a legjelentősebb szerepe.

Most már csak azt kell tisztáznunk, hogy voltaképpen mit is akart elérni fegyveres harcával a magyar jobbágyság? Mi volt a cél vagy célok, amiért a reménytelen küzdelem kockázatát vállalta a sok tízezer mezővárosi, falusi ember?

Nehéz kérdés, éspedig azért, mert a keresztesek szándékairól elsősorban önmaguk vallomásait kellene ismernünk, azonban mindössze négy olyan irat maradt ránk, amelyet a parasztok írtak vagy írattak. Ezek közül is három még a fordulat első napjaiban kelt, s csak egy – Székely

A „ceglédi kiáltvány"

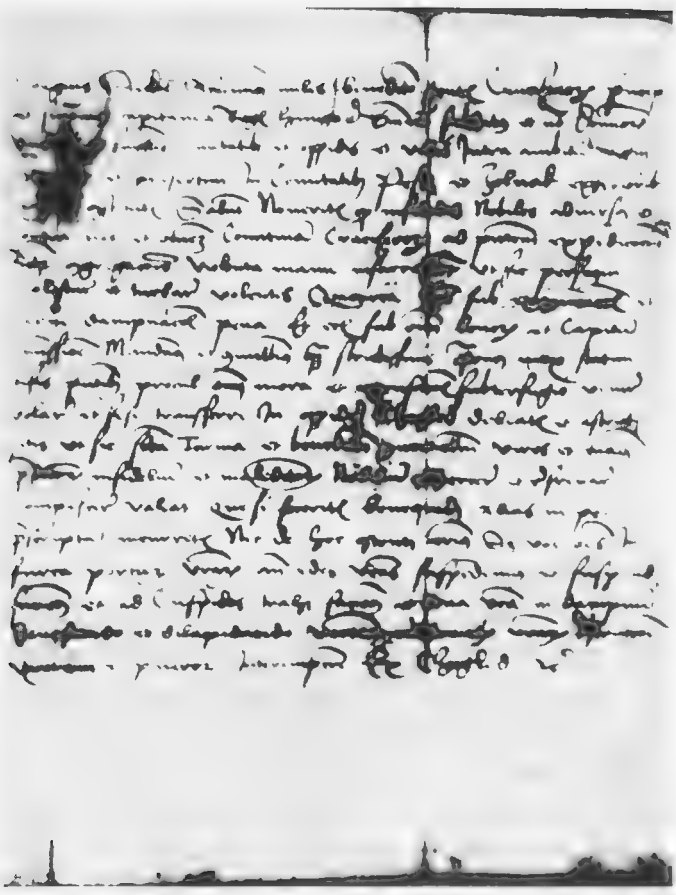

György fentebb szó szerint is idézett hadba hívó parancsa - származik a nagy harcok idejéből.

Ez az egyetlen darab viszont éppen a háború célját illetően bizony nem túl beszédes. Meg kell büntetni az urakat, akik hitszegő módon rátámadtak a keresztesek fölszentelt gyülekezetére – ez mondanivalójának summája.

Persze, még ez a kevés is sok mindenről árulkodik. Elsősorban arról, mennyire meghatározó volt a mozgalom egész ideje alatt a keresztes hadjáratra való kezdeti készülődés. A „szent had és áldott gyülekezet" eredetileg abban a tudatban indult útnak, hogy harcával jogot nyer a túlvilági boldogságra. Ebből következett, hogy hamarosan úgy érezte

a táborok népe: Isten választottjai ők, akikre a győzelem kivívása vár.

Kétségtelen, hogy az urak ellen fordulás pillanatában meggyengülhetett volna ez az erős vallásos érzület. A pápai bulla azonban kimondta mindazok kiközösítését, akik akadályozzák a pogányok elleni harcot – s a nemesség támadásai nyomán a parasztok e kiközösítés szellemében kezdhették meg küzdelmüket. Az átmenetet még jobban megkönnyítette, hogy a vezetők között sok pap, sok ferences testvér volt. Ők magyarázhatták meg a népnek, hogy a „választott nép" az urakkal szemben is jogosan nyúlhat fegyverhez, hiszen Isten előtt nincs különbség ember és ember között, s az, aki a szent haddal szembeszáll, egyenlő a pogánnyal.

De tanulhatunk még mást is a „ceglédi kiáltványból". Európa-szerte híressé vált a bevezető mondat: „Székely György, vitéz katona, a keresztesek áldott népének vezére és főkapitánya, csak a király alattvalója, de nem az uraké..." Nem venné észre a jobbágyság, hogy a misztikus magasságba emelt uralkodó annak a társadalmi rendnek legfőbb képviselője, jelképe, amelyben az urak és a jobbágyok alárendeltségi viszonya a természetes?

Lehet persze, hogy a földesúri hatalom tagadása annak a keresztényi egyenlőségtudatnak a része, amelyet már említettünk. Vagy valamiféle ősi emlék, szabad parasztok közösségéből alakult társadalom eszményképe lebegett volna Dózsa és társai szemei előtt?

Egy velencei híradás szerint az elfogott parasztvezér azt mondta a győzteseknek: meg akartam újítani az országot. Szinte valamennyi kortárs megfigyelő vagy pár évtizeddel később élt történetíró úgy tudta, hogy a jobbágyok szolgaságukból szabadságba akartak jutni, s többen is állítják, hogy a nemesség teljes kiirtását tervezték volna. Ha mindez igaz lenne, akkor valóban egy egységes paraszti állam megteremtéséhez fogott volna Dózsa népe. Azt azonban senki sem meri állítani, hogy e kerülő úton ránk maradt hírek cáfolhatatlan helyességgel tolmácsolják a felkelők véleményét.

Annál is kevésbé, mert azok a külső jelek, amelyekből további vonásokkal egészíthetjük ki a fenti képet, bizony csökkentik az ilyen határozott kijelentések hitelét.

Mert nézzük csak meg például, hogy is nézett ki a nemesség „megsemmisítése" a gyakorlatban? Az igaz, hogy sok kisebb-nagyobb úr fizetett életével önmaga vagy társai vétkeiért, gőgjéért. Csáky Miklós püspök és társai vagy a Zólyomiak mellett tucatszám voltak az ismeretlen kis családokból való áldozatok.

De emlékeznünk kell arra is, hogy nem egy földbirtokos élve került ki a várát, udvarházát elfoglaló keresztes táborokból. Az csak jó fényt vet a felkelőkre, hogy a magukat becsületszóra megadókat, mint Künisch, Prantner, futni hagyták. Egy Szakolyi János vagy a Bánffy testvérek sorsa azonban olyasmire utal, hogy a parasztok hajlandók voltak egyezkedni akár főurakkal is. Fábián zádorlaki várnagy esete még messzebb mutat. Bár hitére egyezett meg ellenségeivel, mégis megpróbálta kicsempészni ura, Dóczy Ferenc iratait. Rajtakapták, mégsem lett bántódása.

Úgy tűnik tehát, hogy az általánosságban megfogalmazott követelés nagyon is sokrétű valóságot takart. Abban nincs semmi kétség, hogy a jobbágyok változtatni akartak a feudalizmus adott keretein. Döntő bizonyíték erre az a szinte rögeszmés következetesség, ahogyan az okleveleket, a fennálló rend e fontos jogi kellékeit, az úri jogok szimbólumait igyekeztek megsemmisíteni. De hogy ez a változtatás miként történjen, abban aligha alakult ki egységes vélemény. Egyesek talán valóban „ki akarták irtani" a nemeseket, mások csak kiváltságaikat akarták megszüntetni, ismét mások esetleg a parasztságot a már létező társadalmi viszonyokon belül kívánták előbbre léptetni: politikai jogokat követelve vezetőiknek a feudális államapparátuson belül.

Körülbelül ugyanilyen sokféleképpen értelmezték az emberek a többi, általánosan elterjedt keresztes eszmét is. A nemesi birtok természetes célpontja volt a jobbágygyűlöletnek, de prédára vetése könnyen fölébreszthette a közönséges zsákmányolási vágyat is. A parasztok vezetői ezért igyekeztek figyelni katonáik tisztességére. Mészáros Lőrinc és Kecskés Tamás annak idején eltiltották követőiket akár egy tojás eltulajdonításától is. A keresztes erkölcs e tisztasága később is hatott: Nagyszőllősön egyedül Perényi Gábor kúriáját pusztították el a jobbágyok, a falunak nem esett bántódása, Lippán csak a várat prédálták föl – a várost megkíméltette György vezér.

De azt már aligha lehet az ellenség vagyona jogos kisajátításának tekinteni, ahogyan Nagy György végigrabolta a Nyírbátor környéki falvakat. Tolna lakói is csakúgy jobbágyok voltak, mint a felkelők, mégis őket érte az általunk ismert legnagyobb kártétel 1514-ben!

Olyan követelést, amelyet nagyjából egyformán magyaráztak mindenütt, jobbára csak néhány kézzelfogható sérelemmel kapcsolatban ismerünk. Ezek közül a legfontosabb az adók és azok behajtói elleni feneketlen gyűlölet. Első nyomait már Mészáros Lőrinc és társa kemény szavaiban is fölismerhetjük: az adószedők megölése nem bűn. De hivatkozik az adómegtagadásra Bakócz érsek mindkét, májusban kiadott parancsa s a szemtanúk több levele is. Székely Dózsa György vezérré választásához a túri adószedő megölése volt az első fontos lépcsőfok!

Az adókkal együtt céltáblává lettek a vámok is. (Ezeken nem a mai, az államok közötti kereskedelmet sújtó adót kell érteni. A feudalizmus korában minden fontosabb folyami átkelésnél, hágónál, útkereszteződésnél „vámot" szedett az illetékes földesúr – ami persze megdrágított minden kereskedelmet.)

Mindebben az a legfeltűnőbb, hogy mennyire más szinten állnak azok a gondolatok, amelyek a jelen világából kiküszöbölendő dolgokat szedik csokorba, s azok, amelyek a reménybeli új társadalomra vonatkoznak. Azzal általában mindenki tisztában volt, mit *nem* óhajt látni ezentúl. A nemesség birtokjogának, kiváltságainak eltörlése, az adók és a vámok megszüntetése, az ellenszegülők (akár nemesek, akár parasztok azok) megfenyítése – ezek itt a leglényegesebb pontok, s értelmezésükben csak kisebb véleménykülönbségeket tapasztalhattunk.

A jövőt illetően már más a helyzet. Megmarad a király, de hogyan fog kormányozni? Urak nem lesznek – de a parasztok vezetői bizonyos rangot nyernek. Dózsa maga is ilyen értelemben mondta, hogy csak a királynak alattvalója, Nagy Antal pedig állítólag azt jelentette ki: „...senki *úr* Magyarországban nincsen, hanem csak László király, az ő fia Lajos és Székely György, azután ő, Nagy Antal". Talán azt akarta ez jelenteni, hogy a nép választott vezetői lesznek ezután az „urak"? Sajnos, ezt nem tudjuk eldönteni.

Ugyanígy homályos a szabadságra való hivatkozás is. Kiváltságok

nem lesznek többé, tehát egyfajta egyenlőségnek kell következni. Erről azonban csak annyit tudunk, hogy a vallás tanításaihoz köze van, s nyilván mindenkinek egyforma jogokat („szabadságot" – ahogy akkoriban mondták) adott volna. De hogy hogyan alakul a nemesi birtok, sőt általában minden fölhalmozott vagyon sorsa, azt az események forgatagából nem lehet kihámozni. Hiszen a szerémi káptalan kincsei mellett a tolnai civisek jószágát is elvitték a keresztesek!

Azt pedig még sejteni is csak nagy merészséggel lehet, hogy volt-e elképzelés arról, miképpen élhet meg egy XVI. századi állam, amelyben nincsenek adók, tehát nem létezhet hivatásos katonaság és önálló közigazgatás sem.

Európa egyik legnagyobb parasztháborújáról lévén szó, ennyi gondolati hajtóerő bizony nem tűnik túl soknak. A látszat azonban csal.

Az 1514. évi parasztháború voltaképpen *készületlenül* érte parasztságunkat. Nem az elégedetlenség ért el arra a pontra, amikor önmaga robbanthat ki felkelést, hanem a keresztes hadjárat véletlenjei lobbantották lángra a még csak halmozódni kezdő gyújtóanyagot. Láthattuk, jobbágyságunk öntudatra ébredése éppen csak megindult 1514 előtt! Egyszerűen nem volt idő még arra, hogy valaki oly távoli és elvont gondolatokkal kezdjen foglalkozni, mint egy urak nélküli társadalom lehetősége. A felkelés két-három hónapja szintén túl rövid volt ahhoz, hogy a harc közben tisztázódjon, formát öltsön a jövendő új képe.

Ez a készületlenség, a jobbágytömegek lelki bizonytalansága sok-sok jelben megmutatkozott, végig az egész háború folyamán. Gondoljunk arra, hogy Dózsa híres ceglédi kiáltványa – tulajdonképpen kényszermozgósítást elrendelő parancs, amely elsősorban a felkeléstől vonakodó jobbágyokat fenyegette megtorlással.

És nemcsak az addig is passzív falvak népét kellett ilyen módszerekkel mozdulásra bírni. Hitelt érdemlő források tanúsítják, hogy magában György vezér seregében is akadtak olyanok, akik a fordulat után hazaszöktek. A fősereg állománya Nagylaktól a temesvári ütközetig állandóan cserélődött!

A többi táborban pedig még nagyobb volt az ingadozás. Pesten „nagy csodajelet" kellett produkálni ahhoz, hogy az első kritikus napon föl ne oszoljon a tábor, s pár nap múlva még ez is hatását vesztette.

Arra is emlékezhetünk, milyen eredménnyel járt az urak megbékélési ajánlata Pesten, Anyavárnál, Perleknél, Biharnál, sőt még Temesvár alatt is.

Jobbágyaink, mikor fegyvereiket az urak ellen fordították, elsősorban a régi keserűségekre ráduplázó új sérelmeket akarták megtorolni. Hosszú harchoz azonban ez a szellemi fegyverzet kevés: az elbizonytalanodás bekövetkezte szükségszerűvé válik.

Talán a tömeg jó részére jellemző az a furcsa kis párbeszéd, amelyet Kislétán folytatott két parasztember. Mikor Máté pap keresztesei a közelbe értek, egyikük buzdítani kezdte barátját:

– Kedves testvérem, Varjas Mihály, a keresztesekkel kell tartanunk, hozzájuk kell csatlakoznunk.

– Hát ha oda kell mennünk, menjünk bátran.

– Másképpen nem tehetünk, mindenképpen hozzájuk kell csatlakozni.

Egyetlen valódi érv sem hangzott el – de mindketten érezték, a keresztesek ügye az ő ügyük. *Ösztönösen* cselekedtek, ez a lényeg. Hozzájuk hasonlóan döntött a felkelők legnagyobb része. Náluk többet csak néhányan tudhattak, érthettek a tennivalókról, a jövőről, s még kevesebben voltak a Lőrinc paphoz, Ambrus paphoz mérhető öntudatos, nemcsak reményeket, hanem konkrét terveket is kovácsoló vezetők.

Bizonyos tehát, hogy a mozgalom nem azért maradt gondolatilag bizonytalan, mintha a jobbágyokból hiányzott volna az értelem, az ész. Kész eszmék, határozott tervek kialakításához nem elég a gondolkodási képesség. Olyan körülmények is kellenek hozzá, amikor szükségszerűvé válik a közösség sorsáról való elmélkedés. A magyar jobbágyság 1514 előtt még nem érte el azt a fejlődési fokot, mikor ez bekövetkezhetett volna.

Az ekkoriban megindult erjedés csak a szükséges idő eltelte után hozott eredményt. Néhány évtizeddel a parasztháború után a mezővárosok lakossága lesz Luther, Kálvin és követőik hitének legbuzgóbb terjesztője Magyarországon. A parasztság a megreformált vallásban találja meg az 1514-ben keresett eszmerendszert.

A szerencsés találkozásban megint csak a ferenceseknek volt fontos

szerepük (sok cseri barát cseréli fel a katolicizmust Kálvinék tételeivel); ennek eredményeképpen kezdődik a magyar nyelvű műveltség első virágkora hazánkban.

Majdnem bizonyos, hogy ha a véletlenek játéka nem robbantja ki a paraszti elégedetlenséget időnek előtte, akkor a feszültség a XVI. század közepére jutott volna el a forráspontig. 1514 nélkül lett volna-e ebből parasztháború? A török háborúk, az oszmán hódítás kétségtelenül oly gyökeresen megváltoztatta hazánk állapotát, hogy értelmetlen lenne feltevésekkel játszadoznunk. Karácsony György felkelése 1570-ben mindenesetre figyelmeztet rá, hogy ne becsüljük alá a magyar jobbágyság reformáció korabeli harckészségét.

A PARASZTHÁBORÚ ÉS A HALADÁS

Véletlen alkalommal fegyvert ragadó, céljaiban, szándékában bizonytalan mozgalomnak tűnik tehát 1514. Azt jelentené ez, hogy a rá való tiszteletteljes emlékezés megszépítené a történteket, eltúlozná a háború történelmi jelentőségét?

Egyáltalán nem. Fentebb láthattuk, a felkelésben a mezővárosok vállalták magukra az oroszlánrészt. Az ő lakóikból került ki a tömeg, ők adták a legtöbb vezetőt. Még a keresztes gondolkodásra is rányomta bélyegét ez a civisjelleg. Hiszen nem a minden jobbágyot egyformán sújtó úriszék vagy a robot lett a támadások célpontja, hanem például a főleg a kalmárkodó gazdákat sújtó vámok!

Éppen ez az, ami kiemeli a magyar parasztháborút az átlagos jobbágyfelkelések sorából. A jobbágyparaszti osztályharc tragikus velejárója, hogy a fegyveres felkelések sorra-rendre vérbe fulladnak. Nem is történhet másképpen, hiszen a feudalizmus megdöntése nem a jobbágyságra, hanem a polgárságra vár. Ezért azután a legtöbb parasztháborút, annak ellenére, hogy természetes rokonszenvvel figyeljük őket, nem is lehet a haladást egyértelműen előmozdító jelenségek közé sorolni.

A mi civiseink azonban nem voltak közönséges jobbágyok. A mezővárosokban élvezett kiváltságaik – önkormányzat, egyszerűbb adózás stb. –, mint annak idején láttuk, lehetővé tették számukra, hogy jelentős árutermelést és kereskedést folytassanak. Ez pedig egyedülálló dolog Európában. Sem a nyugati, sem a kelet-európai országokban nem találjuk párját a magyar mezővárosi parasztpolgárságnak. Ha azt akarjuk tudni, hogy volt-e 1514-nek köze a társadalmi haladáshoz, akkor azt kell tisztáznunk, hogy viszonyultak ahhoz civiseink?

A feudalizmusból kivezető utat az európai fejlődés törvényeinek megfelelően a polgárság volt hivatott megnyitni. Az olyan gazdasági tevékenységet folytató polgárság, amely idegen volt a feudalizmus

rendszerétől. A földesúr eredetileg megélt abból, ami terményt és kezdetleges eszközt jobbágyai készítettek számára – a polgár viszont ipart űzött, kereskedett, s nem tartott igényt kényszerből végzett szolgáltatásokra, hanem fizetett segédeinek, munkásainak, s megvásárolta, ami számára szükséges volt.

A XV–XVI. század fordulójára már voltak olyan vidékei Európának, ahol az ipar és a kereskedelem rohamos fejlődésnek indult. Itália, Flandria, Észak-Franciaország szorgos kézművesei, kalmárai, bankárai virágzó gazdaságot hoztak létre, s egyre több áruval árasztották el az öreg kontinens piacait.

Ennek a fejlődésnek a végén a polgári forradalomnak kell bekövetkeznie abban a pillanatban, amikor a polgárság már elég erős ahhoz, hogy leszámoljon a társadalmi haladás akadályává nehezült feudális renddel. Erre azonban még sokat kell várni. Németalföld nagy felkelése háromnegyed évszázad, Angliáé 125 év, Franciaországé pedig csak háromszáz év múlva következik majd be!

Mégis, az oda vezető folyamat megindult, s azt semmi sem tudja majd föltartóztatni.

Európa másik felében azonban nem létezett erős polgári réteg. Az itteni államok maguk is később keletkeztek, mint a nyugatiak, kevés és kis lélekszámú városaik nem voltak alkalmasak arra, hogy jelentős gazdasági központokká váljanak. Mire pedig túllépték gyermekkorukat, megindult a nyugati áruk beözönlése a kelet-európai piacokra. Az egyenlőtlen versenyben az idősebb testvér könnyedén maga alá gyűrte fejletlenebb versenytársát. Kelet-Európában az ipari fejlődés elakadt, a polgárság gyöngesége állandósult. Nem született meg tehát az az erő, amely lebírhatná a feudális uralkodó osztály hatalmát. Csehország, Lengyelország, Magyarország és a többi keleti állam számára évszázadokkal meghosszabbodott a középkor, a polgári forradalmak csak a XIX. században robbannak ki bennük.

A nyugati polgári fejlődés azonban nemcsak a keleti városok meggyöngítésével járult hozzá Kelet-Európa súlyos elmaradásához. Olcsó iparcikkeiért ellenértéket is kért, méghozzá többnyire élelmiszert, hiszen a sok kézműves már nem termelte meg maga a szükséges élelmet, mint a jobbágy. Gabonát, bort, húst adni-venni, szállítani pedig annak

a legkönnyebb, aki ingyen jut hozzá. Kelet-Európa nemessége igen hamar rájött, hogy jövedelmező üzlet a jobbágyaiktól beszedett termények továbbadása Nyugatra. Olyannyira rájött, hogy végül ennek hatására gazdálkodásán is változtatott: igyekezett csökkenteni az önálló jobbágygazdaságok számát, a földeket saját kezelésbe vette és robottal műveltette meg. Ezt a rendszert nevezzük majorsági gazdálkodásnak, s ennek a révén jutott óriási haszonhoz a nagyarányú gabonatermelésre átálló lengyel és balti nemesség. S az így szerzett gazdagság természetesen tovább erősítette a feudális uralkodó osztály hatalmát.

Egyetlen olyan kivételt ismerünk, amikor a kelet-európai mezőgazdaság árucikkeit – legalábbis egy ideig – nem a nemesség szállítja, s ez a kivétel Magyarország a civisek bor- és marhaüzletével.

Az a gazdasági erőforrás, amely másutt a nemesség uralmának meghosszabbítását segítette elő, nálunk a jobbágyság egy részét emelte ki a feudalizmus szorításából. Parasztpolgáraink, mikor bérelt földeken, bérmunkásokkal dolgoztattak, mikor kereskedésre adták fejüket, voltaképpen ugyanazt tették, amivel a nyugati polgárság megindította annak idején saját fejlődését. Csak éppen az eszközök voltak mások, kelet-európaiak. Kialakulhatott volna civiseinkből egyfajta polgári osztály, amely a maga sajátos eszközeivel pótolná városfejlődésünk elmaradottságát? Nehéz lenne megmondani. Az azonban bizonyos, a későbbi évszázadok legnagyobb visszahúzó ereje, a nemesi árutermelés helyett valami mindenképpen jobb, rugalmasabb gazdasági rendszer körvonalait adták meg a mezővárosok. Egy olyan rendszerét, amelyben a feudális kényszer helyett áru, érték, munkaerő szabadon adható, vehető. Ez pedig végső soron éppúgy a feudalizmus fölbomlására vezetett volna, mint az igazi polgárság megerősödése Nyugaton.

Ennek az akkor természetesen még csak nem is sejtett lehetőségnek a létezése kapcsolja össze a haladást és az 1514. évi parasztháborút. Azok a szaporodó nehézségek, amelyekkel a XV–XVI. század fordulóján a nemesség igyekezett megnehezíteni mezővárosaink életét, a jobbágyparaszti árutermelés egészét veszélyeztették. Mikor a véletlen alkalmat fölhasználva, oppidumaink lakói harcba szálltak a rájuk nehezedő nyomás megszüntetéséért, öntudatlanul ugyan, de a magyar társadalom egészségesebb fejlődésének lehetőségét védelmezték.

A Tripartitumot (Werbőczi Hármaskönyve) a XVI. század derekától szinte évente újranyomtatták (1565)

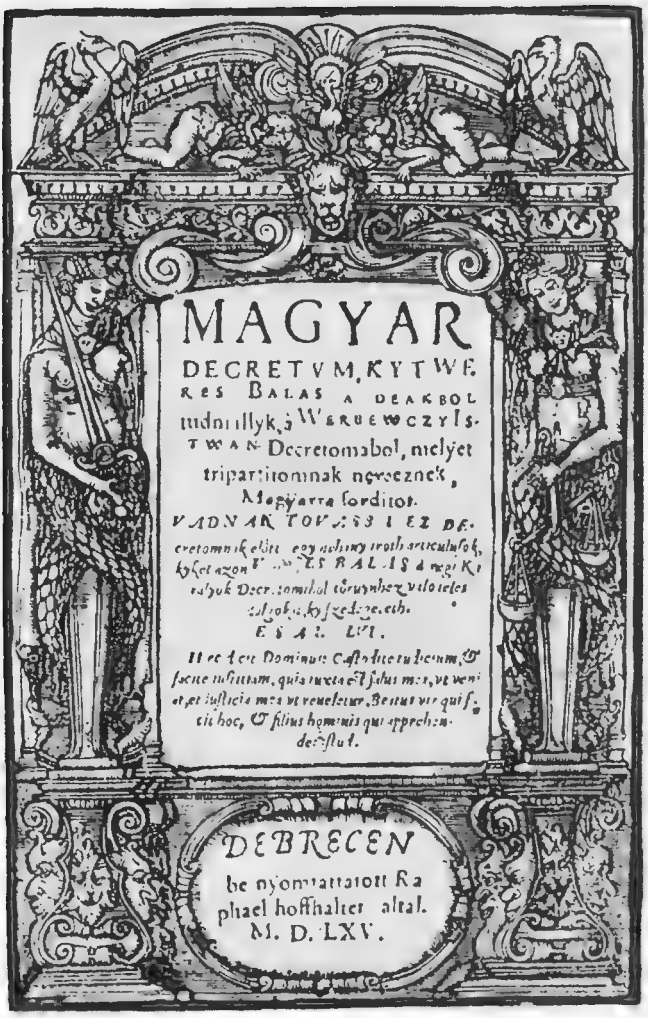

A bukás eredendő tragikuma így megkettőződik. Mint parasztok, szükségszerűen vereséget szenvedtek, de mivel többek voltak közönséges jobbágynál, kudarcuk árnyéka jóval messzebb vetődött. A következő évtizedekben ugyan még kiheverik 1514 megrázkódtatását, sőt mezővárosaink egy ideig tovább is fejlődnek. De a török háborúk megroppantják oppidumaink erejét. Először azzal, hogy pontosan a legfejlettebb alföldi megyéket szakítják ki a magyar állam testéből, később pedig az egyre fokozódó pusztításokkal. Nemesuraink ugyancsak tovább folytatják a mezővárosi szabadságjogok elleni támadásokat, s

végül valóban elérik a szabad költözés eltörlését. A XVIII. századra már nálunk is a nemesség kezében van a mezőgazdasági árutermelés – beértünk mi is a kelet-európai fejlődés zsákutcájába.

Ennek a végzetes folyamatnak a történetét fölösleges volna itt részletezni – 1514-hez csak egy, de annál érdekesebb szál fűzi közvetlenül. Ez a szál Werbőczi *Hármaskönyve*, annak is jobbágynyúzó fejezetei. A hírneves jogtudós a parasztháború utáni megtorlás jegyében fogalmazta meg tételeit, s ezek a tételek egy évszázad múlva a nemesi

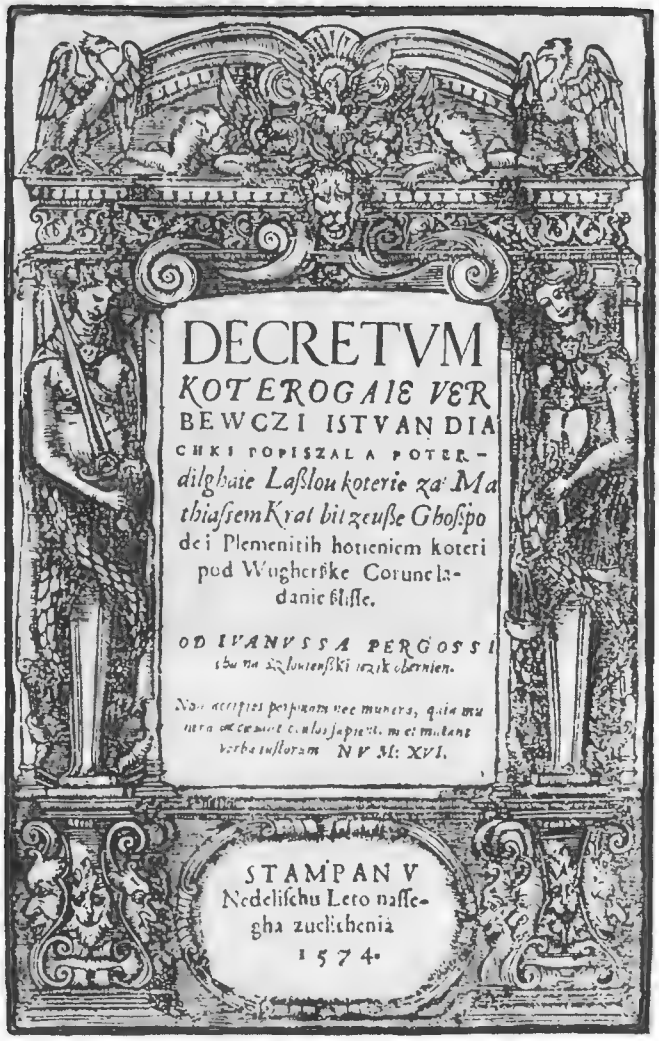
DECRETVM
KOTEROGAIE VER
BEWCZI ISTVAN DIA
CHKI POPISZAL A POTER-
dilghaie Laßlou koterie za Ma
thiaßem Krat bitzeuße Ghoßpo
dei Plemenitih hotieniem koteri
pod Wugherßke Corune la-
danie ßlisse.

OD IVANVSSA PERGOSSI
[illegible]

[illegible] NVM: XVI.

STAMPANV
Nedelischu Leto nasse-
gha zuelichenia
1574.

A Tripartitum (1574)

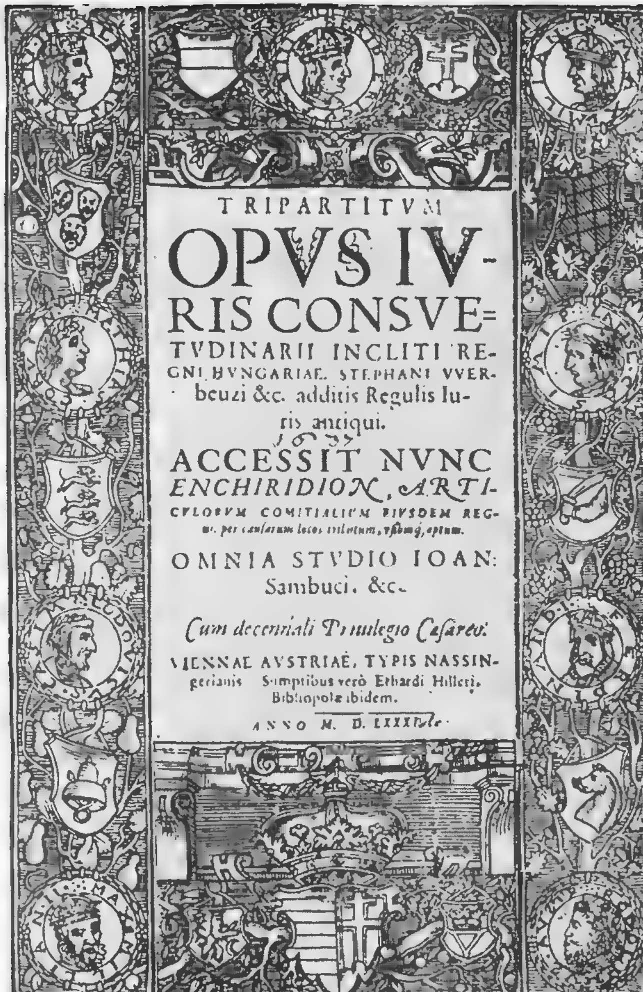
TRIPARTITVM
OPVS IV-
RIS CONSVE-
TVDINARII INCLITI RE-
GNI HVNGARIAE. STEPHANI VVER-
beuzi &c. additis Regulis Iu-
ris antiqui.
ACCESSIT NVNC
ENCHIRIDION, ARTI-
CVLORVM COMITIALIVM EIVSDEM REG-
NI. per causarum locos insertum, vsumq; aptum.
OMNIA STVDIO IOAN:
Sambuci. &c.
Cum decenniali Privilegio Caesareo.
VIENNAE AVSTRIAE, TYPIS NASSIN-
gerianis Sumptibus verò Erhardi Hilleri.
Bibliopolae ibidem.
ANNO M. D. LXXXI.

A Tripartitum (1581)

követelések programjává lettek. Nem Werbőczi műve hozta meg a nemesség győzelmét – de anélkül ez a győzelem nem lett volna olyan teljes, mint amilyen lett.

Ez 1514 másik, igazi tragédiája. Érthető elkeseredésből tiszteletre méltó indokkal kirobbant felkelés volt a parasztháború – de szükségszerű vereségével épp azok kezébe adott fontos fegyvert, akiket le akart szerelni. A keresztesek a legjobb szándékkal keltek harcra, s e szomorú mérlegért nem hibáztathatók. A történelem törvényszerűségeit nem változtathatták meg.

1514 EMLÉKEZETE

Bizonyára sokaknak feltűnt e könyv olvasása közben: sok minden másképpen van leírva benne, mint azt az iskolában tanulta, vagy akár a közkézen forgó történelemkönyvekben olvashatja. Másképpen tart számon a köztudat sok fontos részletet, mint ahogyan az a valóságban történt, az bizonyos. Mikor íródott át a parasztháború története, miért került erre sor? Érdekes kérdés, megéri a fáradságot foglalkozni vele: megtanulhatjuk belőle, hogyan élt tovább a felkelés emléke hazánkban, kik tartották azt fenn évszázadok múlva, s miért lett Székely Dózsa Györgyből példakép, a múlt ma is tisztelt hőseinek egyike?

Természetes, hogy akik végigharcolták a felkelést, de még annak egyszerű átélői is örökre emlékezetükbe vésték a lázas napokat. S az emlékezet nem csupán arra való, hogy az emberek magukban őrizzék, amit láttak, amit hallottak. Szemtanúk beszélték élményeiket, különböző hadszínterek katonái cserélték ki egymásétól sokszor nagyon is különböző tapasztalataikat. Azután már nemcsak a résztvevők adták tovább a történeteket; másod-, harmadkézből terjedtek tovább. Lassan kihalt a parasztháború nemzedéke: most már valóban csak hallomásból tudhatott a nép 1514 nevezetes két hónapjáról.

Márpedig a szóban fennmaradt történet sohasem tudja megőrizni eredeti tisztaságát. Nem pusztán a felejtés természetes folyamata homályosítja el a képet. A hagyomány továbbvivői a lassan a múlt horizontja alá süllyedő eseményeket színezni kezdik, kisebb-nagyobb változtatásokat eszközölnek azokon. Céljuk többnyire csak egy-egy mozzanat kiemelése, a számukra fontos részletek hangsúlyozása. Beavatkozásuk nyomán rakódnak az első idegen elemek a kezdetben hiteles magra – majd végül a toldások teljesen elborítják azt. A történelemre való emlékezésből legenda születik.

A parasztháború eseményeihez is először csak a lényegen nem változtató történetkéket kapcsolt a szájhagyomány. A temesvári vesztőhely

mellett megjelent Szűz Mária – jegyeztek le egy mondát a ferences barátok. A bosszúálló törvényeket megalkotó urak, az országgyűlés rákosi színhelyéről Buda várába menvén, csónakjukkal a Dunába fordultak és belevesztek – legalábbis így hallotta egy korabeli magyar krónikás. Szerémi György egyik története szerint a Dózsát állítólag hitszegéssel elfogó Szapolyai Jánost is megbüntette az Isten: nem láthatta többé mise alatt az Úrfelmutatást, mert azokra a percekre mindig elvesztette látását.

Ezek a dolgok elsősorban arra szolgálnak, hogy a vereség fájdalmán a Mindenható beavatkozásának elbeszélésével enyhítsenek, s hogy bizonyítsák, Istennek tetsző harcot vívott 1514 népe.

Az isteni igazságszolgáltatás bekapcsolása azonban már jelzi, a hagyomány a valóságot megszépíteni s egyben dramatizálni igyekszik.

Madarász Viktor: Dózsa népe (1868)

S innen már nincs messze a változtatás igénye. A XVI. század közepére kialakul a Székely Dózsa György személyét középpontba állító *legenda*. A nép azzal emelte még magasabbra vezérét, hogy Bakócz érsektől származtatta kinevezését, azaz a keresztes vállalkozás szentségét rá is kiterjesztette. Az urak elítélésére szolgált az a beállítás, mintha 1514-ben ők nem mertek volna a török ellen harcolni.

A legenda elemeit sokáig senki sem tartotta érdemesnek lejegyezni,

Sámuel Kornél: Dózsa (Az első Dózsa-szoborterv a század elejéről)

mi is csak Szerémi György, Verancsics Antal és Heltai Gáspár néhány elejtett mondatából tudunk létezéséről. S mire annyira elterjedt, hogy a históriával foglalkozó tudósok is érdeklődni kezdtek utána – hirtelen kitörlődött az emberek emlékezetéből. A nagy alföldi mezővárosokban ismerték elsősorban, e települések viszont 1541-től vagy török uralom alá kerültek, vagy hadszíntérré váltak: néhány emberöltő, s a jelen egyre súlyosabb szenvedései végül elfelejttették az emberekkel a hajdani harcok részleteit.

A XVI. század végén történhetett ez a változás: ettől fogva a nép csak a felkelés tényére emlékezett, az események hogyanjáról egyedül a humanista historikusoknak volt valamelyes tudomása. Foglalkozni persze már korábban is foglalkoztak vele. Egy dalmát szerzetes, Tubero már az 1520-as években belevette munkájába – írásaik jelentőségét azonban ez az egyedülmaradás adta meg.

Azt hihetnénk, hogy a régi tudósok kezében az emlékanyag visszatért az eredeti eseményekhez. Nem így történt. Egyrészt a XVI. század végén alkotó történetírók már nem ismerhették 1514 valóságát: oklevelekből, néhány korábban működő elődjük leírásából, s alkalomadtán családi hagyományok felhasználásával kellett rekonstruálniuk a történteket. Istvánffy Miklós, valamennyiük közül a legismertebb, így használta föl a királyi levéltárakban szerzett ismereteit, elődei (Tubero és Gian Michele Bruto) leírásait s – többek között – a Dózsa családdal kapcsolatos erdélyi legendát, valamint a Székely György vezéri kinevezését Bakóczra visszavezető népi elbeszéléseket.

Ezt a kusza ismeretanyagot csak alapos elemző munkával lehetett volna rendbe rakni. A hajdani történetírás azonban egyáltalában nem ismerte a forráskritika fogalmát. Nem az adat hitelességét vették alapul, hanem azt, milyen logikai rendbe tudták állítani értesüléseiket. Így azután Istvánffy írásaiban békésen megfért egymás mellett az eredeti történet néhány mozzanata, a legenda darabjai (élén a kinevezéssel!), az elődök által kikombinált „események" (így egy soha nem volt „csanádi csata") és saját „találmányai", például az egyetlen Lőrinc pap, akit valamennyi hasonnevű szereplő alakjából gyúrt össze.

Tovább növelte a homályt, hogy Istvánffyék tevékenységüket irodalmi alkotásnak szánták, s ebben az ókori Róma historikusait igyekeztek

utánozni. Ez az eszménykép pedig nemcsak a dolgok önkényes logikai rendbe foglalását írta elő, hanem azt is, hogy a szerző saját ízlése szerint magyarázhatja témáját. A legáltalánosabb módszer az volt, hogy a főszereplők szájába adott beszédben mondják el, szerintük ki, mit, miért csinált. Ennek megfelelően már Tubero atya is szép dikciót mondat el Székely Györggyel, Gian Michele Bruto egyenesen háromra emeli a szónoklatok számát, Istvánffy pedig Lőrinc pappal és Dózsával egyaránt tartat beszédet. Mivel pedig a szövegek szép, klasszikus retorikai termékek, az olvasók könnyen elfeledték, hogy nem a hajdan élt felkelők szavait hallják, hanem azt, amit azok a humanista historikusok elképzelése szerint mondhattak.

Az elkövetkező két évszázad legolvasottabb magyar történetírója Istvánffy Miklós volt. Állításait szinte szentírásként vették – így a parasztháborúról szóló, bizony már nagyon összezavart leírása is hiteles elbeszéléssé magasztosult. Mikor a XIX. század elején a reformkor újra fölfedezte a jobbágykérdést, 1514-ről már csak annyit tudhatott, amit Istvánffy és utánzói összeszedtek.

Pedig a polgári eszmék elterjedésével az ország többszörösen is figyelni kezdett a parasztháborúra. A nagy többség intő példát látott benne: nem szabad a parasztot végső kétségbeesésbe kergetni, ha egyszer fellázad, vérbe-lángba boríthatja az országot. A radikálisabban gondolkodó elmék viszont a példát már inkább követendőnek láttatták: az évszázados mozdulatlanságba dermedt társadalom esetleges megváltóit látták a jobbágyokban.

Az előző álláspontra talán Eötvös József híres regénye, a *Magyarország 1514-ben* a legszebb példa, az utóbbiak közül Petőfi Sándor és a fiatal Jókai volt a legnevesebb.

A reformkor alkotásai maradandó nyomot hagytak a magyar társadalom legszélesebb rétegeiben. A Dózsa-kérdésre ennek kétféle, máig érezhető hatása lett.

Először: Eötvös, Petőfi, Jókai és társaik népszerűsége nyomán az Istvánffy-féle, a valóságtól eltérő hagyomány szinte kitörölhetetlenül beleégett történelmi köztudatunkba. Sőt! Eötvös, a regényíró, ugyan óvatosan, a lehető legalaposabb tájékozódás után írta csak meg nagy művét, mégis ő lett az, aki a humanisták egyetlen „Lőrinc papját"

végleg összeolvasztotta a megyasszói Mészáros Lőrinccel. Ennek híres levelét ugyanis nem sokkal korábban találták meg, s a történészek lehetségesnek találták a két személy azonosságát. Eötvös pedig az azonosítást szó szerint elfogadta.

Petőfi nevéhez is fűződik egy hasonló tévedés elterjesztése. Ki ne ismerné a híres verssorokat:

Még kér a nép, most adjatok neki!
Vagy nem tudjátok, mily szörnyű a nép,
Ha fölkel és nem kér, de vesz, ragad?
Nem hallottátok Dózsa György hirét?
Izzó vastrónon őt elégetétek,
De szellemét a tűz nem égeté meg,
Mert az maga tűz; ugy vigyázzatok,
Ismét pusztíthat e láng rajtatok!

„Izzó vastrónon": a temesvári kivégzés leghitelesebb leírásai egyetértenek abban, hogy a szék, amire György vezért ültették, nem volt megtüzesítve, csak a korona és a jogar. Bár néhány XVI. század közepi híradás már megtoldotta az amúgy is szörnyű büntetést ezzel a túlzó kiegészítéssel, a hatásos, de valótlan kép igazából „a nép nevében" írt Petőfi-verssel lett közismertté.

A reformkor nagy nemzedékének másik fontos tette pedig abban állt, hogy a paraszttáborút a haladó társadalmi mozgalmak előképének tette meg, s ezzel végleg beiktatta azt azok szellemi fegyvertárába.

Istvánffy és utódai csakis nemesi szemszögből tudták nézni 1514-et: ha el is marasztalták az akkori urak néhány hibáját, s kerestek is emberi indokokat a jobbágyok megmozdulása mögött, magát a fegyveres harcot mélységesen elítélték, a felkelést mint esztelen vérengzéssel járó lázadást kezelték. A reformkor érdeme, hogy fölfedezte: az elnyomottak lázadásában az emberi igazság tört magának utat. A XIX. század közepétől már ez az ítélet is helyet kap a köztudatban, párhuzamosan él a másikkal, s a haladó és visszahúzó eszmék folytonos vitájának súlyos elemévé válik.

A századvég, majd a XX. század elejének konzervatív gondolkodói

ragaszkodtak a régi, elítélő álláspontho z, s egészen 1945-ig az övék maradt a hivatalos történetírás és történelemtanítás joga.

Petőfi és Eötvös örökébe mégis egyre többen léptek. Ady Endre „Dózsa György unokájának" vallotta magát, Féja Géza, Gergely Sándor, Szabó Pál és mások regényeket írtak a keresztesek hősi harcáról, költőink sora írt 1514-ről, mint a kizsákmányolás, elnyomás elleni igazságos harcról. A festő Derkovits Gyula híres metszetsorát ma már szinte mindenki ismeri.

A nagybirtokrendszer felszámolása, a parasztság életének gyökeres megjavítása volt az újabb terület, ahol a Dózsára való hivatkozás politikai értelmet nyerhetett. Ady még csak általánosságban idézi fel a mozdulatlanságba dermedt országra a fenyegetést: „Ha jön a nép, hé nagyurak, mi lesz?", hiszen számára a társadalom egészének betegsége volt a kérdés. De az agrárszocialista mozgalmak, a századvég szülöttei már valóban példaképet láttak a hajdani hősben, aki ugyanazon feudális világ ellen harcolt, amelynek maradványai őket is megnyomorították. Előbb említett íróink, költőink egy része pontosan ebben a szellemben írta műveit. Derkovits képei, Gergely Sándor regénye viszont újabb dimenziót adtak a képnek: minden kizsákmányolás elleni harcot közösnek láttatva, a munkásosztály küzdelmeiben is felidézték 1514 emlékét. Innen pedig már egyenes út vezet napjainkba, amikor a hajdan megvetett kereszteseket múltunk legtiszteltebb emlékű harcosai között tartjuk számon.

Ez a teljes szemléletbeli átalakulás azonban nem járt, részben nem is járhatott a történeti tények jobb megismerésével. Láthatjuk, a reformkortól napjainkig töretlenül élt az új Dózsa-kép, s így minden nemzedék automatikusan átvette mindazt, amit elődei mondottak. Példa, jelkép volt a parasztháború – s ennek a célnak tökéletesen megfelelt abban az alakjában, ahogyan a reformkor történészei és írói elénk festették. A részletek pontossága ebből a szempontból mellékes maradhatott, hiszen végül is a felkelés, az elnyomó hatalommal való fegyveres szembenállás puszta tényét értékelték nagyra 1514 történetében.

Így állt elő az a furcsa helyzet, hogy egyre többet és többen emlegették Dózsa nevét és harcait – de egyre kevéssé ismerték az események valódi lefolyását. Ez annyiban természetes volt, hogy minden művész-

Derkovits Gyula:
Dózsa a várfalon

nek joga van anyagának tetszés szerinti átszínezésére, s így a versek és a történeti regények nemcsak a már eredetileg is félreértésekkel teli hagyományt, hanem annak egyénileg, szabadon átírt változatait népszerűsítették.

Az viszont már külön magyarázatra szorul, hogy miért nem ellensúlyozta a történeti kutatás ezt a folyamatot. Hiszen az lenne a természetes, hogy az érdeklődés fokozódása a szakembereket is megmozgatja, s azok, eredményeik közzétételével helyesbíthetik a tévedéseket. Előbb-utóbb az irodalom is átveszi majd a helyesbítéseket, s ennek révén a tudomány végül visszahathatott volna a haladó mozgalmak által népszerűsített képre is, hitelesebbé téve annak részleteit.

Hogy ez nem így történt, annak több oka volt. Az elmúlt évszázad társadalmi harcai inkább a jelennel és a közelmúlttal való foglalkozást

követelték meg az emberektől, így a középkor történetét inkább csak a régi vágású történészek kutatták, őket pedig meglehetősen hidegen hagyták 1514 eseményei. Bonyolította még a dolgot, hogy a forrásoknak kis töredéke volt még csak hozzáférhető, s az akkori kutatási módszerek még azok felhasználásával is nagyon sok hiba elkövetését tették lehetővé.

Még az olyan kitűnő szakember, mint Horváth Mihály, a modern magyar történetírás megteremtője sem maradt ment a tévedéstől. Ő volt az, aki először szerzett tudomást az 1514 februárjában Knin körül folyt harcokról. Azt viszont már nem tudta, hogy azok igen hamar véget értek – így azután arra a téves következtetésre jutott, hogy a keresztes hadjárat Dalmácia megsegítését célozta volna. Ugyancsak

Derkovits Gyula: Werbőczi

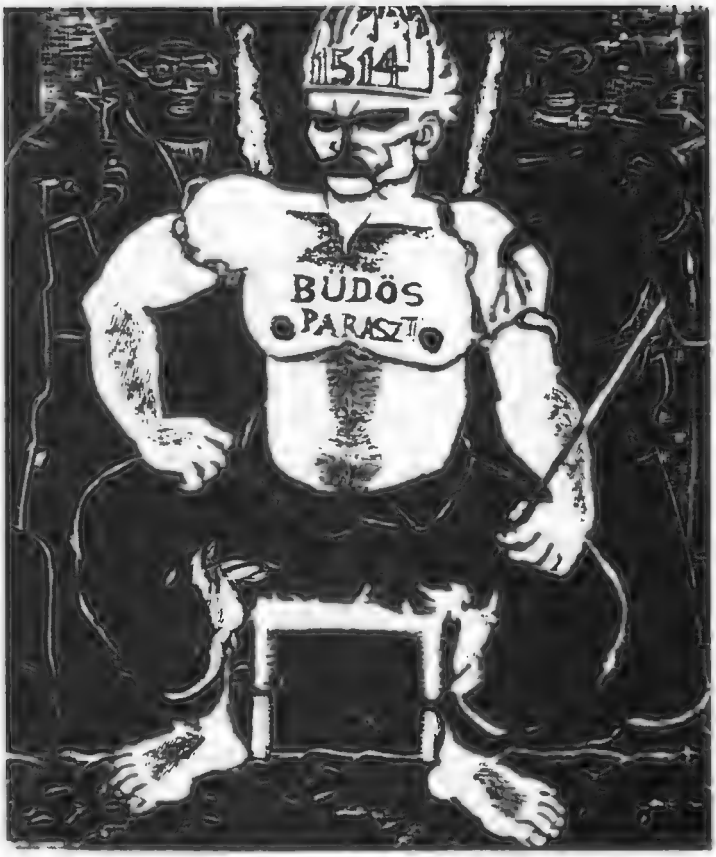

Derkovits Gyula: Dózsa a tüzes trónon

ő volt az, aki a május 15-i letiltó parancsot Istvánffy egy homályos mondatával összevetve, e napot jelölte meg a keresztesek Pest alóli elindulásának időpontjául.

Márki Sándor, a századfordulón élt történész volt az első, aki sokéves munkát áldozott Dózsa György életének, a parasztháború egészének megismerésére. Végleges formájában 1913-ban megjelent Dózsa-életrajza volt Istvánffy óta az első olyan alkotás, amely tartós hatást gyakorolt az olvasóközönségre.

Ez a hatás részben határozottan kedvezőnek bizonyult. Márki haladó gondolkodású ember volt, közel érezte magát a szocialisták eszméihez, ennek megfelelően könyvében is rokonszenvvel ír 1514-ről. Sok tekintetben neki köszönhető a Dózsa-eszmény és a haladó mozgalmak végleges összekapcsolódása.

Ugyancsak javára írhatjuk, hogy elsőnek próbálkozott meg a hagyományban őrzött kép és a források összevetésével. Összeszedte valamennyi történetíró véleményét, s fölhasznált néhány korábban közzétett vagy általa fölfedezett oklevelet is. Az Istvánffy-féle leírást így sok, addig teljesen ismeretlen részlettel egészíthette ki. Az erdélyi harcok, a túri epizód, a Maros menti csaták és sok más esemény így került a maga végleges helyére.

Márkinak mégsem sikerült eloszlatnia a parasztháború eseményeire telepedett évszázados homályt. A hagyományt csak kiegészítette, egymás mellé rakta a különböző elbeszéléseket, de a nyilvánvaló ellentmondások föloldására csak ritkán vállalkozott. Csáky Miklós és Teleg-

Derkovits Gyula: Lőrinc pap

A budai Dózsa-szobor. Somogyi József műve

di István budai összeszólalkozását Dózsával például teljes joggal a mesék birodalmába utalta – de ugyanakkor elfogadta elődei sok téves gondolatát is. Így maradt a helyén a Dózsa kinevezéséről szóló legenda, a Pest alatti két eseménysort (május vége, illetve június vége) egyetlen ütközetté, a gubacsi csatává összeolvasztó feltevés, a dalmáciai úticél, a május 15-i indulás és így tovább.

Még ennél is nagyobb baj volt, hogy a források értékének téves megítélése az öröklött hibák sorát újabbakkal növelte. A humanisták által szépen megírt, általában hatásos szónoklatokról például ő is megsejtette, hogy nem sok közük lehet a valósághoz. Sejtését azonban annyira tétovázva közli, a vitatott idézeteknek oly nagy helyet biztosít munkájában, hogy a gyakorlatlanabb olvasó akár azt is gondolhatta: tulajdonképpen az író is elhiszi, hogy magának Dózsának szavait olvassa. Így lett ezekből az egymásnak sokszor homlokegyenest ellentmondó értelmű, ókori szerzők mintának használt soraiból összeválogatott stílusgyakorlatokból a valójában soha el nem hangzott „ceglédi beszéd".

Szervátiusz Tibor
Dózsa-szobra

Hogy miért éppen ceglédi, azt önmagában is érdemes megfigyelni. A beszédeket gyártó XVI. századi történetírók egyike sem említi Cegléd nevét, sem itt, sem más események kapcsán. Ezt látva, Márki kombinálni kezdett. A gyújtó hatású buzdító szövegek nyilván a robbanás idején hangozhattak el, azt pedig ő május 15-től a pesti táborból elindulva képzelte el. Az ezt követő napokban kellett – véleménye szerint – Ceglédre érkeznie a fellázadt seregnek. Ceglédre keltezték viszont a már többször is idézett hadba hívó parancsot! A felkelés kifejlődésének következő lépcsője tehát Cegléd, vélte a kutató, s ezért a szónoklat elhangzásának helyéül is az alföldi mezővárost nevezte meg.

Amennyit javított tehát Márki Sándor szép könyve a paraszthábort illető ismereteinken, legalább annyi új helyen fokozta az azokban élő

Az új Dózsa-emlékmű Cegléden. Somogyi József műve

A sepsiszentgyörgyi Dózsa-szobor

zavart. 1913 után pedig évtizedeknek kellett eltelniük ahhoz, hogy újra szakértők vegyék kezükbe a kényes kérdéseket. Apró lépésekkel tudtak csak haladni, hiszen a forrásanyag egyik legfontosabb részét, a levéltárakban rejtező okleveleket nem tudták összeszedni.

1972-ben országos ünnepségeken emlékeztek meg Székely Dózsa György születésének 500. évfordulójáról. Eddig nem látott lendülettel indult meg a kutatás. Kiadatlan, eddig ismeretlen okmányok kerültek vagy kerülnek majd a kutatók kezébe, elfeledve porosodó kéziratokat dolgoznak föl a történészek. A munka még csak az elején tart, de máris nagy eredményekkel járt. A negyedfél évszázada kialakult, eltorzult képet már sok ponton sikerült helyesbíteni. Ez a könyv ezeknek a helyesbítéseknek alapján készült: ezért tér el a még az Istvánffy–Márki-féle hagyományt követő szakkönyvektől, tankönyvektől.

De az út még folytatódni fog, az új források, az új erőfeszítések nyilvánvalóan mind több fehér foltot fognak kiiktatni. Az itt olvasható leírás tehát a jövőben még változhat.

Addig persze meg kell elégednünk azzal, amit már most tudunk

vagy tudni vélünk. Bízzunk benne, hogy sikerült a leglényegesebb pontokon közel jutnunk az igazsághoz, s hogy ítéletünk alapjaiban helyesnek minősül majd.

Igaz, az az új kép, ami 1514-ről most kezd kialakulni, sokkal bonyolultabb s talán kevésbé látványos, mint a korábbi volt. Az idők távolából visszanézve, hajlamosak vagyunk eltúlozni az arányokat: a rossz a legsötétebb, a jó a legtisztább lesz. Az igazság ennél sokszínűbb és összetettebb. Emberibb.

A FÖLHASZNÁLT LEGÚJABB SZAKIRODALOM JEGYZÉKE

Érszegi Géza—Kenéz Győző—Solymosi László: Az 1514-es magyarországi parasztfelkelésre vonatkozó források a Zichy család levéltárában. Századok, 1972/4–5. sz.

Pach Zsigmond Pál: Az 1514. évi parasztfelkelés és a „második jobbágyság". Valóság, 1972/11. sz.

Szücs Jenő: Dózsa parasztháborújának ideológiája. Valóság, 1972/11. sz.

Szücs Jenő: A ferences obszervancia és az 1514. évi parasztháború. Egy kódex tanúsága. Levéltári Közlemények, XLIII. évf. (1972)

Barta Gábor: Az 1514. évi parasztháború és a Dunántúl. Vasi Szemle, 1973/2. sz.

Barta Gábor—Fekete Nagy Antal: Parasztháború 1514-ben. Budapest, Gondolat, 1973.

Belitér Béla: A Dózsa-parasztháború történeti-politikai koncepciója és történeti képe 1945 előtti történetírásunkban. Történelmi Szemle, 1974/3. sz.

Szücs Jenő: Ferences ellenzéki áramlat a magyar parasztháború és reformáció hátterében. Irodalomtörténeti Közlemények, 1974/4. sz.

Bácskai Vera: Új Dózsa-kép születőben. Valóság, 1974/6. sz.

Barta Gábor: Az 1514. évi parasztháború résztvevői. Békési Élet, 1975/1. sz.

Barta Gábor: Georgius Zekeltől Dózsa Györgyig. Századok, 1975/1. sz.

Az idézetek közül a Szerémi György emlékiratából valók Juhász László fordításának felhasználásával (Szerémi György: Magyarország romlásáról. Budapest, 1961.); az Istvánffy Miklóstól származók szintén Juhász László fordításának fölhasználásával (Istvánffy Miklós: A magyarok történetéből. Budapest, 1962.); a „Wunderzaichen" című német röplapból vettek pedig Geréb László fordításának fölhasználásával (A magyar parasztháborúk irodalma: 1437–1514. Budapest, 1950.) készültek.

TARTALOM

Egy pápaválasztás 1513-ban 5
Bakócz Tamás és tervei 10
A keresztes hadjárat meghirdetése 19
A budai fogadtatás. Szapolyai János 24
A jobbágyok panaszai 39
A toborzás gondjai 50
A kezdet 58
Székely Dózsa György 63
Az első roham 72
Futótűz 79
Megalkuvás és vereségek 84
Az úri szervezkedés kezdete 93
Temesvár ostroma 98
A felkelők haditervei 103
A nagy kísérlet 107
Harcok a Bácskában 115
Lőrinc pap hadjárata és Erdély 121
A nagy csatáktól távol 134
Az úri ellentámadás 141
A temesvári tragédia 145
Az utolsó harcok 154
A bosszú 159
A megtorlás 165
A végrehajtás 170
Magyarország és urai a parasztháború után 175
A felkelők és szándékaik 188
A parasztháború és a haladás 200
1514 emlékezete 206

A fölhasznált legújabb szakirodalom jegyzéke 223

TIZENHÁROM ÉVEN FELÜLIEKNEK

ISBN 963 11 0908 9

A KIADÁSÉRT FELEL A MÓRA FERENC IFJÚSÁGI KÖNYVKIADÓ IGAZGATÓJA
FELELŐS SZERKESZTŐ: BÁNLAKI VIKTOR
SZAKMAILAG ELLENŐRIZTE: DR. MAKKAI LÁSZLÓ
MŰSZAKI VEZETŐ: GONDA PÁL
KÉPSZERKESZTŐ: ZIGÁNY EDIT
MŰSZAKI SZERKESZTŐ: GERGELY ISTVÁN
34800 PÉLDÁNY, 19,6 (A/5) ÍV, MSZ 5601–59
SZEDTE A NYOMDAIPARI FÉNYSZEDŐ ÜZEM (779068/8)
KÉSZÜLT A ZRÍNYI NYOMDÁBAN (771038/1/0041) ROTÁCIÓS OFSZET ELJÁRÁSSAL
FELELŐS VEZETŐ BOLGÁR IMRE VEZÉRIGAZGATÓ
IF 2854 – e – 7779